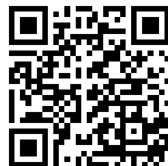
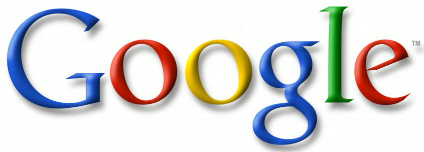

BESCHRIJVING

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE

EN ANDERE

HANDSCHRIFTEN

DIE

IN ENGELAND BEWAARD WORDEN

VERSLAG

ingediend bij het Belgisch Staatsbestuur en de Koninklijke Vlaamsche Academie

DOOR

KAREL DE FLOU & EDW. GAILLIARD

WERKENDE LEDEN DER ACADEMIE

GENT

A. SIFFER

Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1896

G. 20350

BESCHRIJVING

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE

EN ANDERE

HANDSCHRIFTEN

DIE

IN ENGELAND BEWAARD WORDEN.

BESCHRIJVING
VAN
MIDDELNEDERLANDSCHE
EN ANDERE
HANDSCHRIFTEN
DIE
IN ENGELAND BEWAARD WORDEN

VERSLAG

ingediend bij het Belgisch Staatsbestuur
en de Koninklijke Vlaamsche Academie

DOOR

KAREL DE FLOU & EDW. GAILLIARD
WERKENDE LEDEN DER ACADEMIE

GENT
A. SIFFER
Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1896

VERSLAG

bij de *Koninklijke Vlaamsche Academie* ingediend door KAREL DE FLOU en EDW. GAILLIARD, werkende leden der Academie, houdende opgave en beschrijving der handschriften door hen, op last van het Belgisch Staatsbestuur en op aanzoek van gezegde Academie, in Engeland onderzocht, ten jare 1895.

MIJNE HEEREN,

Door nieuwe beslissingen van den heer Minister van Binnenlandsche Zaken en Openbaar Onderwijs en van de Koninklijke Vlaamsche Academie, zijn de Ondergeteekenden gelast geweest hunne opzoekingen naar Middelnederlandsche en andere handschriften, in Engeland berustende, voort te zetten op gelijken voet als in hun eerste verslag van den jare 1894 vermeld geweest is.

Dit jaar nu werd hunne tweede zending volbracht in de veertien dagen, die den 27n Mei van den 11n Juni afscheiden, en weder mocht de uitkomst van hun onderzoek niet zonder vrucht blijken. Het zeventigtal onderzochte handschriften kan men ten naasten bij indeelen als volgt :

a)	Bijbelteksten	3
b)	Godsdienstige schriften	2
c)	Getijdenboeken	16
d)	Gebeden en Oefeningen	21
e)	Literatuur (poëzij)	9
f)	Woordenlijsten	1
g)	Genees-, heel- en natuurkunde. .	6
h)	Werken van historischen aard . .	10
i)	Id. van gemengden aard . .	2
	Samen :	70

Hetgeen daaruit in de volgende bladzijden medegedeeld wordt, zal den vakkundige in staat stellen om over de waarde dier handschriften te oordeelen.

K. DE FLOU.

EDW. GAILLIARD.

Brugge, Juni 1895.

BESCHRIJVING

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE

EN ANDERE

HANDSCHRIFTEN

DIE

IN ENGELAND BEWAARD WORDEN

Nr 1. — British Museum, Cahier nr 34392, stuk 59.

BIJBELFRAGMENT (Boek Job). — Cahier nr 34392, die uit allerlei fragmenten bestaat, behelst, onder nr 59, een half blad klein folio, middenin van boven tot onder uit twee reepjes aaneengenaaid; geschrift van de eerste helft der XIVe eeuw. Op twee zijden beschreven, indiervoege dat van het oorspronkelijke folioblad, uit de rectozijde de eerste en uit de versozijde de tweede kolom bewaard is. Op de rectozijde is bovenaan het schrift wat uitgesleten.

Recto (*Boek Job*, cap. xxxviij, vers 8-32) :

« - licheit ghecomen hadde. doe ik diin wolke hare tot enen goede gaf. ende icse om ...nt ...nter (?) de .'.. als min ... kijntschen doeken. Ic omsetse mit minen terminen ende leyder ameyden ende doren vore ende seide hare : Tot hier selstu comen ende niet vorder

gane. ende hier selste zacken dine heffende vloet. Hevestu van sijnre gheboorten die dagheraet bevolen? Ende heefstu der morghenstont gewijst hare stat? Heefstu stotende die einden vander werlt ghehouden. en heefstuer die quade wt verdreven? Men sal dat teyken weder setten als modere ende het sal stane als ene cleet. Vanden quaden sal men haer lichte nemen. ende den hoghen arme salmen breken. Heefstu ghegane in die diepheit vander zee. ende heefstu ghewandelt int eynde vanden afgronde? Hebben di die poorten der doot ontdane gheweest. ende heefstu die donckerachtighe doren ghesiene? Heefstu gemerct die wijtheit vander werelt? Sech mi oftuut al weetste in wat weghe wonet tlicht. ende welc is der donckerheyden stat. Dattu elken te sinen lande leiden moghheste. ende dattu verstane mogheste die weghe siins huus? Wistu doe dattu gheboren werden soudste. ende wistu tghetal van dinen daghen? Heefstu gheweest in des snees tresoren. of heefstu ghesien die trisoer des haghels, Die ic bereet heb in des vyants tyde. inden daghe sghevechts ende des strijts? Dore wat weghe spreyt hem tlicht. ende sceyt hare die hette boven der eerden? Wie heeft den sterken reghen loep ghegheven. ende den wech dien (?) hi denden come. Dat hi reghenen soude opt lant der en ghene mensche en is inder wildernisse. der en ghene sterfelic mensche en lettet. Omme dat twoeste lant, der en gene wech en leyt, vervullen soude ende dat hi tgroyende cruut soude doen wassen. Wie is des reghens vader. of wie heeft ghemaect die droeple van den douwe? Wt wies buuc is dat ys ghecomen. ende wie heeft die vorste vanden hemele ghewonnen? Die watere werden verhert in die ghelikermisse (sic) van stene. ende 't bovenste vanden afgronde verstijft te gader. Selstu moghen te

gader brenghen die blinckende sterren vander seven sterren. of selstu moghen ghesceiden den omloepe van Achiro? Brengstu die dach sterre wt re- ... »

Verso (*Boek Job*, cap. xl, vers 25-28 en cap. xlj, vers 1) :

- ghe di mit scoenheden. ende werde opgheheven int hoghe. ende wes gloriose. ende doch scone cleder aen Verderve den hoverdighen in dinen toren. ende veroetmoedighe elken overmoedighen der dune sieste. Besich alle die hoverdighe. ende bescaemse. ende doch die quade tonder in hare stat. Verberchse te gader inden ghemul. ende duke haer aensichte in die graft. ende ic sal lyen dat di diin rechter hant sal moghen behouden. Sich Beemoth. bemoth dats die duvel. dien ic mitty ghemaect hebbe. die sal hoy eten als ene osse. Sijn stercheyt is in sinen lendenen. ende siin machte is in die navele van sinen buke. Hi went sinen stert als cederhout. die zenuwen van sinen gegaden siin door crompen. Siin beenre siin pypen van copere. dat onderstot van sinen naseloken is als yseren platen. Hi is tbeginsel van Gods weghen. diene maecte sel siin sweert voort brenghen. Die berghe draghen desen cruut. alle die beesten vanden ackeren spelen. daer hi slaept onder die scaduwe. int heymelike vanden riede. ende in wacken steden. Die scaduwen bedecken siin scaduwe. die wilghen vander lopender rivieren sellen omme hem stane. Siet, hi sel een riviere verslinden. ende hi en sals niet verwonderen. ende hi heeft betrouwen dat die Iordane in synen mont vloyen sal. In sinen oghen sel hine vane mit enen henghel. ende mit eltsenen sal hi siin naselocken dore boren. Selstu Leviathan wt moghen trecken mit enen anghel. ende selstu siin tonghe biinden mit eenre

coorden? Selstu enen rinc doene in sinen naselocken. ende selstu mit eenre armillen siin wanghe dore boren? Sal hi die bedinghen te di wert menichfoudighen. ofte sel hi saefte ofte teder dinghen segghen? Sel hi mitti belofte of hulde maken. ende selstune ontfaen tot enen eweliken knechte? Selstune bespotten als enen voghele. of selstune bynden mit dinen ioncwiven? Die vriende sellen houwen te stucken. die cooplude sellen deylen. Selstu die cleynen vervullen mit sinen velle. ende enen vischkorf mit sinen hoefde? Lech diin hant op hem. ghedencke vanden stride. ende en doechger niet mere toe te sprekenne. Sich, siin hope sel dy honen. ende hi sel neder gheworpen werden. daert alle creaturen siene sellen. *Capittel* .xli.

Ic en sal en niet wecken als oft ic... »

Nr 2. — British Museum, Hs. nr 10044.

VAN MAERLANTS RIJMBIJBEL (1e exemplaar). **Perkament. Folio-formaat, op twee kolommen. Dubbele miniatuur op de eerste blz. : de eerste verbeeldende de schepping der dieren, de tweede Gods verbod van den boom van goed en kwaad. Aanvangsletters om de beurt rood en blauw. Geschrift van het begin der XIVe eeuw. Samen 210 folios.**

Van folio 94 v°, 2e kol., schrijven wij, ter vergelijking met andere teksten, een stuk uit Tobias' geschiedenis over :

Thobias was van Neptalim
Geboren, lesen wi van hem,
Dats ene port in Galilee,
Ende adde die name, in weets nemmee,

Ontfaen van enen Iacobs sone.
Neptalim soe hiet de gone.
Van hem was Tobias geboren,
Als ander lieden hen lieten verdoren
Datsi gingen anebeden,
tHare groter onsalicheden,
Die guldene calvere, des God was gram,
Die de quade Jeroboam
Maken dede als gi hier voren
Inder ieesten mocht verhoren.
Thobias ginc niet met hem,
Maer hi quam te Iherusalem;
Daer anebedi Onsen Here
Ende gaf daer, dor sine ere,
Beide hantgifte ende tiende
Daer men hilt Gods vriende.
In sine ioget onbesmet
Ende ne brac niet Ons Heren wet.
Doen hi gewan manlic lijf
Nam hi van sinen geslechte .i. wijf:
Anna so was hare name.
Alst Onsen Here was bequame,
So wan hi an hare enen sone:
Thobias hiet na hem de gone.
. . . .

Fol. 97 r°, 2e kol.:

Van den ouden willen (1) wijt laten.
Die ionge ginc wech sire straten,

---

(1) Hs. *willet.*

Met hem dingel die sijns wachte.
Ende si lagen den iersten nachte
Op eene riviere, die Tigris heet,
Die uten paradise geet.
Die ionge Tobyas soude gaen
Ten watre sine voete dwaen;
Ende daer hise wasschen soude
Quam een groot visch, diene woude
Verswelgen, ende dat kint riep sere :
« Hi verbijt mi, lieve here ».
Dingel sprac : « trec te di waert ».
Thobias deedt ter vaert
Ende hi trackenne op tlant.
Die visch sterf al thant
Ende spartelde vor sine voete.
Dingel sprac met goeder moete :
« Ontoe den visch met alle;
« Hout herte, levere ende galle.
« Si sijn ter ersaterie goet ».
Thobias es diet gerne doet.
Hi maectene scone al geheel
Ende briet van den vissche .i. deel.

Fol. 97 v°, kol. 1 :

Dat aten si onder hem beiden daer,
Datter bleef silten si daer naer.
Dat voerden si met hem in der straten,
Om dat sijt in den wech aten.
Al daer si in den wech te samen
Henen gingen in Gods namen,

Sprac die ionge Tobias,
« Lieve geselle Azarias,
« Sech mi die baete ende die gewelt
« Van dattie van den vissche helt ».
Dingel seide, dus lesic :
« Nem van deser lever een stic
« Ende legse op enen viere;
« Die roec daer af sal sciere
« Alrande duvele verdriven ».
Ende dan es geen wonder als wi scriven,
In waren boeken, nu nemes goem,
So wast noch selkerhande boem,
Als men berrent, dattie rooc
Die duvele verdrivet oec.
Oec vintmen preciose stene,
Die duvele verdriven gemene.
Doe vragede vort Thobias :
« Segt, geselle Azarias,
« Waer selen wi te nacht rusten wel? »
Doe sprac dingel Raphael :
« Hier woent een, hiet Raguel, bi
« Ende na maech so es hi,
« Die ene dochter heeft allene.
« Si es dijn ende al haer goet gemene ».
Thobias die antworde dan :
« Men segget dat si .vij. man
« Genomen heeft, alsmen hort,
« Die alle een duvel heeft vermort ».
Raphael antworde weder :
« Lech al sulke sorge neder.

« Op onsuver liede allene,
« Die Gode ontsien groot no clene,
« Optie mach die duvel comen.
Maer alstuse heefs genomen

Fol. 97 v°, 2e kol.

« Te wive, wats so gesciet,
« In .iij. nachte so en genaect haer niet.
« Ter ierster nacht seldi sere
« Beide bidden Onsen Here
« Ende van den vissche suldi mede
« Die levere bernen daer ter stede.
« Bi uwer beden so sal wesen
« Die duvel verdreven bi desen.
« Ter ander nacht sal u gesterken
« God in huweleke der patriarken,
« Ende dan suldi Onsen Here
« Bidden dat hijt daertoe kere.
« Ter derder nacht suldi daer naer
« Die benedixie ontfangen, swaer,
« Dat kindere van u moeten comen
« Gans ter Gods eren ende te vromen.
« Ter vierder nacht seldise ontfaen
« Ende metter vresen Gods bevaen
« Ende meer ontfaen in dinen sinnen
« Om kindere an har te winnen,
« Dan om dijns bequame
« Also datti met Abrame
« Al selke benedixie mede
« Ontfangen moets als hi dede

. . . .

De *Rijmbijbel* eindigt op fol. 210 v°, 2e kolom, als volgt :

Die Romeine na dien, te waren,
Dat hem ontvloen die mordenaren.
In die port setten si sciere
Omtrent den tempel menege baniere
Ende riepen lude al openbare,
Dat daer Tytus die keiser ware.
Het was al roefs sat gemeenlike,
Want die tempel was so rike,
Maer die tyranne die in die stede
Ontvloen waren sagen mede
Dat si m..... mochten ontvlien
Ende daden ontbieden mettien
Om Tytus te sprekene mede
Hi, dor menschelichede,
Hadde gerne behouden die port;
Oec hordi secgen vort
Dattie dieven dit sochten.
. . . .

Nr 3. — British Museum, Hs. nr 10045.

VAN MAERLANT'S RIJMBIJBEL (2e exemplaar). — **Folio-formaat. Perkament. Geschrift van eene andere hand dan nr 10044; van het laatste der XIVe eeuw** (1). **Op twee kolommen, met 7 grove miniaturen op fol. 1 en 2 r° en v°. Samen 176 folios.**

Daaruit nemen wij over :

Fol. 77 r°, 2e kol. :

Tobias was van Neptalym
Gheboren, lesen wi van hym,
Dats .j. porte in Galyle
Ende hadde die name, en weets niet me,
Ontfaen van ene Jacobs zone.
Neptalym so heet die gone.
Van hem was Thobyas gheboren.
Als tander volc hem liet verdoren
Dat si ghingen anebeden,
Te haren groten onsalicheden,
Die gouden calvere, dies God was gram,
Die de quade Iheroboam
Maken dede als ghi te voren
Inder jeest mocht horen,
Thobyas en ghinc niet mit hem,
Maer hi quam te Iherusalem

---

(1) Zooals blijkt uit de slotnota op fol. 17 :

Dit boec wart vol ghescreven
Int jaer ons heren . m. ccc. xciij .
Des donre daghes na onser
Vrouwen dach te lichtmisse.

Ende aenbede Onsen Here.
Ende hi gaf, doer sijn ere,
Beide hantghifte ende tiende
Daer men mede helt Gods vriende.
Jonc so was hi onbesmet
Ende en brac nie Ons Heren wet.
Doe hi ghewan manlic lijf
Nam hi van sinen gheslachte .j. wijf.
Anna so was haer name.
Alst Onsen Here was bequame,
So wan hi an hare enen zone.
Thobyas hiet hi na hem die gone
. . . .

Fol. 79 r°, 2e kol.:

Vanden ouden wille wi laten.
Die jonghe ghinc wech sire straten
Mitten engel, die zijns acht.
Ende si laghen den eersten nacht
Op een riviere, die Tygres heet,
Die vten paradise gheet.
Die jonghe Thobyas soude gaen
Ten water sine voeten dwaen.
Ende daer hise wasschen soude
Quam .j. groot vissch ende woude
tKint verzwelghen; het riep sere :
« Hi verbijt mi, lieve here ».
Die enghel sprac : « trecken tot di waert ».
Thobyas deet mitter vaert,
Ende hi toechen op dat lant.
Die vissch starf alte hant

Ende spartelde voer sine voete.
Die enghel sprac mit goeder moete :
« Ondoe den vissch al mit alle;
« Hout die lever, herte ende galle,
« Si sijn ter arsaterien goet ».
Thobyas is diet gherne doet.
Hi maecten scone al gheheel
Ende briet van den vissch een deel,
Ende atent onder hem beiden daer.
Datter bleef, helden si daer naer
Ende droeghent mit hem inder straten,

Fol. 79 v°, 1e kol. :

Om dat sijt inden wech aten.
Aldaer si inden wech te samen
Henen ghinghen in Gods namen,
Sprac die ionghe Thobyas,
« Lieve gheselle Azarias,
« Sech mi die bate entie ghewelt
« Van dat ic van den vissch helt ».
Die enghel seide, dus lese ic :
« Nem vander lever .j. stic
« Ende lecse in enen viere.
« Die roec daer af die sel sciere
« Alrehande duvelen verdriven ».
Ende dan is gheen wonder als wi scriven
In waren boeken, nu neems goom,
So wast noch sulkerhande boom,
Alsmen bornt, dat die roec
Die duvelen verdrivet ooc.

Oec vint men presiose stene
Die duvelen verdrivet gheme (*sic*).
Doe vraechte voort Thobyas :
« Sech, gheselle Azarias,
« Waer sel wi te nacht rusten wel »?
Doe sprac die engel Raphael :
« Hier woent een heer Raguel bi,
« Dijn na maech so es hi,
« Die ene dochter heeft allene.
« Si is dijn ende haer goet gemene ».
Thobyas die antworde dan :
« Men seit dat si .vij. man
« Ghenomen heeft, alsmen hoort,
« Die alle die duvel heeft vermoort ».
Raphel antwoerde weder :
« Lech al sulke sorghe neder.
« Op onsuver liede allene,
« Die Gode en ontsien groot no clene,
« Op die mach die duvel comen.
« Maer alstuse heves ghenomen
« Te wive, wat soes ghesciet,
« In drien nachten en genaker haer niet.
« Ter eerster nacht so suldi sere
« Beide bidden Onsen Here
« Ende van den vissch saltu mede
« Die lever bernen daer ter stede.
« Bi uwer beden so sal wesen
« Die duvel verdreven bi desen.
« Ter ander nacht sal u ghestarken
« God in huwelic der patriarken

« Ende dan suldi Onsen Here
« Bidden dat hijt daer toe kere.
« Ter derder nacht saltu daer nare

Fol. 79 v°, 2° kol. :

« Die benedixie ontfangen daer,
« Dat kinder van u moeten comen
« Te Gods eren ende tuwer vromen.
« Ter vierder nacht saltuse ontfaen
« Mitter vresen Gods bevaen
« Ende meer ontfaen in dinen sinnen
« Om kinder an haer te winnen,
« Dan om dijns vleyschs bequame,
« Also dattu mit Abrahame
« Alsulke benedixie mede
« Ontfangen moghe als hi dede »
. . . .

Miniatuur op fol. 137, 2e kol., alwaar het *Boec vander Wraken* aanvangt. De gerubriceerde letters zijn oningevuld gebleven.

Dit exemplaar van den *Rijmbijbel* eindigt, op fol. 176 v°, 2e kolom, met de woorden :

« Vrouwen dach te lichtmisse ».

Daarop volgt de tafel, in geschrift van de XVe eeuw.

Nr 4. — British Museum, Hs. nr Egerton 677.

GODSDIENSTIGE VERHANDELINGEN, enz. — Geschrift van het einde der XVe eeuw. Papier. Samen 211 folios. Formaat : 14 ctm. hoog op 10 ctm. breed; geschrift : 9 ctm. hoog op 6 1/2 ctm. breed.

De eerste acht folios werden bijgevoegd in den loop der XVIe eeuw. Fol. 1 draagt aan 't hoofd de melding : « Maria vā Locquēghien tot Jhericho ».

« *Hier beghint devote letanien ter eere der zaligher moeder Ons Heeren....* »

Fol. 7 v° : « *Hier beghint den dinst der glorioser maghet sinte Berbelen, welcke men beghinen sal op sinte Clemens dach tot op Onser liever Vrowen dach concepcie ende dat es den lesten dach dat men lesen sal...* »

Fol. 9 r° : « *Hier beghint een croene des loofs der salegher maghet Marien, dicwile haer devotelijc offerende haer devote vrienden meest in haren feesten* ».

Daarin (fol. 11 r°) :

« Tot haren hoefde : Ghebenedijt si dijn reverende ende weerdeghe hoeft, o alder scoenste ende alder suetste boven allen wiven, dat welke blinckende es vanden gulden vlechten dijns haers, ende dat welcke ghecroent es met eenen cranse van .xij. sterren, ende dat ghesiert es metten keyserlijken hoode des hemelrijcs. *Hubertinus*. Di, o alder suetste maghet, heeft ghemijnt die coninc God die drievuldicheyt, onder alle wiven, dat es boven alle wiven. Ende hi heeft

die croene des hemelrijcs gheset op dijn hoeft. Ende woude dattu coninghinne waers. Dit (fol. 11 v°) es die dyademe der scoenten, ende die croene der glorien daer du mede ghecroent werdes. Op dattu toter ontoeganckelijker verborghentheit ende toter ghenueghelijcheit der godlijker persoenen, ende in midden der glorien der alder salichster drievuldicheit toe gheleydt, meer begheres, ghevueles ende ghebruykes dan alle andere puere creaturen te samen. Daer om, o alder glorioeste maghet, die boven al minnes, ende minlijc best, ende oec ghemint best, soe verslinde mi dijn aerme deernken, ende besluyt mi met al den ghenen die di met deser benedixien ghebenedien ende eren selen inden afgront dijnre glorien, ende metten ghenen die dijn glorie verbeyden. Soe sluyt mi inden scoet dijnre moederlijker ghenaden ende troests. Dat biddic di..... »

Daarop volgen andere gebeden in denzelfden trant, tot Marias *oghen*, *oren*, *monde*, *tanden*, *halse*, *borste*, enz., ook *tot hare suvere inghedoempte*, *beenen*, *knyen*, *voeten*, *substancien*, enz.

Fol. 37 v° : « *Dit sijn die letanien vander hoegher glorioser coninghinnen der weerder moeder Gods Marien* ».

Fol. 41 v° : « *Dit es den Te Deum van Onser liever sueter Vrouwen, der moeder Gods ghebenedijt* :

« Dy moeder Gods loven wi. Dy Vrouwe belyen wi. Die tempel des eeweghen vaders eert al eertherijke. Die slaepcamer des soens Gods verwondert dat hemelsche hof. Die sacristie hevet in reverencie alle

gheesten. Heyleghe, Heyleghe, Heyleghe, ende onbevlecte moeder Gods.·. Cherubin ende Seraphin bekinnen in di beter gaven dan si hebben. Die dominacionen eeren di, vrouwe der ynghelen. Alle cherarchie lovet di, edele woeninghe der heylegher drievuldicheit. Dijn graciose aensicht vervult hemel ende eerde met glorien. Di volghen die ioncvrouwen verciert met croenen die aureola heet. Die heyleghe kerke over al die werelt suchtet tot v vol tranen. O moeder der onghemetender goedertierenheit. Wi eeren dinen sone die di ghemaect heeft verwonderlijc. Ende den troester den heyleghen gheest die di vervult heeft, behouden dinen maeghdom.·. Du best een coninghinne der hemelen ende vrouwe der ynghelen. Du best een vroede scultdraghersse der ghenaden ende der eeren. Du best een gloriose scat daer des oversten sone in gherust heeft. Du hebs ghedraghen den vader der eeuwigher werelden. Du hebs ghesoecht den ynghel des groeten raets. Du hebs Jhesum suetelic doen slapen die daer sittet inden glorien des vaders. Du best onse voirbiddersse ende onse gunsteghe voirsprekersse. Daerom bidden wi, comt te hulpen dinen dienerssen die verlost sijn metten dierbaren bloede dijn soens. Laetse begavet werden met sinen Heyleghen in de eeweghe glorie. Make ghesont Yeuen kinderen, wedermakersse der verlorender. Ende regeer ons alsoe ende verhueghe ons op dat wij hebben dijn luchter hant der gaven des tytelijken onderstans onder dat hoeft, ende ombevanghen werden metter rechter hant der loven ende der eewegher glorien. Alle daghe moeten wi vervult werden metten borsten dijnre troestinghen. Op dat wi dinen name loven moghen in eewicheit, die wi eeren des oversten Gods moeder te wesen. Ghewerdeghe ons, oversuete ioncvrouwe, Gods moeder,

Maria, in desen teghenwoirdeghen stride te troesten. Onthout ons inder ghenaden, fonteyne ende oerspronc der goddiensticheit. Dine ontfermherticheit moet, vrouwe, werden op ons, op dat wi dijnre saechtmoedicheit ontfanckelijc moghen sijn.·. In di, Vrouwe, hopende moeten wi ghebruken dijn minlijc aensicht in die eewicheit. Amen. » (Fol. 43 r°.)

Fol. 43 v° staat het volgende gedichtje :

« In Jhesus name, nemt contfoert,
Als u beyeghent eenich wort
Daer af beroert woert uwen moet.
Dinct toch op Jhesus verdraghen soet,
Alsmene sloech soe menichfout,
Ende hoe hij sterf aent cruce hout.
Tes dbequaemste sijnre minnen,
Datmen leert om hem verwinnen.
Pijnt te lijden verduldichlijck :
Hets naest den wech tot hemelrijck. »

Fol. 44 r° : « *Hier beghint sinte Augustin des hoegen doctoers Vermaninghe oft manuael* ».

Fol. 77 v° : « Van eender sueter ende corter contemplacien die eens op eenen tijt hadde onse lieve vader Augustinus ».

Fol. 77 v° : « Hoe blidelic si van hier sceyden die Cristum in eenen doeghdelijken leven navolghen ».

Fol. 78 r° : « Hoe quaet dat es te dansen ende ander lieden daer toe te trecken ».

Fol. 79 r° : « Hoe anxtelijc het es dat een mensche willens eenen quaden biechter kiest ».

Andere beschouwingen van gelijken aard volgen daarop, steeds door een « exempel » toegelicht.

Van fol. 81 v° tot 84 r° komt een gedicht voor, waarin over eenen zaligen dood gehandeld wordt.

Fol. 85 r° : « Een mirakel hoe dat die heyleghe maghet Katherina inder uren der doot voert tvonnesse Gods te hulpen comt die haer dienen ».

Nog andere mirakelen door dezelfde heilige bewerkt volgen op dit eerste.

Gebeden tot Ste. Katharina op fol. 111 r°, 112 r° en v°, 113 r°, 114 v°, enz.

Fol. 126 r° : « *Dit es der minnen boec metter gloesen, die die wijse Salomon maecte* ».

Fol. 173 r° : « *Hier beghint die spieghel der zielen meester Heynric van Hassia. Ende ierst hoe die ziele oerspronc heeft vander woestinen des nyets* ». Explicit fol. 202 v°.

Fol. 203 r° :

« *Die goede prioer van Groenendale Ruysbroeck.* Des menschen volmaecte salicheyt leghet daer aen dat hi na desen corten ellinde verheven worden met ziele ende met live in die glorie Gods, ende Gode claerlijc bekinnen, minnen ende besitten mach in een eewich ghebruken. Want boven alle dinc soe es onse weselijke loen God, dien boven al gheloeven ende betrouwen, ende daer wi al onse doechden om wercken. Ende als wi dien loen vercri-

ghen ende besitten, dan sijn alle dinghen int hoechste, ende int edelste volbracht. Want dan selen wi Gode eewelijc bekinnen ende met vierighen loste minnen. Ende sonder vermoeyen dancken ende loven. Ende yeghelijc heyleghe sal hebben sinen sonderlinghen loen, na sijn weerde ende na sijn heilicheit. Maer sijnen toevalleghen loen sal alsoe menichfuldich sijn als daer menich heylich sijn sal. Want elc sal hem verblijden van des anders salicheit als van sijns selfs, mer die menichfuldicheit der loenen ende der blijscapen die yeghelijc hebben sal in hem selven ende in alle dandere, dat bekint God alleene. Ende hij maecht vertoenen dien hi wilt. Daer sal sijn alle wijsheit, want wi selen connen ende weten al dat wi begheren. Ende daer sal sijn alle macht, want wi selen sijn coninghen ende Gods knechten, ende doen alle dat wi willen. Daer sal sijn rijcheit ende die sal ons overvloeyen boven al dat wi begripen moghen. Eeweghe scoenheyt die niet vergaen en mach. Ende eeweghen vrede die nyemant verstoeren en mach. Daer sal sijn een overvloeyen alder rijcheyt ende invloeyen alder welden, ende een toevloeyen van allen goede, ende een yonghe yoghet sonder sterfelijcheit. Daer en sal niet sijn dat yemene verdrieten mach, mer al dat verblyden mach. Ende die blijscap ende vrouden ende overvloedeghe salicheit, die sal alsoe groet sijn ende alsoe menichfuldich ende afgrondich, datmense ghetellen, noch ghemeten, noch in gheender wijsen ghethoenen en can. Want si es meerdere dan wi met hopen ocht met begherten ocht met allen onsen crachten ghevaen moghen. Want God selve die sonder mate es ende onbegripelijc, hi wilt onsen loen sijn, onse blijscap, ende onse vroude. Ende hi sprect: Goet knecht ende ghetrouwe, ghanc in die vroude dyns Heren, die

sonder mate ende sonder gront es. Ende daer in selen wi ons verliesen, ende nochtan weselijc blijven, in een eewich ghebruken, ende wi selen in ons selven staen yeghelic in sijnen staet, ende in sijn ordene, ende in Xpo selen wi sijn op gherecht tot onsen hemelschen vader met eewegher eeren ende met eeweghen love. Onder ons selen wi hebben scoenheit des hemels, ende der eerden, ende alle der elementen die gheciert selen sijn naden lesten dach. Ende wi selen hebben in onsen gloriosen lichame een levende ziele gheciert met allen doechden. Ende onse lichamen selen..... »

Fol. 209 v° :

« ...Ende inden daghe des ordeels sal die helle ontfaen alle die verdoemde waer si sijn. Ende daer toe alle den stanc ende onreynicheit der werelt. Ende si sal boven toe ghesloten worden, ende nemmermeer en sal daer duvel noch mensche wt ontcomen, maer si selen sijn boven bestopt ende bedect als een pot daermen in stoeft. Ende overmids die ghiericheit Gods ende haer quaetheit, selen si alsoe sieden ende braden sonder ynde.·. Ende hier om segghic u allen die noch hier sijt inder tijt der gracien, dat ghi u dat beste kiest ende dat archste vliet. Want een van beyden moet u gheboren na desen tijt. God gheve ons allen dat beste te gheraken. Amen. »

Daerop volgt :

« Een gruwelijc exempel van eenen yonghelinc » en op fol. 210 v° « Noch een gruwelijc exempel », hetwelk, op fol. 211 v°, het boek besluit.

Nr 5. — British Museum, Hs. Harl. nr 2444.

BEDUYTNISSE VANDER HEYLGER MISSEN. **In den catalogus vermeld als : « *Explanation of the Book of Devotion, in Dutch, with some music* ». — 12°-formaat. Perkament. Geschrift van het einde der XVe eeuw. Samen 29 folios.**

Voorop 5 bladen muziek op Latijnschen tekst.

Op fol. 7 r° : « Dit is dat beduytnisse vander heylger missen. *Als der priester an den elter kumpt, ee he die miss an heefft, so nyget he sich tzo ter eerden.* Dat beduydt dat nygen dat sich der hemelsche vader nygeden in also groisser mijnen inde oitmoidicheit tzo dem armen bedroiffden sunder in den yemerlichen dal der ellendicheit... »

« *Dar na spricht der priester die gemeyne byget...* Dat beduyt dat der priester lutter ende clair sal sijn... ».

Fol. 11 v° : « *Dar na wesschet der priester syn hende* ».

Fol. 15 r° : « *Dar na spricht der priester drywerff : Agnus Dei.* Dat beduyt... ».

Fol. 18 r° : « *Hy begint die doigden der heilger missen* ».

Fol. 19 v° : « *Dyt is Salve regina tzo duytsche* ».

Fol. 20 r° : « *Hic sequitur ewangelium sci Johannis* ».

Na fol. 22 komen nog 15 bladzijden muziek op Latijnschen tekst.

Zooals men ziet, is het boekje, niet « Dutch », maar wel Nederduitsch, en moet zijn ware titel zijn : *Beduytnisse vander heylger Missen.*

Nr 6. — British Museum, Hs. nr Harley 2954.

GETIJDEN VAN O. L. VROUW. — 8°-formaat. Perkament, in leder gebonden. Geschrift van het einde der XVe eeuw. Samen 67 folios.

Op fol. 2 r°, begint de *Kalender.*

Kl. Januarius.	viij. f.	*Dertiendach.*
»	x. g.	*Sinte Ponciaen.*
Kl. Maert.	xv. a.	Joseph Marien hoeder.
»	xvij. b.	Ons Heren verrisenis.
Kl. Mayus.	x. g.	*Sinte Pancraes.*
	g.	*Sinte Servaes.*
	ix. d.	Rogaciaen, b'.
Kl. Junius.	ij. g.	Kyliaen, mr.
Kl. Augustus.	ij. b.	Overforminge Xpi.
Kl. November.	b.	Twee Ewalden.
»	d.	Alle heiligen.
»	xiij. e.	Alle zielen.
»	xviij. c.	Williboert.

Tegenover fol. 15, eene vrij grove miniatuur, voorstellende Maria boodschap.

Op fol. 15 r° :

« *Hier begint die Vrouwe getide.* Domine. Here, du selste op doen mijn lippen. Ende mijn mont sel voertkundigen dijn lof. God, wilt dencken in mijn

hulpe. Here, tot mi te hulpen haeste. Glorie si den Vader ende den Soen ende den Heiligen Geest. Alst was in den beginne, nu ende altoes ende ewelijck sonder einde. Amen. *Invitatorium.* In der eerlijcheit der alre salichster maget Marien laet ons volherttelike bliscap hebben ten Here. »

Fol. 40 r° :

« *Hier begint die seven salm. David.* Here, in dijnre verbulgentheit in (*sic*) straffe mi niet ende in dinen torn en beruspe mi niet. Ontferme di mijnre, Here, want ic cranck bin, make mi gesont, want alle mine gebeente sijn mede gestoert. Ende mijn siel is alte seer gestoert, mer du, Here, hoe lange... »

De Litanie van Alle Heiligen gaat van fol. 46 r°, tot fol. 49 v°.

Fol. 51 r° : « *Hier begint die H. Cruus getide* ».

Fol. 54 r° : *Hier begint een gebet van Onser liever Vrouwen.* O, alre liefste moeder Cristi, die alsoe volstandich bleefste in den ghelove, doe di geminde soen alsoe iammerlijc ende alsoe bitterlijck aenden cruce sterf. Coemt mi te helpen als ic bin inden stride der doot, op dat ic in alre karsteliker waerheit salichliken sterven moet. Amen ».

Fol. 54 r° : « *Van dijn ingel* » en andere gebeden volgen tot op fol. 56 r°.

Fol. 57 r° : « *Hier beginnen de vigilien.* Mi hebben omme bevangen die suchten des doots. Die droevige leer (*sic*) der hellen hebben mi ombevangen. Coemt, laet ons seer vervroechden ten Here, laet ons iubileren Gode onsen heiligever sijn aensicht, laet ons mit salmen tot hem hebben volhertelike bliscap.... ».

Eindigt op fol. 67 v°, met het volgende gebed :

« God, die ons vader ende moeder gebods te eren, ontferme die sielen mijnre ouderen ende gif hun verlatenisse van haren sonden ende al die mi bevolen sijn ende die mi goet of quaet gedaen hebben, daer ic sculdich ben voir te bidden, laetse an sien inder bliscap der ewiger claerheit. By Onsen Here Ihesum.

Nr 7. — British Museum, Hs. nr Harl. 1662.

« **HOURS OF THE VIRGIN MARY, IN DUTCH.** » — **Perkament, 12°-formaat, verbonden in blauw leder. Geschrift van de XVe eeuw. Samen 205 folios. Versierd met vele aanvangsletters en fraaie miniaturen.**

Fol. 1 is een blad uit eenen Kalender van het einde der XIVe eeuw, meldende de feestdagen : « Octava Sinte Steven, Octava Sinte Johan, Octava Alrekinderen, Sinte Pouwels heremiet, Sinte Fabiaen ende Sebastiaen, Sinte Agneten jonffer ».

Op fol. 4 r°, vangt de Kalender aan, die eigenlijk tot het Getijdenboek behoort.

Kl. *Loumaent.* a. Jaers dach.
f. Dertien dach.
Kl. d. *Sporkelle.* Onse Vrouwen lichtmisse.
Merte....
Aprijl....
Gerstmaent (September).
Saetmaent (October).
Slachtmaent (November). d. Alre Heiligen dach.
e. Alre Sielen dach.
Horemaent (December).

Fol. 18 r° : « Here, duet op mijn lippen ende minen mont sal voirt kundigen dinen lof. God wilt dencken in min hulpe. Here, tot mi te helpe, haeste ».

Fol. 27 v° :

« Ontferme di, Heer, ontferme di onser. Gescie din ontfermherticheit, Here, aver ons als wi gehaept hebben in di. In di, Here, heb ick gehaept ende ick en werdt niet geconfundeirt in die ewicheit. *Versikel.* Godt sall hair helpen mit sijnen ainschin ende in mids hoir sal God onbeweget bliven. *Laude.* »

Fol. 62 v° : *Hyr beginnen die seven getiden van Onsen lieven Heren Ihu Xpe, seer oirberlic gelesen. Ten yrsten die metten* ».

Fol. 64 r° :

« Lieve Here Ihesu Criste, doir dat verveerlic aintasten dat u die Ioden mijt nijdicheit aintasten doe si u vingen ende bonden ende weech leiden als enen mijsdedigen mensche, ende brochten u tot Annas ende Pilatus huis ende pinichden u alle die nacht mit spotten, mit slagen, ende mit lasterliken woirden, ende alle u vriende van u vloen inder groter noit, verleen mij, lieve here, als alle mijn vriende mij laten sullen in die ure mijns doits, dat ic van u alsulken troest moet verwerven uit uwen bitteren doit, dat ic een salich einde moet verkrigen in dat ewige leven. Amen. »

Fol. 66 v° : « *Hyr beginnen die seven getiden van Onser liever Vrouwen. Ten yrsten die metten* ».

Fol. 69 r° : « *Hyr beginnen die seven psalmen* ».

De Litanie van Alle Heiligen gaat van fol. 80 v° tot fol. 87 v°.

Fol. 89 r° : « *Hyr beginnen die seven getiden vander ewigher wisheit. Die metten* ».

Fol. 111 v° :

« *Manificat* (sic). Min siel grote den Here. Ende min geest hevet hem hoge vervrouwet in God, minen heil. Want hi hevet aingesien die oitmoedicheit sinre deernen. Siet dair van sullen mi salich heiten alle gebuerten. Want hi hevet mi grote dingen gedaen, die machtich is ende sin heilge naem. Ende sin bermherticheit is van geslechte tot geslechte dien die hem ontsien. Hi hevet macht gedaen in sinen armen, hi heeft verstroit die hoverdigen van gedancke sinre herten. Hi hevet afgesat die mechtigen vanden stole ende hevet gehoget die oitmoidigen. Die hongerigen heeft hi gevullet mit guede ende die rike liet hi idel. Hi heeft ontvangen Israhel sin kint, hem gedachte sinre bermherticheit. Als hi gesproken hevet tot onsen vaderen Abraham ende sine geslechten van beginne. Glorie si », enz.

Fol. 117 r° : « *Hyr beginnen die lange Cruisgetiden. Die metten* ».

Fol. 144 v° : « *Hyr begint die vigilie.* Mi hebben ombevangen die suchten des dodes, die droevige seer der hellen hebn mi ombevangen... »

Fol. 163 v° :

« Die mensche geboren vanden wive levet corte tijt ende wort vervult mit voel iameren. Die als een bome voirt comet ende wort te wreven ende gheet en wech als die scheme ende en blivet nimmermere in enen state. Endu du holdes voir weerdich dat du op dusdane oplukes din ogen ende toe leiden hem mitti

int gerechte. Wie mach reine maken die ontfangen is van onreinen sade dan du di allene bist? Cort sin die dagen des menschen ende dat getalle der maende is bi di. Du hevest gesat min termine die niet vordair (*sic*) gaen en mogen. Dair omme van (*sic*) gaet van hem en wenich op dat hi ruste hent dat come sijn gewenscheden dage als eens huirlings. *Respons.* »

Fol. 184 v° : « *Een ynnich gebet vanden sueten name Ihesus* ».

Daarop volgen meer andere gebeden, als : « Dit salmen lesen alsmen boirt Onsen lieven Here; — Een schoen gebet; — Dit gebet salmen lesen alsmen dat cruce Ons Heren siet; — Dit gebet is vanden .v. wonden Ons lieven Heren; — Pater noster; — Dit nae volgende gebet sijn die .vij. woirde Ons lieven Heren Ihu Xpi, die hi sprack aenden galgen des cruces; — Dit gebet salmen lesen alsmen gaet ten heiligen Sacrament; — Een scoen gebet van Onser Vrouwen, » enz., enz.

Het boek sluit met een gebed tot de heilige Barbara (fol. 206 v°).

Nr 8. — British Museum, Hs. nr 31839.

HORÆ. — Perkament. Geschrift der XVe eeuw, 12°-formaat. (13 1/2 ctm. hoogte op 10 ctm. breedte.) « *Ex libris Willielmi Burges, anno Dni : mdccc liij.* »

Vooraan (fol. 1 v°) de Kalender.

Fol. 14 r° : « *Incipiunt horae de passione Domini nostri Ihesu Xpristi.* Ad matutinas... »

Fol. 157 : « Hier na volghet de veranderinghe vanden ghetide alzomen dat lezen zal inden advent. Men leest die zelve psalmen die voren staen ghescreven, maer men zeit die antiphonen, capiteelen ende versiculen, collecten ende responsen ende lessen die hier na volghen. Den eersten zaterdach vanden advente te vesperen beghint men aldus : Deus in adjutorium meum intende... »

Meest alle rubrieken zijn in het Vlaamsch geschreven aan 't hoofd van de Latijnsche teksten der gebeden en oefeningen. Men zie fol. 158, 166, 208.

Op fol. 175 r° wordt de tekst zelf Vlaamsch :

« *De Oracien van S. Gregorius*. O heere Jhesu Xpriste, ic aenbede di in den cruce hanghende ende een doornen crone op dijn hooft draghende. Ic bidde di dat dijn cruce mi verlossen moet vanden slaenden inghel. Pater nr. Ave maria.

« O heere Jhesu Xpriste, ic aenbede di inden cruce ghewondt, met galle ende edic ghelaeft. Ic bidde di dat dine wonden moeten zijn een salvinghe mijnder zielen. »

Enz. tot fol. 176 r°, alwaar begint :

« Met desen naervolghenden ghebede machmen vercryghen ende verdienen alle dat aflaet van Roome, van Cuelne ende van Triere, alsmen dat leset met innegher devoter herten. De xij^e paeus van Roome Benedictus die gheeft daer toe alzo vele jaren aflaets als Xps wonden ontfinc in sinen ghebenediden lichame,

dat was .vj. duust .vj^c^. ende .lxvj., zonder zijn .v.. wonden. »

Dit gebed eindigt op fol. 179 v°, alwaar een ander gebed aanvangt :

« Dit naervolghende es een vriendelic ghebet daermede datmen quiten mach de purgatorie, alzo diversche exemplen ghetughen ende zijn de .vj. gulden pater noster ghenaemt.

« O Here Jhesu Xpriste, de ghedijnckenesse dijnder bitter passien ende overvloedighe uutstortinghe dijns dierbaer bloeds moet ons zijn een zalighe medecine ende boete onser zonden... »

Fol. 182 r° : « *Devote oracie van S. Baerbelen* ».

Fol. 184 v° : « Hier naervolghen drie pater noster diemen leest als yement in zijn uterste leit. In deser manieren. Een eersten pater noster zuldi zegghen aldus : Gheminde Here, duer die bitter vreese die ghi hadt als ghi in dat hoveken waert, zweetende water ende bloed, so biddic hu dat ghi dat offeren wilt uwen hemelschen vader voor die stinckende zonden, die dese aerme mensche tieghens hu heeft mesdaen... »

Het op fol. 186 r° aanvangende Latijnsch gebed draagt den volgenden titel : « *Eene devote oracie an dat weerdich sacrament van den aultare*, dat zalmen lesen inder messen om gracie te vercrighene an ziele ende an lijf ende omme beschermt te zine ieghen de pestilentie. »

Op fol 208 r° : « *Hier beghinnen de ghetiden van Sente Marien Magdalenen* ». (Latijn.)

Op fol. 241 r° : « *Van Sente Geneviven* ».

Op fol. 262 v° : « Dit naervolghende es tlof van Onser liever Vrauwen, gheordoneert om de Religieusen van sente Augustijns ordene naer complien ».

Het boekje gaat tot fol. 265, doch is niet volledig.

Nr 9 — British Museum, Hs. nr 2692.

« HORÆ BEAT. MARIÆ VIRGINIS. » — Perkament. 8°-formaat. Geschrift van het midden der XVe eeuw. Met beginletters en 13 fraaie miniaturen. Samen 150 folios.

Fol. 2. Kalender : *Sporckle* : Sinte Amant.
Mey : Helich Bloet dach. D.
Sinte Ewout.
Wedemaent : Sinte Bonifacius.
Wijnmaent : Sinte Donaes dach.
Slachmaent : Sinte Ledenaert.

Fol. 15 r° : « *Incipiunt hore Sancte Crucis. Ad matutinas. . .* ».

Fol. 19 r° : « *Incipiunt hore de Sancto Spiritu* ».

Eerst op fol. 128 r° vangen de Vlaamsche gebeden aan :

« Ic bidde di, vrauwe sinte Marien, moeder Gods, goedertierenhede alder vulst, dochtere des uppersten conincs, moeder vul glorien, moeder der weesen, troost der ghenre die ontroost zijn, wech der dolender, zalicheit alle der gheenre die in di hopen. Maghet voor die dracht. Maghet na die dracht. Fonteine der

ontfaermicheit. Fonteine der gracien ende der zalicheit.... »

Gaat tot op fol. 131 v°, alwaar een soortgelijk gebed tot Jesus aanvangt met de volgende woorden : « Ic biddu, heere Jhesus Cristus, doer die minne die du hads tot allen meinschen, dattu my bistaes in allen nooden, also waerlike als du hincs ant cruce... »

Andere gebeden en aanroepingen volgen, van fol. 132 v° tot 133 v°, alwaar het volgende gedicht tot Maria begint :

« Maget Maria, ic roupe an hu,
Als een groot sondare, hoort my nu.
Van minen sonden in alre stont,
Werde Maria, ic doe hu cont,
Dat ic my kenne zeere mesdadich;
Moeder ende maghet, sijt mijns ghenadich.
Staet my in staden in alre tijt;
Bidt uwen suene ghebenedijt
Dat hi mijns ghenadich zij,
Maria, edele maghet vrij.
O edele fonteyne, o edele blomme,
Bidt uwen suene dat hi niet en domme
Mine ziele huut zinen rijke.
Maria, vrauwe sonder ghelijke,

Fol. 134 r° :

Ic biddu dat ghi soeninghe maect,
Ghi sijt maghet ende wel gheraect,
Tusschen huwen suene ende mie.
Duer die scaerpe naghelen drie,

Diemen huwen kinde dede
Duer sine ghebenedide lede.
Sprect mine tale, vrauwe scone,
Duer die scaerpe doorne crone,
Diemen huwen kinde arde onsochte
In zijn hooft slouch, daer hi ons cochte
An een cruce, daer hij an starf,
Om allen menschen, dies ons bedarf
Vrauwe sijt in mijn helpe nu
An hu kint, dies biddic hu,
Want hi alle mine sonden weet.
Ic biddu ghenade, duer dat zweet
Dat hij zwette in sine pine,

Fol. 134 v°

Daer hi doghede sine carine
Anden cruce met ootmoet.
Ic biddu ghenade duer dat bloet,
Dat hi sturte huut sine .v. wonden,
Die hij ontfinc dor onse sonden.
Noch biddic ghenade, edele vrauwe,
Ic roupe ghenade an u met trauwe.
Ay edele moeder Gods, ghenade!
Werde Maria, staet mi in stade;
Helpt mi die helsche pinen verweeren,
Duer die scerpe ghebenedide spere,
Daermen uwen suene mede stac,
In sijn herte, datso brac,
Ende scueren moeste van groter pinen.
Ghenade, edele vrauwe fine,

Staet mi in staden duer die doot

Fol. 135 r° :

Die Xps. leet duer onse noot.
Helpt mi verbidden uwes kints rike,
Daermen in levet eewelike,
Ende hem allen die hu anebeden,
Waer sij sijn ende in wat steden.
Met deser edelre bedinghen
Ende met allen goeden dinghen,
Moety mi altoos beraden
Ende van alder quaetheit ontladen.
Maria, vrauwe sonder doren,
Ihesus was van hu gheboren,
Versoent ons u kints toren,
Dat wij niet en bliven verloren. Amen. »

Weder volgen andere aanroepingen in proza. Alzoo fol. 144 r° :

« O lieve mensche, alstu best in vernoye, zo comt te my, daer ic sta an mijn cruce, ende bepeinst ende besiet mijn vernoy ende mine passie die ic ghedoecht hebbe om uwen wille; dijn vernoy sal werden ghesocht biden vernoye dattu suls sien an my, ende staet ende besiet of eenich vernoy mach sijn biden minen. O lieve mensche, alstu best in vernoye ende in pinen, zo ben ic di alre naest, willet ghi verdraghen in goeder verduldicheden. O lieve mensche, anroupt mire liever moeder, ende miere ontfaermeliker moeder, de welke es vul van ghenaden; anroupse met berauwenesse, zo werstu gheroupen voor mijn ansichte in mijns vaders rike. Ende hebstu berauwe-

nesse, ic vergheve di dine mesdaet. O lieve mensche, ic en begheere niet huwe doot, maer ic begheere dat ghi leeft ende dattu di beters van dinen sonden. Amen »

« Ic gheloove an Gode den vader, almachtich sceppere hemelrijcs ende eerderijcs, ende in Ihesum Cristum.... »

Het laatste stuk is weder op rijm :

Fol. 149 r° :

Verblijt mi Christoforus, martelare, here,
Verblijt my so lanc so meere
. . . .

Nr 10. — British Museum, Hs. nr Harl. 7359

« HORÆ B. MARIÆ P. P. » — Perkament. 12°-formaat. Geschrift van het einde der XVe of het begin der XVIe eeuw. Met 10 miniaturen. Samen 60 folios, met de oude nummering der katerns onderaan.

Fol. 1 v° : *Kalender*. De maanden met de *Latijnsche* namen.

Fol. 13 r° : « O alle ghij Adams kinderen, die verladen sijt met sonden. O ghi cleynmoedighe vallende kerinen der menschelijker naturen. Ghij sondaren, out ende ionck, en wilt niet meshopen, want onser es raet ende medecijn verleent in veel manieren.... »

Fol. 17 r° : « Hier volght een ghebeth oft oratie ».

Van fol. 18 r° voort leest men het verhaal van de Passie, hier en daar onderbroken door een *Pater noster* en *Ave Maria*, of ander gebed.

Nr 11. — British Museum, Hs. nr 2. A. 1.

« FLEMISH PRAYERS *at end* » (*Latin hours*). — Perkament. 64°-formaat. Geschrift van de XVe eeuw. Samen 113 folios

Zooals het in den catalogus opgegeven wordt, is dit handschrift een Latijnsch Getijdenboekje. Alleen op het achterste schutblad komt, en dat nog wel in geschrift van de XVIe eeuw, een in het Nederlandsch gesteld gebed voor, aanvangende met de woorden : « O heilige gebenedide Goeds lam, gebenedijt sy dijn.... »

Het alles is zeer onbeduidend, en wij hebben er alleen melding van willen maken, om bij anderen, wien de woorden « Flemisch prayers at end » eene goede verwachting konden doen koesteren, allen twijfel nopens de beteekenis van dat toevoegsel weg te nemen.

Nr 12. — British Museum, Hs. nr Burn 339.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Klein 16°-formaat. XVe eeuw. Met schoone hoofd- en beginletters. Samen 89 folios.

Incipit fol. 1 r° met deze woorden :

« O Here Ihesu Criste, ic aenbede di inden cruce hanghende ende een doernen croen in dinen hovet draghende. Ic bidde di dat dijn cruus mi moet ver-

lossen vanden enghel die slaende is. Amen. Pater noster. Ave Maria.

« O Here Ihesu Criste, ic aenbede di inden cruce ghewont ende mit galle ende mit edic ghelavet. Ic bidde di dat dine wonden moeten sijn een medecine mijnre sielen. Amen. Pater noster. Ave Maria.

« O Here Ihesu Criste, ic aenbede di inden grave geleit ende mit mirre ende mit costelike welrukende salve gesalvet. Ic bidde di dat dijn doot moet sijn mijn leven. Amen. Pater noster. Ave Maria.

« O Here Ihesu Criste, guede harder, behoude den rechtvaerdigen, maec rechtvairdich die sondaren, allen gelovigen wes barmhartich ende ons, arme sondige menschen, ghenadich. Amen. Pater noster. Ave Maria.

« O Here Ihesu Criste, ic bidde di, overmits die bitterheit dijnre passien, die du gheleden hebste inden cruce, ende alder meest doe dijn ghebenedide ende alre edelste siele versceide van dinen heiligen lichaem, ontfarme di mijnre sielen in haer versceidinge. Amen. Pater noster. Ave Maria. »

Daarop volgt de Kalender, die gaat tot op fol. 11 v°, en waaruit wij het volgende noteeren :

Januarius : Octave van Dertienendach.
Prisca, ioncvrou.
Emerenciana ende Macharius.
S^e^ Jan guldemont.
Aldegunt, ioncvrou.

Februarius : Aechte, ioncvrou.
Eulalia, ioncvrou.
Eucharius, confessoer.
lxxix martelaren.

Maerte :	Swidbertus, biscop.
	Focas, biscop.
	Gheertruut, ioncvrou.
April :	Gaey, paus.
	Jorys, ridder.
Mey :	Gangolf, martelaer.
	Beda, priester.
Junius :	Olof, confessoer.
Julius :	Vrederic, biscop.
	Germaen, biscop.
Augustus :	Steven, martelaer.
	Barnaerd, abt.
October :	Remijn ende Baef, confessoren.
November :	Alre Heiligen dach.
	Alre sielen dach.
	Vier gecroenden mr.
	Lebvijn, confessoer.
December :	Loy, biscop.

Bovenaan de aposteldagen en de andere groote feestdagen der H. Kerk, staat telkens het woord « *Botvast* », dat « Geboden vastendag » beteekent.

Op fol. 12 r° beginnen « *Die seven psalm* » in dezer voege :

« Here, in dijnre verbolgentheit en straf mi niet ende in dinen toorne en beresp mi niet.

« Ontferm di mijnre, Here, want ick cranc bin, maec mi gesont, want alle mijn gebeente sijn mede gestoert.

« Ende mijn siel is alteseer gestoert, mar du, Here, hoe lange?

« Keer di om, Here, ende trec wt mijn siele, maec mi gesont om dine ontfermherticheit ». Enz.

Dan komt, op fol. 20 r°, de volgende antiphone :

« Gesontmaker der werlt, make ons gesont; heilige Gods moeder, geheilichde maecht, bidde voir ons. Ende, overmits die gebeden der heyliger apostelen ende alle der martelaren, ende der confessoren, ende der heiliger ioncvrouwen, bidden wi di oetmoedelic, dat wi van allen quaden moeten worden verlost ende alle gueden nu ende ewelic moeten gebruken ».

Vervolgens hebben wij, op fol. 20 v°, de litanie van Alle Heiligen, waarin zich de volgende bijzondere namen van Heiligen voordoen : « Sinte Clement, Sinte Cornelijs, Sinte Lourijs, Sinte Gangolf, Sinte Alexander, Sinte Ponciaen, Sinte Lambert, Sinte Blasius, Sinte Herasmus, Sinte Aerian, Sinte Bonifaes, Sinte Victor, Sinte Gereon, Sinte Mauricius, Sinte Dionisius, Sinte Remijn, Sinte Baef, Sinte Leo, Sinte Amandus, Sinte Willibroerd, Sinte Lebvijn, Sinte Olof, Sinte Aelbert, Sinte Galle, Sinte Ewout Hubert (*sic*), » enz.

Op fol. 28, met eene prachtige beginletter **M**, vangen « *Die ewighe wysheit getide* » als volgt aan :

« Mine siele hevet di begeert inder nacht ende in minen geest inden innersten mijns herten so heb ic vroe gewaket totti. O alre claerste ewige wijsheit, ic bidde di dat dine begeerde tegenwoirdicheit moet verdriven alle vreemde dingen wt mijnre herten ende dat dine genade moet doerstorten die ynnerste camer mijns herten ende crachteliken ontsteken in dijnre

minnen. Ende nu, o alre soetste Ihesu Criste, soe stae ic op inder dageraet ende gruete di vander ynnerster begeerten mijns herten. (Fol. 28 v°.) Ende dusent dusent hemelsche scaren der geenre die di dienen die moeten di grueten van mijnre weghen. Ende tienwerf dusent hondert dusent der geenre die di bi staen die moeten di van mynre wegen glorificieren. Ende alle die clare reine begheerten alre Heiligen die moeten di van mijnre wegen eren. Ende alle die soete sanc alre creaturen moeten di van mijnre wegen loven, ende bidden om enen gueden doot, om volcomen vergevinge der sonden ende om een ewich leven. Amen. *Versikel.* Salicheit der sielen ende des lives gheve ons Ihesus Xpus, die wijsheit des Vaders. Amen.

« *Metten.* Here, du salste op doen mine lippen. Ende mijn mont sal voertkundighen dijn lof. (Fol. 29 r°.) God, wilt dencken in mine hulpe... » Enz.

Dit stuk gaat tot op fol. 48 r° en is onmiddellijk gevolgd door : « *Dit gebet les alstu ten Heiligen Sacramente wilste gaen* » en, op fol. 51, door : « *Dit gebet les alstu dat Heilige Sacrament ontfangen hebste* », dat eindigt op fol. 51 v°.

Het eerste dier twee gebeden luidt als volgt :

« Overste priester ende ghewaer biscop, Here Ihesu Xpe, die di selven offerste Gode dinen vader, een rein ende een onbevlecte offerhande, opten outaer des Heiligen Cruces, om ons arme sondaren, ende ons ghegheven hebste dijn heilighe vleisch te eten ende dijn heilige bloet te drincken, ende insetteste dit heilige sacrament tot eenre ghehoechnisse dijnre passien, ic bidde di, om die ghehoechnisse dijns

dueren bloets, ende om die wonderlike minne daer du ons so sere mede mindeste, dattu ons wasschen woudste van onsen sonden in dinen duerbaren bloede, dattu mi arme sondige mensche, dien du soe langhe verdragen hebste in sonden, niet (fol. 48 v°) om mine verdienste, mer om dine grote ontfermherticheit leren wilste, mitter genaden des Heiligen Geestes, dijn gebenedide lichaem tontfaen mit also groten anxte, mit also groter minnen ende wairdicheit als ick sculdich bin te doen ende di wel betamet. Ghif mi, lieve Here Ihu Xpe. overmits dijnre gracien, dat heilighe sacrament vastelic te geloven, te dencken ende te spreken dattet di ontfanclic si ende mijnre sielen oerbaerlic. Sende mi, Here Ihesu Criste, dinen heilighen gheest die mi doe verstaen die waerheit des heiligen sacramentes, want dat onbegripelic is ende gaet boven alle natuerlike reden. O, mit hoe groten rouwe, mit hoe bitteren tranen, mit hoe groter ynnicheit ende wairdicheit salmen dit heili-(fol. 49 r°) -ghe sacrament ontfangen, Here Ihu Xpe, daermen warachteliken dijn gebenedide lichaem etet ende sonder twivel dijn bloet drincket! Hoe mochte ymmermeer mensche te vollen wairdeliken ontfangen, du en makedesten wairdich allene, daer dat hoechste mitten nedersten vergadert wert wonderlic ende onsprekelic, daer die engelen tegenwoerdich sijn, ende du selve, Here Ihesu Criste, priester ende offer biste. Ic weet dat waerliken wel ende gheve mi des schuldich dat ic niet waerdich en bin tot dinen outaer te gaen ende dinen heiligen lichaem te ontfangen, want ic mit menigen swaren sonden bevlect bin. Ende ic gelove van al mijnre herten dattu almachtich God biste, mijn scepper ende mijn behouder ende mi, onwaer-(fol. 49 v°) -dighe mensche, mogheste waerdich maken ende reine van alle

mine sonden, want van niet makedestu hemel ende eerde, ende van sondaren heilige menschen. Wanttu dat allene vermoghes, so bidde ic di dattu mi gheves dat hemelsche broet tontfangen mit anxte ende mit bevinghe ende berouwe van minen sonden, mit ynnigher herten ende mitter fonteinen der tranen. Vervolle mijn herte mit gheesteliker bliscappen, also dat ic des ghewaer moet werden. Ic bidde di oec, Here Ihesu Criste, om die wairdicheit dijns vleisches ende dijns dueren bloets, daer wi dagelics mede werden ghespijst ende ghelavet in der Heiligher Kercken, daer wi dine godheit mede deelachtich werden, verdrijf van mi alle saken die mi (fol. 50 r°) scheiden moghen van di, ende ghif mi te leven na dinen wille ende na dinen gheboden, dat mi dijn heilige lichaem moet werden tot salicheit an siele ende an live. Wanttu sprakeste tot dinen iongheren : « dat broet dat ic sal gheven, dat « is mijn vleisch ende sel wesen een leven alder werelt. « Die ghene die mi eten, sullen leven ewelic, want si « wonen in mi ende ic in hem. Ic bin dat levende « broet, dat vanden hemel ghecomen is ». Ay, hemelsche broet, du biste een spise der enghelen, die mijn siel levendich maken moechste; com in mijn herte ende besitte dat vriliken, ende make dat reyn ende vri van alle vlecken der sonden. Ay, soete broet, minnentlike broet, scone broet, ghif mi dat ic geen dinc buten di minnen moet, noch (fol. 50 v°) gheen scoenheit buten di begeren en moet. Com in mijn herte ende behout mi binnen ander sielen ende buten anden lichaem. Verdrijf van mi alle mine vianden, so dat ic vrilike totti comen moghe sonder enighe lettenisse ende eweliken bi di bliven, dair ic di mach sien claerlike van oghe tot oghen. Daer selstu mi alsoe droncken ende verweent maken mitter soeticheit

ende mitter claerheit dijns liefliken aenschijns, dat ic honghers ende dorstes al vergheten sal. Daer helpe mi toe die ghene die sonder beghin is ende sonder einde, amen. »

Fol. 52 r° : « *Hier begint Onser liever Vrouwen getiden in Duutsch* ».

Gaat tot op fol. 82 v°, en is gevolgd, op het einde van dien folio, door : « *Dit sijn Mechteldis drie gebeden tot Onser liever Vrouwen, die Onse lieve Vrouwe haer leerde* ».

Op fol. 84 r° hebben wij : « *Een suverlic gebet tot Onser liever Vrouwen* », dat gaat tot aan het einde van fol. 84 v°.

Fol. 85 r° : « *Soe wie dese navolgende gebeden leest in gewide plaetsen, verdient so menige dach oflaets als dair menich mensce leit begraven, gelijc te Rome, in Sinte Pieters kerc, aftert hoge houtaer staet gescreven, ende oec te Parijs in veel kerken. Ende heeft gegeven die .xij. paeus Johannes.* »

« *Gebet.* Weest gegruet alle gelovige sielen, dien hore lichamen hier ende overal in Cristo rusten ende inden gemulle. Ihesus Xps, die u verlost heeft mit sinen alre edelsten bloede, gewaerdige hem u vander pinen te verlossen.... » enz., tot op fol. 86 v°.

Vervolgens :

Fol. 87 r°, doch zonder titel, een gebed tot de Heilige Maagd, « een benkende (sic voor : blenkende, blinkende) dageraet, een morgensterre, een snelle aerne », dat op fol. 87 v°-88 r° eindigt als volgt :

« O soete Maria, een keiserinne mijns herten, een paradijs mijnre sielen, hondert dusentwerf begeer ick di te groeten in elker ure des dages ende in elken ogenblic des tijts, ende alle dat lof dat ye heilich van dijnre wairdicheit denken of spreken conde, dat hondert dusent werf gedubbelt mit een (Fol. 88 r°) mit een (sic) bondekijn van rode rosen, witte lelien ende fiolen te samen geknoft, sende ick di te love, o hemelsche coninginne. Amen. »

Fol. 88 r° : « *Een suverlic gebet tot Gode den Vader* », en fol. 88 v° : « *Dat Pater noster ende Ave Maria mit een suverlike glose* ».

Het geheele Hs. explicit fol. 89 v° als volgt :

« O alre minnentlicste Here Ihesu Criste, ick bidde di, wil mi arme sundige mensche aensien mitten ogen dijnre bermherticheit, mitten welke du ansaechste Sinte Pieter inden hove, Marie Magdalene inden werscap ende den moirdenair inden galge des Cruces. Ende verlien mi dat ic mit Sinte Pieter mijn sunden wairdelic bescrien moet, mit Mariä Magdalena di volcommelic minnen moet, ende mitten moirdenair inden hemelscen paradise di ewelic bescouwen moet. Amen »

Nr 13. — British Museum, Hs. nr 15267.

ONSER LIEVER VROUWEN GHETIDE IN DUUTSCHEN, **of liever : GETIJDENBOEK in het algemeen. — Perkament. Vierkantig klein 8-formaat. Met 13 miniaturen, doch van geringe waarde in het opzicht van teekening. Samen 205 folios. Schoon en groot gothisch geschrift van de XVe eeuw, met fraaie hoofd- en beginletters. Eenige bladzijden, alsook de miniaturen, zijn van zeer nette omlijstingen voorzien.**

Op het schutblad, in modern geschrift : « Horæ Beatæ Mariæ Virginis, cum variis officiis Ecclesiæ Romanæ, Belgicè. Sæc. XV », met potlood geschreven.

Op fol. 1, dat papier is : « Die getide van Onsen Lieve Vrouwe » ; en wat lager : « Purchased at the D. of Sussex's sale, 1 Augt 1844, Lot 186 ».

Fol. 2 is wit.

Op fol. 3 r° tot en met fol. 14 v°, komt de Kalender, waaruit wij de volgende bijzonderheden aanstippen :

Loumaent . S. Neraert, bisscop.
S. Ponciaen, mr.
Sullemaent : S. Walburch, ioncfrou.
Merte : Op den 27en : Ons Heeren verrisenis.
Hoeymaent : S. Freric, bisscop.
Oegstmaent : Onser Vrouwen opvaert.
Evermaent (September).
Wyntermaent : S. Loey, bisscop.

Fol. 16 r° : « *Hier beghint Onser liever Vrouwen ghetide in Duutschen* ». Dit stuk gaat tot op fol. 76 r°.

Wij schrijven ervan, als proeve van taal en van stijl, de eerste les af :

Fol. 22 v° : « *Die eerste lesse.* Heileghe Maria, ioncfrouwe alre ioncfrouwen, moeder ende dochter des conincs der coninghen, sende in ons dinen troest, op dat wi, overmits di, verdienen moeten te hebben dat loen des hemelschen rikes ende mitten Goods vutvercoren eweliken regnieren moeten. Mer du, Heere, ontfarme di onser. Gode segghen wi danc. ***Respons.*** Heileghe ende onbevlecte maghedom, ic en wet niet wat love ic di voert spreken moghe, want dien die hemelen niet begrijpen en mochten hevestu in dinen scoet gheleit. *Vers.* Ghebenedijt bistu onder allen wiven ende ghebenedijt is die vrucht dijns bukes... »

Fol. 78 r° : ***Hier beghint die Cruus ghetide in Duutsche. Ende voir elc ghetide een sonderlinghe collecte.*** » Gaat tot op fol. 87 v°.

De eerste collecte luidt als volgt :

Fol. 79 : « Here Ihesu Xpe, des levendeghen Goods, der enghelen scoenheit, bliscap ende vriheit, die, om ons te verlossen, woudeste werden bespoghen mitten speekel der quadien, si sloeghen di onder dijn zuete kinnebacken, si bonden di mit harden banden; omme dien (sic) glorie dijns ghebenededeiden names, soe wille ons, arme sondaren, ontbinden van allen banden der sonden, ende om die oetmoedicheit waer doer die leelicheit woudest liden, ghif ons dat wi verblidet moghen weerden in die hooghe versameninghe dijnre zalicheit. Die leves ende regneers in eenicheit des Heilighen Gheests, een God ewelic sonder einde. Amen. »

Fol. 89 r° tot en met 100 v° : « *Die .vij. psalmen in Duutsche* ».

Fol. 101 r° tot 108 v° : « *Die letanien* » : « Bi dijnre ontfanghenis ende bi dijnre gheboorten....; Bi dijnre heilegher opverstandenissen ende verclaerder eerliker hemelvaert..., verlos ons Here ».

Fol. 110 r° : « *Hier beghint die Wijsheit ghetide* ». Vangt aan als volgt :

« Mine ziele hevet di begheeret inder nachte ende in minen gheest; in den innersten mijns herten soe heb ic vroech ghewaect tot di. O alre claerste ewighe wijsheit, ic bidde dat dijn begheerte teghenwoerdich moet verdriven alle vremde dinghen vut mijnre herten. Ende dat dijn ghenade moet doerstorten die innerste camer mijns herten ende crachteliken ontsteken mit dijn-(fol. 110 v°)-re minnen. Ende nu, alre suetste Jhesu Xpriste, soe stae ic op tot di inder dagheraet ende groete di vander inderster begheerten mijns herten. Ende dusent hemelscher scaren der gheenre die di dienen, (*sic*) die di grueten moeten van mijnre weghen. Ende tienwerven dusent dusent hondert der gheenre die di bi staen, die moeten di van mijnre weghen gloriticeren. Ende alle die claer reyne begheerten alre Heileghen, die moeten di van mijnre weghen eeren. Ende alle die sueten sanc alre creatueren moeten di van mijnre weghen loven ende bidden di om eene goede doot, ende om volcomen verghevinghe der sonden, ende om ewich leven. Amen. »

Fol. 115 r° :

« *Die eerste les*. Ewighe wijsheit, schinsel der glorien ende figuere der substancien des oversten

Vaders, du die alle dinc van nyete hebste ghescapen, ende om dattu den mensche mochtes neder leiden totter bliscap des Paradijs, soe clommestu neder in desen dale der onsalicheiden. Ende overmits dijnre aldersuetster wanderinghe, soe hevestu hem bewijst den wech ten paradise weder te gaen, ende, om vol te doen voer alle menschen, soe woudstu gheoffert werden dinen Vader inden cruce alse een onnoesel lammekijn. Luke op mine herte, overmids dijnre duerbarer doot, op dat ic di altoos aensie een coninc der coninghen, den heere der heeren, mitten oghen des gansen gheloeven; sette mijn minne der wijsheit in dinen wonden; sette mijn wijsheit in dinen teiken der pinen, ende dat ic voert aen moete wanderen in di, du die bist alleen een boeck der minnen. Ende dat ic moet vorderen in bedenckenissen dijnre doot, ende dat ic moet versmaden allen wandelbaer dinghen, alsoe dat ic niet en verghete, mer du in mi ende ic in di wi bliven moeten eewelik mit enen onsceideliken bande der minnen. Mer du, Heere, ontfarme di onser. God si gheloeft. *Respons*..... »

Dit stuk eindigt op fol. 139 v°.

Fol. 141 r° : « *Hier beghint die Heileghen Gheest ghetide* ». Gaat tot op fol. 175 r°.

Wij nemen uit dit stuk, tot proeve van taal en van stijl, de « Omelia Gregorij » over :

(Fol. 144 r°.) « Lieve broeders, het ghenoeghe die woerde des heileghen ewangelijs cortelijc over te lopen, op dat daer na gheoerlovet si langhe te merren in die bescouwinghe soe grooter feesten. Want huden is die Heileghe Geest ghecomen mit grooten ghelude ende heeft die herten der vleescheliker menschen ver-

wandelt in sijnre minnen. Want, dat vuerighe tonghen van buten schenen, sijn van binnen gheworden brandende herten. Want doe si Gode ontfenghen in ghesichte des vuers, doen branden si saeftelijc in sijnre minnen. Want die Heileghe Gheest is die minne. Hier om die God begheert mit ganser minnen ende herten, te hant hevet hi dien hi mint. Mer du, Heere, ontferme di onser Gode segghen wi danc. *Respons.* Die (sic) vervult waren die daghe van Pinxten, doen waren si alle te gader ende spraken alleluya .... »

Fol. 177 r° : « *Hier beghinnen die vigilien in Duutsche* ». Eindigt op fol. 205 v°.

« *Die eerste lesse* » luidt als volgt :

(Fol. 189.) « Spaer mi, Heere, want mine daghe en sijn niet. Wat is die mensche dattu hem groot makes, of waer om settes du dijn herte weder hem? Hoe langhe en spaerstu mi niet, noch en laetstu mi niet, dat ic slinde minen speekel! Ic hebbe ghesondicht! Wat seldi doen, o herde der menschen? Waer om hevestu mi gheset contrarien weder di ende bin mi selven swaer gheworden? Waer om en draghestu niet mine sonden ende waer om en afnemes du niet mine boosheit? Sich, nu slapic inden ghestubbe, ende, soecstu mi vroe, ic en sal niet blivende sijn. *Respons.* Here, die dine dieneers ghescapen heves, ontfarme haers, ende wat si lasters, in dien datse die viant bedroghen hevet, vergadert hebben, die of wassche mit verghiffenisse, du die biste milde ende barmhertich. *Veers*..... »

Explicit fol. 205 r° in dezer voege :

« *Collecte.* Neyghe di, Heere, dine oren tot onsen ghebede, daer (fol. 205 v°) dine dienres dine

barmherticheit mede bidden, dat die zielen dijnre dieneeren ende dienerssen, die du van desen eertrike heves heiten gaen, willes setten int lant des vreden ende des lichtes, ende gonnen wilste gheselscap dijnre Heileghen. Overmits Onsen Heere Jhesum Xpm, dinen Soon, die mit u levet ende regniert in enicheit des Heileghen Gheests, een God ewelike sonder eynde. Amen. Heere, ghif hem die ewighe ruste ende dat ewighe licht mote hem lichten. Alle gheloevige zielen moeten rusten in vreden. Amen. »

De miniaturen komen voor op folios 15, 27, 39, 45, 50, 55, 60, 69, 77, 88, 109, 140 en 176.

Nr 14. — British Museum, Hs. nr Harl. 2434.

MANUALE PRECUM BELGICE. — Perkament. Klein vierkantig 16°-formaat. XVe eeuw. Samen 147 folios, met gekleurde hoofdletters en prachtig versierde beginletters.

Fol. 1 en 2 wit.

Op fol. 3 begint de Kalender. Wij noteeren er de volgende bijzonderheden uit :

Januarius,	*Loemaent* :	Dertienden dach.
»	»	Octave van dertienen.
»	»	*Op den 11en* : Die drie Coningen.
»	»	Ponciaen, mr.
Februarius,	*Zulle* :	Brigida, ioncfer.
		Walburch, ioncfer,

Mertius, Meerte : Heribrecht, bisscop.
Joseph, Marien hoder.
Gutbrecht, bisscop.
Guttermyn, conf.
Op den 27en : Ons Heren verrissinge.

Aprilis, Aprille : Gay, paeus.
Jorijs, ridder.

Maius, Meymaent : Hilich Cruus dach.
Godehart, bisscop.
Johan inden oly.
Beda, priester,

Julius, Hoymaent : *Op den* 4en : Merten scuddecorf.
Kiliaen, martel.
Joseph de gherechte.

September, Pietmaent : Bartijn, abt.
Hilich Cruus dach.
Wenselay, coninc.

October, Herfstmaent : Remyn, bisscop.
Leodogar, bisscop.
Twier Ewalden.

November, Slachtmaent : Alle Gods Hilighen.
Alre Sielen dach.
Meerten, bisscop.

December, Wintermaent : Oetmont, coninc.
Lucie. Sancte Ioest.
Willibalt, bisscop.

Fol. 15 is wit.

Op fol. 16 begint het Gebedenboek, met het volgende uit den psalm « *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* » :

« Aldus sal ic di benedien in minen leven ende sal in dinen name verheffen mine hande.

Als mit smeer ende mit vetticheit werde vervult mine siele ende mijn mont lovet di mit lippen hoger vrolicheit.

Aldus was ic dijns ghedachtich op minen bedde; in di wil ic vro iersten dencken, wanttu mijn hulper heves ghewest.

Ende onder die deckenisse dijnre vloghele wil ic hoechlike vervrouwen nae die aenhenc mine siele, dijn rechterhant ontfenc mi.

Mer si sochten mine siele to vergheves; ingaen moten si in dat nederste der eerden; gegeven werden si in die hande des sweerdes. Si solen werden der vossen deel.

Die coninc sal sich verbliden in Gode; alle die in hem sweren sullen ghelovet werden, want bestopt is die mont der gheenre die quaet spreken. *Psalmus.* (Fol. 16 v°.) God ontferme hem onser, ende benedie ons syn aensichte, inlichte hi op ons ende ontferme onser...

Fol. 18 v°, in den psalm « *Lovet den Heren ghi vanden hemelen, lovet hem inden hoghen* », treffen wij de volgende vs. aan :

« Ionghen ende megheden, olden mitten ionghen, moten loven den name des Heren, want syn name allene verhoget is.

Sijns weerdeliken beliens dat is boven hemel ende eerde, ende sijns volcs hoern hevet mi verhoget.

Lovesanck alle sinen Hilighen den kijnderen van Israhel, den volke dat hem genaket.

Singhet den Heren nyen sanc, sijn lof is inder Hiliger vergaderinghe... ».

Op fol. 19, een « Ymnus » ter eere van de Heilige Maagd, luidende als volgt :

« Gloriose Vrouwe, boven den sterren hoge, die di voersiende schoep, den sokestu mit dijnre hiliger borst. Dat ons Eva drovich nam, dat gavestu weder mit hoger vrucht, op dat si dien men bescreit in hoecheit gaen, soe bistu ghemaect een hemels vinster. Du, des hoghen conincs doer, du des lichtes blenckende poerte, ghi verlosede volc vervrouwet w om dat leven dat ons overmids haer is ghegheven. Glorie si di Heer, die gheboren bist vander ioncfrouwen, mitten Vader ende den Hiligen Giest, in eweliker ewicheit. Amen. »

In dien trant gaat het geheele stuk voort tot op fol. 39, alwaar het met het volgend gebed eindigt :

« Here Ihesu Criste, die alre glorioseste maghet Maria die bidde voer ons, nu ende inder stonde ons dodes, tot dijnre guedertierenheit, welke alre hilichste siele inder tijt dijnre pinen ende dijns bitteren dodes dat sweert des rouwen doerghinc. Die leves ende regniers in enicheit des Hilighen Ghiestes, een God, in ewicheit der ewicheiden. Amen. »

Fol. 39 v° is wit.

Op fol. 40 r°, met eene schoone beginletter en met eene zeer fraai geteekende omlijsting, komt het volgende stuk :

« *Hier beghint die Hilighe Gheest getide* ». Dit stuk gaat tot op fol. 72 v°.

Wij nemen er den lofzang « *Veni Creator Spiritus* » uit over :

(Fol. 48 r°.) « Com, scepper, ghiest vande dijnre, dienre inwendicheit vervulle mit hemelscher gracien die herten die du ghescapen heves.

« Du biste ghenoemt een troester ende een gave des alre hoechsten Gods, een levende fonteine, een vuer, een godlike minne ende een gheestelike salvinge.

« Du sevenvoldich in gaven, du vinger der rechterhant Gods, du makes ghesaetliken de kelen rike mittes Vaders voerghelovede redene.

« Ontsteke dat licht in die sinne, inghiete die minne in die herten ende veste de crancheiden ons lichams ewelic mit crachte.

« Verdrijf verre den viant ende ghif to handes vrede; in dien dattu ons, aldus voergaende, leides, soe vermide wi alle scadelike quaet.

« Ghif dat wi vermids di moten weten den Vader ende kennen den Soen ende alle tijt gheloven di dattu bist Ghiest beide Vaders ende Soens.

« Lof si den Vader mitten Sone to gader mitten Hilighen Ghiest, ende ons moet die Sone senden anname gave des Hiligen Ghiestes. Amen. »

Tusschen fol. 72 en fol. 73 ontbreekt een folio of meer, zijnde het begin van de « *Godvruchtige overweging der Passie* », die wij op fol. 73 tot en met fol. 92 aantreffen.

Van die « overweging » schrijven wij de « ierst lesse » over. Zij luidt als volgt :

(Fol. 75 v°.) « Pilatus taste Jhesum aen ende gheiselden, ende die ridders vlochten een crone van doerne ende setten sie op sijn hovet ende omslogen mit enen pellen clede ende quamen tot hem ende seiden : « Wes ghegruet, coninc der Ioden ». Ende sie bedecten sijn begheerlike aensichte ende si gaven hem kinnebacken slaghe. Ende si spieghen in hem ende namen een riet ende sloghen sijn hovet. Mer du, Here, ontferme di onser. Gode seggen wi danc. Die olders der volke makeden enen raet op dat si Jhesum mit verradenisse holden mochten ende doden. Mit sweerden ende mit stocken ghingen sie wt als tot enen moerdenaer. *Vs.* Die bisscoppen ende die phariseen vergaderden enen raet op dat sie Jhesum mit verradenisse holden mochten ende doden. Mit sweerden ende mit stocken ghingen si wt als tot enen moerdenaer. Here, heit gheven die benedictie. Overmits der doghet des Hiligen Cruces moet ons die Here to leiden totter blysscap des ghewaren lichtes. Amen.

Het stuk eindigt als volgt op fol. 91 v°-92 r° :

« *Collecta.* Here Jhesu Criste, des levendigen Gods sone, die ter lester vren des daghes rustedes inden grave ende van dijnre alre drovighester moder ende anderen wiven wordes beweent ende bescreit, wi bidden di ghif ons toe overvloieit mit tranen dijns lidens ende mit alre ynnicheit des herten to bescreien ende dijn liden altoes versch mit bernender begheerten te holden. Die leves ende regniers mit Gode den Vader in enicheit des Hiligen Giestes, een God in ewicheiden. Adieu, Here, verhore mijn ghebet. Ende mijn ropen come totti. Benedie wi den Here. Gode seggen wi danc. Alle ghelovige sielen moten rusten in vreden. Amen. »

Op fol. 93 r° -100 r°, « *Die seven psalme* ».

Fol. 100 : « *Letanie* », of de litanie van Alle Heiligen. Wij nemen er het volgende uit over

«.... Alle hilige onschuldige kijnderen, die ghedoet worden om Cristo van Herodes...

Alle hilige ioncfrouwen ende weduwen en alle die hem ontholden hebben in reynicheit van leven...

Van duncken dat wi yet guedes wt ons selven hebben...

Vanden dat wi ons meer guedes toegeven ende myn quades dan wi hebben...

Vanden dat wi ander lude doget ende guede werken niet soe en verhogen ende weerdighen, noch soe en mynnen ende breiden ende loven als wi solden....

Van alre achtersprake yemens quaet to breiden of yemens guet to verminren....

Van allen toerne ende toernicheiden...

Van nyde ende van hate ende bitterheiden ende alle mismogen (sic) op onsen even menschen, verlos ons, Heer... »

Gaat tot op fol. 108 v°.

Tusschen fol. 108 en fol. 109 ontbreekt nog eens een folio of meer. Het stuk, dat wij hier aantreffen, is het *Officium defunctorum*, dat gaat tot op fol. 139 r° en waaruit wij de « Ierste lesse » overnemen :

(Fol. 116) « Spaert mi, Here, want mine daghe en sijn niet. Wat is die mensche, dattune groetmakes of waer om settestu dijn herte weder hem? Du vandest oen inder dagheraet ende haestelic provestu oen. Hoe langhe en spaerstu mi niet noch en lates mi niet dat

ic slijnde minen spekel? Ic hebbe ghesondicht! Wat sal ic di doen, o hierde der menschen? Waer om hevestu mi ghesat contrarie weder di, ende ic bin mi selven swaer gheworden. Waer om en vandraghestu (sic) niet mine sonden ende waer om en afnemestu niet mine boesheit? Sich, nu slape ic inden ghestubbe, ende, suekestu mi vro, ic en sal niet blivende sijn. »

Fol. 140 r° : « *Van Sancte Anna een ghebet* ». Daarop volgen : Fol. 140 v° : « *Vanden Hilighen Cruce, gebet* »; fol. 142 r° : « *Van Sancte Gheertruud* »; fol. 142 v° : « *Van Sancte Herasme* »; fol. 144 r° : « *Van Sancte Katherine* »; fol. 144 v° : « *Van Sancte Barbare* »; fol. 145 r° : « *Van dinen engel* »; fol. 145 v° : « *Van Sancte Anthonijs* »; fol 146 r° : « *Van Sancte Margriete, ioncf.* »; fol 147 : « *Een ghebet van Sancte Iacob apostel* »; en eindelijk fol. 147 r° : « *Van allen Sielen* », met welk gebed, dat luidt als volgt, het boek op fol. 147 v° sluit :

« Wes ghegruet alle kesten ghelovighe sielen, die hoer lichame hier ende over al in Cristo rusten. Ihesus Cristus, God, onse Here, die ons allen verlost hevet mit sinen ghebenediden edelen hiligen blode, die verlosse w van allen pinen ende van schult God, Vader, Sone ende Hilighe Ghiest, die genadige w ende verlosse w ende troeste w. Maria, lieve moder Gods, ontfermt w over die sielen ende bidt God dat hi sie verlose van pinen ende van schult. Alle Gods Hilighen, ontfermt w over die sielen ende bidt God dat hi sie verlose van pinen ende van schult. Ende ic bidde, alle salige sielen, ontfarmt ons ende bidt God voer ons. Amen. »

Nr 15. — British Museum, Hs Nr 17354.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Vierkantig klein 16°-formaat. Samen 162 folios, in geschrift der XVe eeuw. Met schoone gekleurde hoofdletters en net versierde beginletters.

Op het schutblad, in modern geschrift : « Horæ Beatæ Mariæ Virginis, cum variis officiis Ecclesiæ Romanæ, Belgicè. Sæc. XV ».

Op fol. 1 r° : « Purch. at a sale at Puttick's, 23 June 1848. Lot 141. Formerly Sussex ». En op fol. 1 v°, als het voorgaande, in hedendaagsch geschrift : « W. Maskell. This is not a missal, but a *Prymer* in the vulgar tongue. I have seen them in French, and Spanish. The latter printed. They are all scarce, and valuable ».

De Kalender gaat van fol. 2 tot en met fol. 13. Het schijnt ons toe, dat wij hier nagenoeg denzelfden kalender voor oogen hebben als dien van het Hs. nr 2434. « Ons Heren verrisinge » komt er ook op den 27en Maart in voor. Benamingen als « Hilich Cruus dach » in Mei en September, worden er « Cruus vonden wert » en « Cruces dach ». Zoo ook hebben wij op 8en September : « Vrouwe boren wert ».

Fol. 14 r° : « *Hier beghint Onser Vrouwen tide* ». Dit stuk gaat tot op fol. 48 v°.

Wij schrijven, als proeve van taal, het « *Te Deum* » (fol. 20) af :

« Dy, God, loven wi; di, Here, belien wi.
Alle eertrike eert di, ewige Vader.

Alle enghelen, hemelen ende alle potestaten.

Cherubin ende Seraphin ropen to di sonder aflaten mit deser stemmen: Heilich, Heilich, Heilich, Here God der Heren.

Vol sin die hemelen ende die eerde des heerliken gewoldes dijnre glorien.

Dat gloriose choer der apostelen,

Dat lovelike ghetal der propheten,

Dat blenckende heer der martelaren loven di.

Die Hilige Kerke over alle die werlt belyet di:

Vader onghemetenre gheweldiger heerlicheit,

Ende dinen eerbaren (sic) waren enighen Sone,

Ende den troester den Hilighen Ghiest.

Du Xpriste, coninc der glorien,

Du biste des Vaders ewige sone.

Doestu om te verlossen den menschen, hem annemen woldes, ontsaghestu niet der ioncfrouwen buyc.

Alstu verwonnes den anghel des dodes, so opdedestu den ghelovighen die rike der hemelen.

Du sittes tot Gods rechterhant in die glorie des Vaders.

Men ghelovet di to wesen tocoemende richter.

Daer om, bid wi di, help dinen dienren, die du mit dinen dueren blode heves verlost.

Laetse begavet werden mit dinen Hilighen in die ewighe glorie.

Here, maec ghesont dijn volc ende benedie dine erfnisse.

Ende berichtse ende verhoghe si tot in ewicheden.

Alle daghe benedie wi di. Ende wi loven dinen name ewelic ende ummermeer.

Gheweerdighe, Here, di ons to behoeden desen dach sonder sonde.

Ontfarme di onser, Here, ontfarme di onser.

Dine barmherticheit gheweerdighe op ons als wi in di ghehopet hebben.

In di, Here, heb ic gehopet, en laet mi niet scandelic confuus staen in ewicheit. »

En tot vergelijking met de taal van het bovengemeld Hs. nr 2434, laten wij hier de vertaling volgen van den psalm « *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* », met een deel van welken het gemeld Hs. aanvangt :

« God, mijn God, van dien dattet yerst beghint to lichten, wake ic to di.

Mine siele dorste in di, woe menichvoldelic begheerde di mijn vleisch.

In den woesten lande, inden onweghe dair ghien water en was, versceen ic di als in hilighen begheerten, op dat ic sage dine cracht ende dine glorie.

Want beter is dine barmherticheit boven leven, mine lippen soelen di loven.

Aldus sal ic di benedien in minen leven, ende sal ic in dinen name verheffen mine handen

Als mit smeer ende mit vetticheit werde vervolt mine siele ende mijn mont love di mit lippen hogher vrolicheit.

Aldus was ic dijns ghedachtich op minen bedde; in di wil ic vroe yersten dencken, want du mijn hulper heves gheweest.

Ende onder die deckenisse dijnre vloghelen wil ic hoechlike vervrouwen na di an henc mine siele, dine rechterhant ontfenc mi.

Mer si sochten mine siel to vergheves; ingaen moten si int nederste der eerden; ghegheven werden si in die hande der sweerdes. Si moten werden der vossen deel.

Die coninck sal sich verbliden in Gode; alle die in hem sweren soelen ghelovet werden, want bestopt is die mont der gheenre die quaet spreken. »

Fol. 49 r° : « *Hier beghint die Cruces ghetide* ». Vangt aan in dezer voege :

« Here Ihesu Criste, wi aanbeden di ende benedien di, wanttu overmids dinen hilighen Cruce die werlt verlost hevest. Ontfarme di onser, die ghepassijt biste omme ons. *Domine.* Here, du salte opdoen mine lippen ende... »

Fol. 50 v° komt het volgende « Ymnus » :

« Dits ymnus. In dat liden des Heren, daer den menscen salicheit in ghegheven wort, daer mote sijn onse vercoelinghe ende die begheringhe ons herten.

« Laet ons dragen in onser ghedachten die pine ende versmadenisse Xpi, die doerne crone, sijn cruce, sijn naghelen, sijn speer ende die alre hilichste wonden die alles loves weerdich sijn, die galle, asijn ende die bitterheit sijns dodes.

« Alle dese moten ons versaden ende soetelic droncken maken ende moten ons vervollen mit doechden ende mit gloriosen vruchten.

« Wi oeffenen di, ghecruuste, ende bidden di van al onsen herten dattu ons wilste toevoeghen den scaren der Hilighen inden ewighen leven.

« Glorie si di, Here, die daer hengeste anden cruce ende al ropende dinen ghiest opgaves ende verlossedes die verloerne werlt.

« Lof ende ere si Cristo, vercoft ende verraden mit enen teiken des vreden, ghepassijt ter doet sonder sake voer dat volc in die versmade galghe. »

Fol. 53 r° : « Die yerste lex (sic) : Pylatus taste Ihesum an ende gheiselden, ende die ridders vlochten ene crone van doerne ende setten sie op sijn hovet. Ende omsloeghen mit enen pellen clede ende si quamen to hem ende seechden : » Wes ghegruet, coninc der Ioden », ende si bedecten sijn beghcerlike aensichte ende si gaven hem kinnebacken slaghe. Ende si spoeghen in hem ende namen een riet ende sloeghen sijn hovet. Mer du, Here, ontfarme di onser. Gode segghen wi danc. Respons... »

Fol. 71 r° : *Hier beghint di Hilighe Ghiest tide* ». Dit stuk gaat tot op fol. 87 r°.

Fol. 76 r°, het « *Veni Creator Spiritus* » :

« Ymnus : Com scepper, Ghiest vande dijnre, dienre ynwendicheit vervolle mit hemelscher gracien die herten die du ghescapen heves.

« Du biste ghenoemt een troester ende een gave des Alren hoechsten Gods, een levende fonteine, een vuer, een godlike minne ende een ghiestelike salvinghe.

« Du sevenvoldich van gaven, du vingher der rechterhant Gòds, du makes ghesaetlic die kelen rike mit des Vaders voergheloveden redenen.

« Ontsteke dat licht in die sinne, inghiete die minne in die herten ende veste die crancheden ons lichams ewelic mit crachte.

« Verdrijf verre den viant ende ghif to hants vrede, in dien dattu ons, aldus voergaende, leides, so vermide wi alle scadeliken quaet.

« Ghif dat wi, vermids di, moten weten den Vader ende kennen den Sone ende altijt gheloven di, dattu bist Ghiest beide Vaders ende Soenes

« Lof si den Vader mitten Soen to gader mitten Hilighen Ghiest ende ons moet die Sone senden anname gave des Hilighen Ghiestes. Amen. »

De « *Magnificat* » (fol 83 v°) luidt als volgt :

« Mijne siele grotet den Here, ende mijn ghiest hevet sich hoghe vervrouwet in God, mijn heil.

« Want hi hevet anghesien die oetmodicheit sijnre dienren, siet daer van soelen mi salich heten alle ghebuerten.

« Want hi hevet mi grote dinghe ghedaen de machtich is ende sijn hilige name.

« Ende sine barmherticheit is van gheslachten tot gheslachten dien die hem ontsien.

« Hi hevet macht ghedaen in sinen armen, hi hevet verstroyt die hoveerdigen van ghedancke sijns herten

« Hi hevet afghesat die machtigen van den stole ende hi hevet ghehogel die oetmodigen.

« Die hongherighen hevet hi vervolt mit guede ende die ryken liet hi idel.

« Hi hevet ontfangen Ysrahel syn kijnt, hem ghedachte sijnre barmherticheit.

« Als hi ghesproken hevet tot onsen vaderen, Abraham ende sinen gheslachte van beghinne.

« Glorie... »

Fol. 88 r° : « *Hier beghint die Wijsheits ghetide* ». Gaat tot op fol. 108 v° en vangt aan als volgt :

« Myne siel hevet di begheert inder nacht ende in minen ghiest inden indersten mijns herten so heb ic vro ghewaect to di, o alre claerste ewighe wijsheit. Ic bidde di dat dine begheerde teghenwoerdicheit moete verdriven alle vreemde dinghen wt minen her-

ten ende dat dine ghenade moet doerstorten die inderste camer mijns herten ende crachteliken ont- (Fol. 88 v°)- steken mit dijnre minnen Ende nu, alre suetste Ihesu Criste, so sta ic op to di inder dagheraet ende gruete di vander inderster begheerten mijns herten. Ende dusent dusent hemelsche scaren der gheenre die di dienen, die moeten di grueten van mijnre weghen. Ende tienwerf dusent hondert dusent der gheenre die di bistaen die moten di van mijnre wegen glorificieren. Ende alle die clare reine begheerten alre Hilighen die moten di van mijnre weghen eren. Ende alle die soete sanc alre creatueren moet di van mijnre weghen loven ende bidden om enen gueden doet, om volcomen verghevinghe der sonden ende om ewich leven. Amen. »

Fol. 109 r° : « *Hier beghint die seven psalme* ».

Fol 117 v° : « *Letanien* ». Onder de namen der Heiligen treffen wij de volgende aan : « Sancte Cornelijs, Laurens, Vincent, Sancte Dionijs mit dinen gesellen, Sancte Victor mit dinen ghesellen, Sancte Gereon mit dinen ghesellen, Sancte Maurijs mit dinen ghesellen, Sancte Bonifaes, Vijt, Lambert, Albaen, Kiliaen, Jorijs, Jvo, Remigius, Germaen, Vedast, Bavo, Wilbrort, Dominicus, Hubert, Cumbert, Servaes, Lebvijn, Ludger, Odulf, Robrecht, Arnulf, Ansbert. — Sancte (sic) Agnes, Dorothea, Walburch, Gheertruut, Affra, Ursula, Brigida, Katherina, Kunera, Aldegond, Helisabeth ».

Fol 128 r° : « *Hier beghint die langhe vigilie* ». Gaat tot op fol. 162 r° en vangt aan met deze woorden :

« My hebben ommebevanghen die suchten des dodes. Die drovighe sere der hellen hebben my ommebevanghen Venite exultemus. Coemt, laet ons seer vervrouwen ten Here... »

Fol. 136 v° : « *j lex :* Spaert mi, Here, want mine daghe en sin niet. Wat is die mensche dattu hem groet makes, of waer om setstu dijn herte weder hem. Du vandest hem inder dageraet ende haesteliken proefstu hem. Hoe langhe en spaerstu mi niet... Ic hebbe ghesundicht! Wat sal ic di doen, o hierde der menschen? Waer om en vandraghestu niet mine sonden ende... Sich, nu slaep ic inden ghestubbe ende, suecstu mi vroe, ic en sal niet blivende sijn ».

Fol. 137 r° : « *Anderde lexe* : Mijnre sielen verdriet mijns levens. Ic sal mine sprake laten gaen weder mi. Ic sal spreken in die bitterheit mijnre sielen. Ic sal segghen Gode : « En wilt mij niet verdoemen... »

Explicit fol. 161 v°-162 r° in dezer voege :

« *Collecte.* Neighe, Here, dine oren to onsen ghebeden, daer dine dienre dine barmherticheit mede bidden, dat die sielen dijnre dienre (ende) dienreschen, die du van desen eertike heves heten gaen, wilst setten int lant des vreden ende des lichtes ende ghunnen wilst gheselscap dijnre Hilighen. Bi Onsen Here Jhesum Xpristum, dinen soen, die mitti levet ende regniert in enicheit des Hilighen Ghiestes, een God, in ewicheden. Amen. Here, ghif hem die ewighe ruste ende die ewighe licht mote hem lichten. Si moten rusten in vreden. Amen. »

Nr 16. — British Museum, Hs. nr 17467.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Vierkantig klein 16°-formaat. Geschrift van het midden der XVe eeuw. Met 15 nette miniaturen en met zeer fraai geteekende beginen hoofdletters. Samen 277 folios.

Op het schutblad staat in modern geschrift : « Purchased of Jos. Lilly, 14 Oct. 1848 ».

De Kalender begint enkel met « Mey ». Juni ontbreekt. In « Hoymaent » hebben wij op den 7en : « S. Thomaes hoechenis ». Dan volgen « *Oegstmaent, Gheerstmaent, Evemaent, Slachmaent* » en « *Horemaent* », deze laatste met « Sinte Loys dach, Sinter Claeus bisscop, Keerstdach », waaruit blijken mag dat door *Horemaent* bepaaldelijk December verstaan werd.

Onderaan fol. 7 v° : « *Een schoen ghebet eermen ten verdighen Sacrament gaet* », in zeer slordig geschrift van het einde der XVIe eeuw. Gaat tot op fol. 9, doch is onvolledig.

Fol. 11 r° : « *Hier beghint Onser Vrouwen misse.* Et introibo ad altare. Ic sal in gaen totten altare Gods, tot Gode die blide maect mijn ioncheit... »

De « *Gloria* » (fol. 13 v°) luidt als volgt :

« Glorie si Gode inden oversten hoghen, ende in eertrike vrede den goetwilleghen menschen. Wi loven di. Wi ghebenedien di. Wi aenbeden di. Wi glorificeren di. Wi dancken di, om dine grote verclaerde eer. Here God, hemelsche coninc, God, Vader almachtic.

Here, eengheboren zoen Ihesu Xpriste alre overste Here God, Lam Gods, sone des Vaders, eerstgheboren zoen Marien der maghet ende moeder, die draghes die zonden der werelt, ontferme di onser; die draghes die zonden der werelt, ontfanghe onse bede; die sittes totter rechter hant dijns Vaders, ontferme di onser. Want du bist alleene heilich Marien heilich makende; du bist alleene heere Marien regerende; du bist alleene die alre overste Marien cronende, Jhesu Xpriste, mitten Heileghen Gheeste inder glorien Gods dijns vaders. Amen. »

Fol. 14 v° :

« *Collecte*. Verleene ons, Here God, dinen dienaren, des bidden wi di, dat wi verbliden van ghesontheit ziel ende lives, ende dat wi, overmids glorioser bede der zaligher Maghet Marien, moeten weerden verloest van deser teghenwoordegher droefenisse ende ghebruken eweliker bliscap. Overmits Jhesum Xpristum, dinen zoen, onsen Here, die mitti levet ende regneert in enicheit des Heileghen Gheest, ewelike zonder eynde. Amen. »

De « *Onser Vrouwen misse* » eindigt fol. 22 v°.

Fol. 22 v° : « *Hier na beghinnen twee sequencien van Onser Vrouwen, welc, men wille, machmen lesen inder missen of daer naer* ». Eindigt op fol. 27 r°.

Fol. 29 r° : « *Hier beghint Onser liever Vrouwen ghetide in Dietsche*. Te mettenen.... Die morghen love (fol. 43).... Te priemen (fol. 57).... Te tercitide (fol. 65).... Te noentide (fol. 77). Te vespertide (fol. 84).... »

Twee folios zijn uitgerukt.

« *Die eerste lesse* » (fol. 37) luidt als volgt :

« Heilighe Maria, ioncfrouwe alre ioncfrouwen, moeder ende dochter des conincx ende der coninghinnen, sent ons dinen troest op dat wi, overmidsdi, verdienen te hebben dat loen des hemelrijcs ende mitten Gods vutvercoren ewelike regneren moete. Mer du, Here, ontferme onser. R. Heilighe ende onbevlecte maghedom, ic en weet niet met wat love ick di voert spreken moghe, want dien die hemele niet begripen en mochten, dien hevestu in dinen scoet gheleghet. *Veers*. Ghebenedijt bistu. .. »

Deze « *Ghetide* » gaan tot op fol. 102 v°.

Fol. 104 r° : « *Hic incipiunt septem psalmi penitenciales* ». Deze psalmen zijn in 't Latijn geschreven. Eindigt fol. 119 r°.

Fol. 121 : « *Hier beghinnen die vigilien in Duutsche, diemen leset over die doode* ».

« Hier beginnet die vigilien in Duutsche, die gheordineert is te helpen den ghenen die van henen ghevaren sijn inder vrienscap Gods int vaghevier. Ende zonderlinghe oec te helpen den levenden diese lesen, op dat hem inghedruct weerden die zeker toecomende dinghen. Ende om (fol. 121 v°) dat zi gheloeven, hopen ende minnen die dinghen inder glorien ende hem daer toe bereiden, naken ende pinen al die wile dat haer daghe lopen. Ende op dat zi vreesen, anxten ende gruwelen ende beven vore die menichfoudighe pine, anxt ende onsalicheit, die den boosen toecomende zijn. Ende daer om te arbeiden al haer leven, dat hier uterlike cort is, om die te ontgaen. Ende soe een mensche dese dinghen, beide goet in-

minnen ende quaet in anxte, bet aensien can, ende (fol. 122 r°) kennen ende dencken, soe hi bat bidden can ende meer begheeren ende meer mint te bidden voer die ghene die int vaghevier zijn, om haer corte verlossenisse. Ende zonderlinghe om te vermeeren die ere Gods ende te vervullen dat toecomende rijc alre gheminder, daer God in regneren sal ende si in hem ewelike. Aldus helpet dat bidden der levender den dooden. Ende tbidden vore die dooden helpt den levendighen bereiden ten dode. Want alsoe scheen die miracle ende (fol. 122 v°) openbaringhe als een mensche starft, dicwile meer om der levender wille dan om der dooder wille, het zi in goeden of in quaden manieren. Ende zonderlinghe soe salmen dese salmen trecken altoes na den sinne der antifenen. Ende die zinne der antifenen salmen, sonderlinghe inden salmen, merken in desen tiden ende in allen tiden. Daer bi ist goet datmen beide vroe ende spade spreke die antifenen ende scrive. *Invitatorium.* Mi hebben ombevanghen die zuchten des doodes. Die droevighe zeer der hellen hebben mi ombevanghen. *Ps. Venite, exultemus Domino.* Coemt, laet ons...

Fol. 137 r° : « *Die eerste lesse vut Job. Parce michi, Domine.* Spaer mi, Here, want mine daghe en sijn niet. Wat is die mensche dattu hem groot makes, of waer om setstu dijn hert weder hem? Du vandes hem inder dagheraet ende haestelike proevestu hem. Hoe langhe en spaerstu mi niet noch en laets mi niet, dat ick slinde mijn speekel?... »

De fol. 146-154 behooren niet tot dit stuk. Zij behelzen immers onderscheidene gebeden, waaronder « Van Sinte Barbelen een goet ghebeth », — « Vander

heilegher glorioser maghet Sinte Barbaren een goede bedinghe », — « Vanden .xi. dusent Magheden een goet ghebeth », — « Van Sinte Dignen een antiffen », — « Van Sinte Gheertruden een goet ghebeth », — « Vander heilegher maghet Sinte Appolonien een antiffen », evenals voor Sinte Digne met « veers » en « collecte », — enz.

Ook is fol. 154 niet de onmiddellijke voortzetting van fol. 145. Er bestaat dus eene leemte in het Hs. Wat er van zij, de « *Vigilien* » eindigen op fol. 188 v°.

Daarop volgt :

Fol. 189 r° : « *Hier beghinnen die .ix. corte lessen, die men lesen mach in die vigilien wanneer men wille* ». Dit stuk eindigt op fol. 195 v°.

Fol. 197 r° : « *Dit sijn goede bedinghen vander weerder Heilegher Drievoldicheit* : O du, hemelsche Vader, almachteghe God; ontferme di over mi arme sondersse ende vergeeft mi alle mine mesdaet. Ende ghevet mi cracht ende macht te wederstane alle sonden. Ende verlene mi heden nieuwe ghenade voren te gane in allen doechden, om dijn almachtighe godlike ghewelt. *Aen den Sone... Aenden Heileghen Gheest...* »

Van fol. 198 v° tot en met fol. 277 v°, doen zich verschillende gebeden en christelijke oefeningen voor, waarvan het te lang ware al de titels op te nemen. Wij noteeren echter de volgende :

(Fol. 227 r°.) « *Soe wie die Veronica aensiet met devocien*, hi heeft vanden paeus van Rome .iij^c. daghe

aflaet. Ende hi en sterft binnen dien daghe niet quader noch onversiender doot. Ende soe wat vrouwen diese aensiet, die in arbeide gaet van kinde, si sal verblijdt ende vertroest weerden, ende haer pine sal minderen ende sal haer al te goede vergaen metter hulpen Gods ».

Tegenover dien fol. 227 r° treffen wij eene miniatuur aan, verbeeldende een doek van Veronica en onderaan een wapenschild met eenen « band ».

Fol. 256 r° : « *Van Sinte Jheronimus den heileghen vader* ».

Fol 267 r° : « *Vanden heileghen gloriosen martelare Sinte Erasmus* » Op die plaats vinden wij eene miniatuur, die den marteldood van den heiligen Erasmus aanschouwelijk maakt.

Het werk is onvolledig. Het breekt op fol. 277 v° af met de volgende woorden, die in rooden inkt geschreven staan :

« Dese groete maecte Onse Vrouwe doen si ghinc int gheberchte om te visenterene Sinte Lijsbetten, Sinte Jans Baptisten moeder, der hi in gheheilicht wert in sijnre moeder lichaem ende hem verblide vander toecomste sijns sceppers, die besloten lach inden lichame sijnre liever moeder, sprac si tot... »

Nr 17. — British Museum, Hs. nr Harl. 2943.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Klein 8o-formaat. Laatste helft der XVe eeuw. Samen 157 folios. Met zes fraaie miniaturen, begin- en hoofdletters, alsook zeer lieve omlijstingen.

Voorop vindt men den Kalender. (Fol. 1-12.)

Fol. 13 ro : « *Dit gebet selmen lesen als men wil gaen totten Heiligen Sacrament te ontfanghen* ». Tot vergelijking met dit zelfde gebed uit het Hs. nr 339, schrijven wij er hier eenige regelen van af :

« Overste priester ende gewaer biscop, Here Ihesu Criste, die di selven offerste Gode, dinen vader, een reine ende een onbevlecte offerhande, opten outare des Heiligen Cruces, om ons arme sundaren, ende ons gegeven hebste dijn heilige vleisch te eten ende dijn heilige bloet te drinken, ende insetteste dit heilighe Sacrament tot ene gehuechnisse dijnre passien, ic bidde di, om die gehuechnisse dijns duerbaren bloets ende om die wonderlike minne daer du ons soe sere mede mindes, dattu ons wasken woudes van onsen sunden in dinen duerbaren bloede.... Daer selstu mi also dronken ende verweent maken mitter sueticheit ende mitter claerheit dijns liefliken aenscijns, dat ic hongers ende (fol. 15 vo) dorstes al vergeten sal. Daer help mi toe die gene die sonder begin is ende sonder einde. Amen. »

Daarop volgt : « *Dit sprec alstu gaeste* : Here Ihesu Criste, ic en bins niet wairdich dattu coemste in mijn arme sundige lichaem, mar sprec alleen mitten woerde ende mijn siel sel gesont worden ».

Waarna : « *Dit gebet seltu lesen alstu dat Heilighe Sacrament ontfangen heves* ». Eindigt op fol. 16 ro.

Fol. 18 r° : « *Hier begint Onser liever Vrouwen getide* ». Dit stuk gaat tot op fol. 48 r°.

« *Deerste lesse* » (fol. 22 r°) luidt als volgt :

« Heilige Maria, ionfrouwe alre ionfrouwen, moeder ende dochter des conincs van allen coningen, sende in ons dinen troeste op dat wi, overmits di, verdienen te hebben dat loen des hemelschen rijcs ende mitten Gods wtvercoren ewelic regnieren moeten Mar du, Here, ontfarme di onser. Gode seggen wi danc. *Respons.* Heilige ende onbevlecte magedoem, ic en weet niet mit wat love ick di voertspreken moge, want dien die hemelen niet begripen en mochten, dien hevestu in dinen scoet geleit. *Veers.* Gebenedijt bistu onder allen wiven ende gebenedijt is die vruchte dijns buucs.... »

In de omlijsting van fol. 18 r°, alwaar het stuk aanvangt, staat in kleine letter te lezen : « Spierinck 1486 ».

Fol. 50 r° : « *Dit is die getide vander ewiger wijsheit* ». Vangt aan als volgt :

« Mine siele hevet di begeret inder nachte ende mit minen geeste inden binnensten mijns herten, so heb ic vroe ghewaect totti. O alre claerste ewige wijsheit, ic bidde di dat dine begeerde tegenwoerdicheit moet verdriven alle vreemde dingen wt mijnre herten, ende dat dine genade moet doerstorten die innerste camer mijns herten ende crachtelike ontsteken mit dijnre minnen. Ende nu, alre soetste Here Ihesu Xpriste, soe stae ic op totti inder dageraet ende gruete di vander ynnerster begeerte mijns herten. (Fol. 50 v°.) Ende, o alre suetste (*sic*) Here Ihesu Xpriste, dusent

dusent hemelsche scaren der geenre die di dienen moeten.... Ende alle die suete sanc alre creaturen moet di... ende bidden om enen gueden doet ende om volcomen vergiffenis ende om ewich leven. Amen. »

Fol. 54 r° :

« *Die .ij. les.* O mijn alre soetste ende alre salichste wijsheit, een woert des Vaders, een beginne ende eynde alles wesens, ick bidde, sich an mit guedertieren ogen, want ic stof bin ende vleisch, ende dat hi niet en vermach van hem selven die lopende is of willende. Ic bidde, ghedenke dijnre alre bitterster doet, die du om mi, onwaerdige sundersche, liden woudes, ende den gueden wille dien du in mi begonnen heves, dien moetstu behoeden. O mijn ontfermherticheit, en wil mi niet laten! O mijn toeverlaet, en wil niet van mi gaen! O mijn verlosser, aendenc in mijn hulpe, ende begrave mi mitti in dinen grave, also dat ic doet moet wesen deser werlt. Ende behoede mi van alle lagen der vianden, also dat noch leven, noch doet, noch gheen aventuer mi en versceide van di, mar onse minne moet bliven in ewicheit starker dan die doet.. »

Het geheele stuk eindigt op fol. 67 v°.

Onderaan de miniatuur (fol. 49 v°), die tegenover fol. 50 r° geplaatst is, staat een wapenschild, door eenen knielenden engel gehouden, dat grootendeels uitgewreven is, doch waarin men nog herkennen kan een recht gevierendeeld schild, 1 en 4....; 2 en 3 eenen klimmenden leeuw van goud in een veld van keel. — In de omlijsting van folio 50 r°, komen ook twee wapenschilden voor, door eenen zittenden leeuw ge-

houden, maar die totaal zijn uitgevaagd. — Eindelijk hebben wij in de omlijsting van fol. 58 v°, een gevierendeeld wapenschild, 1 en 4 eenen leeuw van .... in een veld van keel, 2 en 3..... Dit schild is gehouden door eenen staanden leeuw, met eenen brandenden smeerpot in den linkerpoot.

Fol. 69 r° : « *Dit is die lange Cruus ghetide* ».

De « *Prologus* » luidt als volgt :

« Here Ihesu Criste, des levenden Gods sone, ick danke ende ic love di, bi wes gracie ick bin dat selve dat ick bin, bi wes ontfermherticheit ic leve ende ontstae. Gewairdige mi di te loven ende dinen alre guedertierensten name begeerlike love te singen. Gif mi cracht tegen dine ende mine vianden, die leves ende regniers eewelic sonder einde. Amen. » *Metten.* Here, du selste op doen mine lippen ende mijn mont sel voertkundigen dijn lof....

Fol. 72 v° :

« *Die eerste les.* Pylatus taste Ihesum an ende geselden ende die ridders vlochten een crone van doerne ende settense op sijn hoeft, ende ommeslogen mit enen pellen clede ende quamen tot hem seggende : « Wes gegruet, coninc der Ioden ». Ende si bedecten sijn aensichte ende gaven hem kinnebacslagen ende spogen in hem ende namen een riet ende sloegen sijn hoeft. Mar, du Here, ontfermedi onser. Gode seggen wi danc. *Respons....* »

Het stuk gaat tot op fol. 88 r°.

Al den linkerkant der miniatuur (fol. 68 v°), die tegenover fol. 69 r° geplaatst is, staat een wapenschild

met helm, verbeeldende een houten kruis op een veld van zwart; langs den eenen kant van het kruis, drie manshoofden, naar de natuur, met gekleurde muts (groen of bruin), en langs den anderen kant, twee gelijke hoofden. — In de omlijsting van fol. 69, staat ook een wapenschild,... in een gouden veld, gehouden door eenen staanden arend, met open vleugelen, en daaronder : « Spierinck 1486 ».

Fol. 90 r° : « *Hier beghint die Heilighe Geest getide* ». Dit stuk eindigt op fol. 111 v°.

Het « Ymmen » (fol. 91 v°), of *Veni Creator Spiritus*, luidt als volgt :

« Com scepper, geest vande dijnre, dienren inwendicheit vervolle mit hemelscher gracien die herten die du ghescapen heves.

« Du biste ghenoemt een troester ende een gave des alre oversten Gods, een levende fontein, een vuer, eene godlike minne, een geestelike salvinghe

« Du sevenvoudich in gaven, du vinger der rechterhant Gods, du makes gesatelike die kelen rijc mit des Vaders voirgeloefde redene.

« Ontsteck dat licht inden sinnen, ingiete die minne inder herten ende veste die crancheden ons lichaems ewelic mit crachte.

« Verdrive veer den viant ende gif te hant vrede, in dien dattu ons, dus voirgaende, leides, so scuwen wi alle scadelike quaet.

« Gif dat wi overmits di moeten weten den Vader, ende kennen den Soen ende alle tijt geloven di dattu biste Geest beide Vaders ende Soens.

« Lof si den Vader mitten Sone te gader mitten Heiligen Geest, ende ons moet die Sone senden an name die (sic) gaven des Heiligen Geests. Amen.

Verder schrijven wij nog uit dit stuk, als proeve van taal, « *die Omelie* » van den H. Gregorius over :

(Fol 93 r°.) « Die bedudinge is Sinte Gregorius. Lieve broeders, tgevoecht die (sic) die woerden der lessen des ewangelijs cortelic over te lopen, op dattet dair na geoerloft si te langer te marren in die bescouwinghe so groter feesten. Want huden is die Heilige Geest gecomen mit enen haestigen gelude opten discipulen ende heeft die herten der vleisceliker menschen verwandelt in sijnre lieften, ende die vuerige tongen, die van buten scenen, sijn van binnen bernende herten. Want doe si Gode ontfingen in gesichte des vuers, doe barnden si sachtelic bi sijnre minnen. Want die Heilige Geest is die minne. Hier om die God mit ganser herten begeert, te hant heeft hi dat hi mint. Mar du, Here, ontferme di onser. Gode seggen wi danc. *Respons*. Doe vervolt waren die dagen van Pinxteren, doe waren si... »

Fol. 113 r° : « *Hier begint die seven psalme in Duutsch* ».

Daerop volgen, fol. 120 r°, « *die Letanien* ». Uit dit laatste stuk schrijven wij de volgende plaatsen over:

« Van allen lagen des viants, verlosse ons, Here.
« Van enen quaden eynde, v. o. H.
« Van den ewigen doet, v. o. H.
« Van den haestigen ende onversienen doet, v. o. H.
« Van onsalicheit ende honger. v. o. H.
« Vander pestilencien ende gadoet, v. o. H.

« Vander geesteliker ende waerliker hoverdien, v. o. H...

« Dattu ons vergifnis ende verlatenis al onser sunden geven wilste, wi bidden di, hoir ons.

« Dattu ons wilste verlienen tijt des levens ende warachtiger penitencie...

« Dattu onse dagen in dijnre vreden scicken wilste...

« Dattu ons maticheit van weer ende van winde verlienen wilste...

« Dattu onse herten totter hemelscher begeerten oprechten wilste, wi b. d. h. o. »

Eindigt op fol. 125 r°.

Fol. 128 r° : « *Hier begint die lange vigelie voir die sielen* ». Gaat tot op fol. 156 r°.

« *Deerste lesse* (fol. 135) : Spaer mi, Here, want mine dagen sijn niet. Wat is die mensche, dattu hem groet makes, of waerom settestu dijn herte weder hem? Du vandes hem inder dageraet, ende haestelic so proevestu hem. Hoe lange en spaerste mi niet noch en lates mi niet, dat ic slinde mijn spekel? Ic hebbe gesundicht! Wat sel ick di doen, o harder der menschen? Waerom hebstu mi geset contrarie weder di, ende bin mi selven swaer geworden? Waerom en dragestu niet mine sunden ende waerom en ofneemstu niet mine boesheit? Sich, nu slaep ic inden vuylnis ende suekestu mi vroe ic en sel niet ontblivende sijn. »

Op fol. 156 r°, komt, in geschrift der XVIIe eeuw, een stuk in het Hoogduitsch, getiteld : « † B. Aug. cap. 18. Soliloq. ». Het begint aldus : « O mein erlöser, ich bin ein son deiner magdt, lass mich mit disen

meinen armen bekantnussen, dir danckbar sein, von gantzen meinen hertzen, vnd zu gedechtnus... », en het eindigt met de volgende woorden, op fol. 157 v°: « Mein gantzes leben, das sonst verdorben war in meinem ellend, ist wider auferweckt worden in deiner barmhertzigkeyt, dan du bist ein genediger vnd barmhertziger Gott gegen vil tausenten die deinen namen lieben ».

Nr 18. — British Museum, Hs. nr Harl. 2954.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Laatste der XVe eeuw. Samen 67 folios. Eene miniatuur, gekleurde begin- en hoofdletters, doch alle van zeer geringe waarde. Op het schutblad staat, in geschrift der XVIIIe eeuw: « The Mary psalter, in low dutch ».

Fol. 1 is wit.

Van fol. 2 r° tot en met fol. 13 v°, de Kalender.

Fol. 15 r°: « *Hier beghint die Vrouwe getide* ». Dit stuk eindigt op fol. 39 v°.

De eerste les (fol. 18 v°) luidt aldus:

« Heilighe maget Maria alre mageden, moeder ende dochter des conincs alre coninghen, sent in ons dinen troest, op dat wi, overmits di, verdienen te hebben den loen des hemels ende mitten Gods wtvercoren ewelijck regneren moeten. Mair du, Here, ontferme di onser. God si geloeft. *Respons.* Heilege ende onbevlecte magedom, ic en weet niet mit wat love ic di voertspreken moge, want dien die hemelen niet begripen en mochten, dien hebstu in dinen scoot geleit. *Vers.* Ghebenedijt bistu boven allen wiven ende gebenedijt is die vrucht dijns bukes... »

Fol. 40 r° : « *Hier begint die seven salm David* ».

Fol. 46 v° : Litanie van Alle Heiligen.

Fol. 51 r° : « *Hier begint die Heilige Cruus getide* ». Eenige folios ontbreken. Het stuk eindigt op fol. 55 v°-56 r°, in dezer voege : « Tot die heilige vijf wonden Ons Heren Jhesu Cristi :

O heilige gloriose vijf wonden,
O ghebenedide side, in allen stonden,
Ghi sijt ons vten hemel gesonden
Uwe heilicheit en can niemant gegronden.
Bescermt ons voir die helsche honden,
Want ghi hebt ons allen ontbonden
Vanden banden der sware sonden.
Des wort u lof ende eer geseit,
Al hier ende inder ewicheit. Amen ».

Fol. 57 r° : « *Hier beginnen die vigilien* ». Gaat tot op fol. 67 v°. Wij nemen er « *Die jrste les* » (fol. 63 r°) uit over :

« Spaer mi, Here, want mine dagen en sijn niet. Wat is die mensche dattu hem groot makes, of waer om setstu dijn hertte weder hem? Du vandes hem inder dageraet ende haestelijc proeveste hem. Hoe langhe en spaerstu mi niet, noch en laetste mi niet, dat ic slinde minen spekel. Ick hebbe ghesondicht! Wat sal ic di doen, o harder der menschen? Waer om hebbeste mi geset contrari weder di ende bi (sic) mi selven swaer geworden. Waer om soe en dragestu niet mine sonden, ende waer om soe en ofneemstu niet mine boesheit? Sich, nu slape ick inden ghestubbe ende soecstu mi vroech, ick en sel niet blivende sijn. »

Nr 19. — British Museum, Hs. nr Harl. 11432.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Klein 16°-formaat. Geschrift der XVe eeuw. Samen 191 folios. Met nette gekleurde begin- en hoofdletters.

Op het schutblad staat in modern geschrift: « Joannes Dillon, 1825 ». Dan het talmerk « 13 » en in gothisch geschrift, doch van eene moderne hand, « A° MCCCC eñ xxvij ». — Wat lager : « Purchased at Evans's, 27 July 1838. Lot 1238 ».

Op het achterste schutblad, in geschrift der XVIIe eeuw : « Dit Boeck hoort toe op heden 1661 (handteeken) J. Spoors, ende t'is gekomen van mijn huijsvrous vader Jacob Pietersz. Ouwegeers, zaliger memorie, dewelcke tot zijn eerste wijf getrout heeft de suster van den E.W. heer pastoor Mr. Frans Pietersz: gebort Burger ende pastoor der Stadt Purmerent, etc. 1630.

« Dit boeck op wit parckement, is van de Rooms Catholijcken Munnicken geschreven (soo ick meen), het welcke op heden 1661 meer dan omtrent 234 jaren verleden is, ofte wel 290 jaren.

« N. B. Want de boeck-druck is niet eer in Europa bekent geweest als in't Jaer ons Heeren 1428. Doen wiert se eerst tot Haerlem gepractiseert door een Magestraets persoon, genaemt Lourens Jan soon Koster. Siet in Petrus Schriverius boeck Out Batavia en in ander auteuren, Pater Mutsaert, Kerck-historen, op het jaer 1428, etc. ».

De aanteekening, als ware het Hs. in 1427 geschreven, is voorzeker onjuist. Het boek dagteekent

zienlijk van het einde der XVe eeuw. Voorzeker verkeerde de schrijver van bedoelde aanteekening in den waan, dat, na het uitvinden der boekdrukkunst, dus na 1428, geene dergelijke handschriften meer gemaakt werden. Doch, waarom hij juist « 1427 » aanwees, zou wel moeilijk zijn uit te leggen.

Voorop (fol. 1-12 v°) komt de Kalender. Wij noteeren de volgende bijzonderheden :

Loumaent :	Sinte Ponciaen.
	Aldegondis, ioncfrou.
Sulmaent :	Helena, conincghinne.
	Dorothea, ioncfrou.
	Eulalie, ioncfrou.
	Faustine, ioncfrou.
Maertmaent :	(25) Onse Vrouwen verholen.
Aprilmaent :	Peternelle, ioncfrou.
Hoeymaent :	(2) Visitatio Marien.
	Sinte Martijn verheven.
Oestmaent :	Onser Vrouwen opvaert.
Arselmaent :	Sinte Remige ende Bave.
Smeermaent :	Alle Gods Heilighen.
	Alle Sielen.
Hoermaent :	Eligij, confessoer.
	Ons Heren gheboert.
	Thomas van Cantelberch.

Fol. 13 r°, figuur, met het volgend opschrift : « Bi dese figuere vintmen altoes wilc dat die Sonnendaechs letter is ».

Daarrondom :

« Die paeus ende die bisscoppen der Heiligher Kerken hebben van ouden tiden gheset, datmen Paesschen nymmermeer voer Sinte Benedictus noch naer Sinte Marcus houden en sel. Ende die mane iongher dan .xv. noch ouder dan .xxi. wesen en sel op Paesschen. Men sel weten dat die mane prijmt op dat gulden ghetal, dat hier na indes figueren bewijst staet hoe dat ment vinden sel. Mar vier daghen voer dat si prijmt ontfaet si. Soect die eerste nye maen na Dertienendach (fol. 13 v°), ende telt van daer tien daghen, den eersten Sonnendach daer na so leitmen Alleluya. Ende die hiet men Septuagesima ».

Daaronder eene figuur met dit opschrift : « Bi dese figuere vintmen altoes wilc dat gulden ghetal is ».

Fol. 15 r° : « *Hier beghint die ghetide van Onser liever Vrouwen* ». Dit stuk eindigt op fol. 57 v°.

« *Die eerste les* » (fol. 19 v°) luidt als volgt :

« Heilighe Maria, ioncfrouwe alre ioncfrouwen, moeder ende dochter des (fol. 20 r°) conincs van al, sent in ons dinen troest, op dat wi overmits di verdienen te hebben dat loen des hemels rijcs ende mitten Gods wtvercoren eweliken regnieren moeten. Mar, du Heer, ontferme di onser. Gode segghen wi danck. *Respons.* Heilighe ende onbevlecte maghedom, ic en weet niet mit wat love ic di voerspreken sal. Want dien die hemelen niet begripen en mochten, dien hevestu in dinen schoet geleit. *Veers.* Ghebenedijt bistu onder den wiven ende ghebenedijt is die vrucht dijns buucs... » — Fol. 20 v° : « *Dat anderde les...* » — Fol. 21 r° : « *Dat derde les...* ».

Nog noteeren wij o. a. uit dit stuk :

(Fol. ?o r°.) « *Ymnus*. O gloriose Vrouwe, boven den sterren hoghe, die di voersiende schoep, den sokestu mit dijnre heiligher borsten.

« Dat ons Eva drovich nam, dat gavestu weder mit hogher vruchten, op dat si die men bescreit in hoecheit gaen, soe bistu ghemaect een hemels venster.

« Du des hoghen conincs doer, du des lichtes blenckende poerte, ghi verlossede dat volc, vervroechdi omt leven dat ons overmits hoer is ghegheven.

« Maria, moeder der ghenaden, moeder der ontfermherticheit, bescherme ons voer den viant ende inder stont des doots ontfanghe ons ... »

(Fol. 50 r°.) « *Capittel*. In allen dinghen heb ic rust ghesocht ende in des Heren erve sel ic wonen. Doe gheboet ende seide mi die scepper alre dinghen : « die mi schoep die rust in minen tabernakel ». Gode segghen wi danck. *Resp*. Alre liefste Maghet Xpi, wercster der duechden, brenc hulp den onghevallighen. Help, Vrouwe, dien die altoes totti ropen ».

(Fol. 55 v°.) « *Capittel*. Als caniel ende balsaem ghevende soete roeck, al soe gaf ic roke ende als wtvercoren mirre gaf ic roke der soeticheit.... Nae dien dattu een kint wonnestu, blevestu maghet onbevlect... »

Fol. 58 r° : « *Hier beghint die ghetide vander ewigher wijsheit* ». Gaat tot op fol. 82 r°.

Het stuk vangt aan als volgt :

« *Metten tijt*. Mijn siele heeft di begheert in der nacht ende in minen gheest inden innersten mijns herten, so heb ic vroe ghewaket totti. O alre claerste

ewighe wijsheit, ic bidde dat dijn begheerte (sic) teghenwoerdicheit moet verdriven alle vreemde dijnghen wt mijnre herten ende dat dijn ghenade moet doer storten die inner- (fol. 58 v°) -ste camer mijns herten ende crachtelike ontsteken mit dijnre minnen. Ende nu, alre soetste Here Ihesu Xpriste, so stae ic op totti inder dagheraet ende groet di.... »

Op fol. 63 v° komt « *Die anderde les* » :

« O mijn Ihesu, alre soetste, alre salichste (fol. 64 r°) wijsheit, een woert des Vaders, eynde ende beghinsel alles wesens, ic bidde, sich aen met goedertieren oghen, want ic stof bin ende vleische, ende dat hi niet en vermach van hem selven, die lopende is of willende is, ic bidde ghedencke dijnre alre bitterster doot, die du om mi, onwaerdighe sondaer, liden woutste, ende den goeden wil die du in mi begonnen hebste, die moetste behoeden. O mijn ontfermherticheit, wil mi niet laten. O mijn toeverlaet, wil niet van mi gaen. O mijn verlosser, aendencke in mijnre hulpe ende begrave mi mit di in dinen grave, also dat (fol. 64 v°) ic doot moet wesen deser werelt, ende verhude mi van allen laghen der vianden, also dat leven noch doot noch gheen aventuer mi en verscheide van di, mar onse minne moet bliven in ewicheit starcker dan die doot. Du Heer, ontferme onser. God si gheloeft. »

Fol. 83 r° : « *Hier beghint die langhe Cruijs ghetide* ». Eindigt op fol. 108 v°.

(Fol. 88 v°.) « *Die eerst les*. Pilatus tasten Ihesum aen ende gheselden. Ende die ridders vlochten een crone van doerne ende setten op sijn hoeft, ende omsloeghen mit enen pellen clede. Ende si quamen

tot hem ende seiden : « Wes ghegruet, coninc der Ioden ». Ende si decten sijn begheerlijc aensichte ende si gaven hem kinbacslaghen, ende si spoghen in hem ende namen een riet ende sloeghen sijn hoeft. Mar, du Heer, ontferme di onser. Gode segghen wi danc. »

Laat ons nog terloops noteeren :

(Fol. 90.) « Namaels, doe Ihesus wiste dat te hant alle dinc vervullet warden, doe seide hi : « Mi dorste ». Ende si namen een sponghe... ende vuldense mit edic ende gavent hem voer sinen mont Ende doe Ihesus den dranc ghenomen hadde, doe seide hi : « Het (*sic*) vervult ». Ende mit gheneygheden hovede gaf hi sinen gheest. »

(Fol. 93 r°.) « *Capittel*. Hier om wilt decke (*sic*) over dencken den Heer Ihesum Xpristum, hoedanich weder spreken hi gheleden heeft vanden sondaren, op dat ghi niet moede en warde in uwen ghemoede ontblivende. »

Fol. 109 r° : « ***Hier beghint die ghetide vanden Heilighen Gheest*** ». Gaat tot op fol. 126 v°.

« ***Die eerste les*** », of de Homelie van den H. Gregorius, luidt als volgt (fol. 111 r°) :

« Lieve broeders, tvoecht die woerde der lessen des ewangelijs cortelijc te overlopen, op dattet daer na gheoerloft si te langher te merren in die bescouwinghe so groter feest. Want huden is die Heilighe Gheest ghecomen mit enen haesteliken gheluude op den discipulen ende heeft (fol. 111 v°) die herten der vleischeliker meinschen verwandelt in sijnre herten, ende die vuerighe tonghen, die van buten schenen, sijn van binnen gheworden brandende herten. Want

doe si Gode ontfinghen in ghesichte des vuers, doe barneden si sachteliken bi sijnre minnen, want die Heilighe Gheest is die minne. Hier om die God mit ganser herten begheert, te hant heeft hi dat hi mint. Mar du, Heer, ontferme di onser. God si gheloeft. *Respons*. Doe vervult waren die daghe van Pinxteren, doe waren si alle te gader ende spraken.... »

Fol. 127 r° : « *Hier beghint die seven psalm in Duutsche* ». Daarop volgen, fol. 137 v°, de « *Letanyen* », of Litanie van Alle Heiligen. Wij noteeren er uit :

« Alle heilighe onsculdighe kinderen, die ghedoot worden om Jhesum van Herodes, biddet voer ons.

« Sinte Barnaert, bidt voor ons.

« Sinte Wilboert, b. v. o.

« Sinte Mataerne, b. v. o.

« Sinte Cunibert, b v. o.

« Sinte Adelbaert, b v. o.

« Sinte Rabbout, b. v. o.

« Sinte Aensbaert, b. v. o.

« Sinte Lodowijck, b. v. o.

« Van enen quaden einde ende vanden gae dode ende vanden onversiende dode, verlos ons, Heer.

« Van allen quaden behaghen ons selfs of onser goder wercken, v. o. H.

« Van duncken dat wi yet goets van ons selven hebben, v. o. H.

« Van dien dat wi ons meer goets toe gheven ende min quaets dan wi hebben, v. o. H.

« Vandien dat wi ons trecken over onsen ghelijck, of gheliken ons den hoghen, of dat wi ons enighe mensche ghelijck trecken of houden in duechden, v. o. H.

« Van dien dat wi ander lude doghet ende goede wercken niet soe en verhoghen ende waerdighen ende minnen ende brieden ende loven als wi souden, v. o. H.

« Van alre after sprake yemants quaet te brieden, of yemants goet te verminren, v. o. H.

« Van allen hoghen smaken of hoghen weten boven dan ons noet is, v. o. H...

« Van allen hartwillicheit ende onghelatenheit ons eyghens willen, v. o. H...

« Van nide, van hate ende van bitterheit ende van allen mismoghen op onsen even mensche, v. o. H.

« Van ydel ghebare ende van ydelen schine mit leven, of mit cleder, of mit goede, of mit woerden, ende van allen dinghen die gheen nutte in Gode brenghen, v. o. H... »

Fol. 150 r°: « *Hier beghint die vigelie van ix lessen* ». Met dit stuk eindigt het Getijdenboek op fol. 191 v°.

« *Die i les* » (fol. 160 r°) : Spaer mi, Heer, want mijn daghe en sijn niet. Wat is die (fol. 160 v°) mensche dattu hem groet makeste of waer om settes du dijn herte weder hem? Du vandeste hem inder dagheraert (sic) ende haestelijc proefstu hem. Hoe langhe spaerstu mi niet?... Wat sel ic doen, o hoeder der menschen?... »

Terloops schrijven wij nog uit dit belangrijk Getijdenboek eenige korte zinsneden af :

Fol. 161 r° : « Mijnre sielen verdriet mijns levens. Ic sel mijn sprake laten gaen weder mi... »

Fol. 161 v° : « Dijn handen hebben mi ghemaect ende hebben mi te mael gheformet... »

Fol. 162 r°: « Alstu comes te gherechte, en wil mi niet verdoemen, op dat die viant niet en verblide op mi in dijn aensichte. »

« Dijn handen hebben mi ghemaect ende hebben mi te mael gheformet al om ende om... »

Fol. 162 v° : « Ic bidde, ghedenc Heer, dattu mi als slijc makeste ende dattu mi selste weder brenghen in ghestubbe... »

Fol. 167 v° : « Antwoerde mi, hoe veel boesheden ende sonden heb ic; mijn quaetheden ende mijn achterlatenissen toen mi... »

Fol. 168 r° : « Heer, ontbinde hoer sielen van allen banden der sonden, op dat si inder glorien der opverstandenisse waerdich wesen moeten dat si opverwect warden onder dinen Heilighen. »

Fol. 176 r° : « Verlosse vander pinen der hellen, die te braecste die metaelsche poerten ende vandeste die helle... »

Nr 20. — British Museum, Hs. nr Add. 18214.

GETIJDENBOEK. — Perkament. 16°-formaat. In schoon en klaar geschrift der XVe eeuw. Met zeven miniaturen van geringe waarde, doch met nette beginletters en schoone hoofdletters. Samen 164 folios.

Op het schutblad staat : « Purchased at Sotheby's. 6 July 1850. Lot 202 ».

Fol. 1 r° tot en met fol. 10 v°, de Kalender : 19n Marcius : « Joseph Marien behoder ». — 2n Julius: « Onse Vrouwe vandinghe »; — 15n Julius : « Apostelen verscheidinghe ».

Op folio 12 r°, doch zonder titel, beginnen de *Getijden van O. L. Vrouw*, die gaan tot op fol. 40 r°.

De « *j lessen* » (fol. 16 r°) luidt als volgt :

« Heilighe Maria, ioncfrouwe alre ioncfrouwen, moeder ende dochter des coninx alre coninghen, sende ons dijn troest, op dat wi overmits di verdienen te hebben dat loen des hemelschen rikes ende mitten Godes wtvercoren ewelijc regnieren moeten. Mer du, Here, ontfarme di onser. Gode segghen wi danc. *Respons.* Heilighe ende onbevlecte maghedom, ic en weet niet mit wat love ic di voer spreken mach, want dien die hemelen niet begripen en mochten, dien hevestu in dinen scoet gheleit. *Versus.* Ghebenedijt bistu boven alle wiven ende gebenedijt is die vrucht dijns bukes... »

Fol. 40 v° : « *Hier beghinnen die ghetiden vander ewighe wijsheit* ». Gaat tot op fol. 56 v° en vangt aan in dezer voege .

« Mine ziele heeft di begheert in der nacht ende in minen gheest, inden innersten mijns herten, soe heb ic vroe ghewaket totti. O alre claerste ewighe wijsheit, ic bidde dat dine teghenwoerdicheit verdriven moet alle vreemde dinghen wt mijnre herten, ende dat dine ghenaden moet doerstorten die ynnerste camer mijns herten ende crachtelike ontsteken mit dijnre minnen. Ende nu, alre suetste Here Ihesu Xpriste, soe sta ic op totti inder dageraet ende gruete di vander ynnerste begheerte mijns herten... »

(Fol. 44 v°.) « *ij les* : O mijn Ihesu, alre soetste, alre heilichste wijsheit, een woert des Vaders ende een beghinsel alles wesens, ic bid, sich an mit goedertieren

oghen, want ic stof ende vleisch bin, ende dat hi niet en vermach van hem selven die hopende is of willende is. Ic bidde, ghedenke dijnre alre bitterste doot, die du om mi, onwaerde sonder, liden woudest, ende den goeden wille, die du in mi begonnen hebste, die moetstu behoeden. O mijn ontfarmherticheit, wil mi niet achterlaten. O mijn toeverlaet, wil niet van mi gaen. O mijn verlosser, aendenke in mine hulpe ende begrave mi mit di in dinen grave, alsoe dat ic dooet (*sic*) moet wesen der werelt, ende verhude mi van alle laghen der vianden, also dat leven noch doot, noch gheen aventuer mi en verscheide van di, maer onse minne moet bliven in ewicheit starker dan die doot. Du, Here, ontfarme di onser. Gode segge wi danc. *Respons*. O Here, ghif mi die wijsheit, die een besitser (*sic*) is dijnre stolen ende en wil niet mi werpen van dinen kinderen, want ic bin dijn knecht ende een zoen dijnre diernen... »

Fol. 58 r° : « *Die langhe Cruus getide* ». Gaat tot op fol. 74 v°.

De *Prologus* luidt aldus :

« O Here Ihesu Xpriste, des levendighen Godes zoen, ic danke ende love di, bi wes gracien ic bin dat selve dat ic bin, bi wes ontfarmherticheit ic leve, beroert werde ende ontfae (*sic*). Gheweerdighe mi te lovene di ende dinen herden goedertieren name begheerlike love te singhen. Ghif mi cracht teghen dine vianden ende die mine, die leves ende regniers ewelic sonder eynde. *Die metten*. Here, du salte op doen mine lippen... »

(Fol. 61 r°.) « *j les* : Pylatus taste Ihesum aen ende gheiselden ende die ridders vluchten enen crone

van doernen ende settense op sijn hovet ende ommesloghene mit enen pellen clede ende quamen tot hem segghende : « Wes ghegruet, coninc der Ioden ». Ende si bedecten sijn begheerlike aenschijn ende gaven hem kinnebac slaghen ende speghen in hem, ende namen een riet ende sloghen sijn hovet. Mer du, Here, ontfarme di onser. Gode segghen wi danc. »

Fol. 74 v° : « *Hier beghinnen die Heilighe Gheest ghetiden* ». Eindigt op fol. 88 r°.

Fol. 88 v° : *Hier beghinnen alre Heilighen ghetiden* ».

Het stuk vangt aan met : « Alle Godes Heilighen, biddet voir onser alre salicheit. Amen. Here, du salte opdoen mine lippen... »

Op fol. 91 r° komt de volgende « *Ymme* » :

« Criste, verlosser alre menschen, behoede dine dienren, versoent mi mit heileghe ghebeden der salighet (*sic*) maghet Marien.

« Ende ghi, heilighe scharen der hemelscher gheesten, verdrijf die voerleden, teghenwoerdighe ende toecomende quade.

« Ghi, propheten des ewighen rechters ende apostelen des Heren, devotelic begheren wi behouden te werden mit uwe bedinghen.

« O gloriose martelaren ende clare confessoren, voert ons mit uwe bedinghen in den hemelschen rike.

« O choer der heiligher magheden ende alre moniken, te samen mit alle Heilighen, maect ons deelachtich Xpristi.

« Glorie si den Vader ongheboren ende sijn eengheboren Zoen te samen mitten Heilighen Gheest in ewigher ewicheit. »

Fol. 92 r° :

« *j les* : Du biste te mael suver ende ghene vlecke is in di, Iherusalem, heilighe stat Godes. Want dine muren sijn van costelen (*sic*) ghestienten, dine poerten vanden besten mergarieten, dine straten vanden alre puersten goude, in welken datmen singhet dat vrolike Alleluya. Dijn woninghe sijn wel ghefondiert met viercante stienten, ghefiniert mit saphieren, ghedecket mit gulden teghelen. Die coninc der coninghen, die heer der heren is inden middele van di ende sine kinderen sijn in sinen ommeganc. Daer is die moeder der gracien, die winster des levens, die maghet Maria. Daer sijn die lofsinghende choren der enghelen. Daer is die suete hoechtijt alle der gheenre die weder comen van deser drovigher pilgrimmaedse tot dine blijscappen. Totti ropen onse suchtinghe, o heilighe stat Godes, totten gheselscap diinre salicheit begheert onse ziele te comen. Mer du, Here, ontfarme di onser. Gode segghen wi danc ».

Fol. 107 v° : « *Hier beghinnen die seven psalmen* ». Daarop volgt, fol. 114 v°, de « *Letanie* » :

« Van dinen toern, verlos ons, Here,

« Vanden haesten onversienen doot, v. o. H.

« Vanden ewighen doot, v. o. H.

« Van plaghe ende starfte, v. o. H.

« Van alle onreynicheit ziels ende lijfs, v. o. H. »

Vervolgens hebben wij :

Fol. 120 r° : « *S. Ian ewangeli* ».

Fol. 121 r° : Gebed « *tot dinen enghel* ».

Fol. 122 r° : « *Dit is dat Confiteor in Duutsche* ».

Fol 122 v° : « *Hier beghint Onse Vrouwe misse* », welk stuk op fol. 126 r° eindigt.

Fol. 126 v° : « *Van onsen Here Ihesum Xpristum, alsmen dat Heilighe Sacrament op boert ende dat derde Agnus Dei singhet, een ghebet* ».

Fol. 127 v° : « *Dese bedekijns plach Sinte Franciscus te lesen ende na elke ghebedeken leset een Pater noster* ».

(Fol. 129 r°.) « *Merct wel.* Een lerer seit : Swighen is een gheestelike rust. Swighen is des Heilighen Gheestes toevlucht. Swighen is een licht eenre claerer consciencien. Swighen leit God inder zielen. Swighen behout God inder zielen. Swighen is een slotel der reynicheit. Swighen is een oefninghe der doghet. Swighen is een ghelijc der enghelen. Swighen is een behoeder der onscult. Swighen is een fundament eens waerachtighen ende gheesteliken levens. Amen ».

Fol. 131 r° : De *Vigilien*. Eindigt fol. 156 v°.

(Fol. 137 r°.) « *Eerste les.* Spaer mi, Here, want mine daghen en sijn niet. Wat is die mensche, dattu en groet makes of waer om setstu dijn herte weder hem? Du vandest hem.... Ic heb ghesondicht! Wat sel ic di doen, o herder der menschen?... Waer om en vandrachstu niet mine sonden ende waer om en ofneemstu niet mine boesheit? Sich, nu slaep ic inden ghestubbe, ende, soecstu mi vroe, ic en sel niet blivende sijn... »

(Fol. 156 v°.) « *Alsmen ten Heiligen Sacrament gaen willen, soe machmen dit lesen.* Overste priester ende waer biscop, die di selven gheoffert heveste Gode, dinen Vader, inden outaer des Heilighen Cruces, een onbevlecte reyne offerhande voer ons, arme sondaren; die ons ghevest dijn vleisch te eten ende dijn bloet te drinken, ende heveste dit sacrament gheset inder cracht des Heilighen Gheestes, segghende: « Dit doet wanneer ghijt doet in mijnre ghehuechnisse », ic bidde di, overmits dat duerbaer bloet, daer onse salicheit mede coft is, ic bidde di doer die onghemeten ende onsprekelike minne in welken du ons, onsalighe mensche, alsoe seer ghemint heveste dattu ons ghewasken heveste van onsen sonden in dinen bloede, ontfarme di mijns, onweerdighe sondighe mensche, die beghere te gaen totten Heilighen Sacramente, lere mi biden Heilighen Gheest dit grote sacrament te ontfaen ende te behueden tot salicheit mijnre zielen, mit sulker reverencie, eer ende innicheit als behoerlic is. Ghif mi dat ic bi dijnre gracien alsoe ghelove ende verstae, ghevole denke ende spreke van den sacramente als di be haechlic is ende... »

Fol. 159 r°, een soortgelijk gebed. En fol. 160 v°, een gebed « *Alsmen dat Heilige Sacrament ontfanghen hebbe* ». Waarop volgt, fol. 161 r°: « *Een suverlic gebet van dat liden Ons Heren Jhesu Xpristi* ».

Het boek eindigt, fol. 164° v°, met het volgende:

« Onse lieve Here Jhesus Xpristus openbaerde Sinte Gregorius, op een tijt als hi misse dede te Rome, onder die ghedaente sijns lidens; als hi dat

sach wart hi mit ynnicheit beweghen; ende gaf alden ghenen die buten doot sonden waren ende voer den wapenen Xpristi mit gheboghen knyen ynnichlic leset dese seven ghebedekijn, die hier na ghescreven sijn, mit .vij. Pater noster ende Ave Maria, ende diese niet lesen can, die sel lesen .xv. Pater noster ende Ave, die verdient .xlvj. dusent jaer ende .xl. daghen aflaets..... »

Nr 21. — British Museum, Hs. nr Add. 19371.

GETIJDENBOEK. — Perkament. Groot 16°-formaat. Schoon en kloek geschrift der XVe eeuw. Met eene nette miniatuur. Sommige folios met fraaie omlijstingen. Geillustreerde beginletters en keurig gemaakte hoofdletters. Samen 162 folios.

Op het schutblad staat: « Purchased of Mess. Boone, 12 Aug. 1854. Sale at Philipps's in July. Lot. 64 ».

Fol. 3-12, de Kalender. Op 2en Julius: « Onser Vrouwen Visitacie ».

Fol. 13 r°: « *Hier beghinnen die ghetiden van Onser Vrouwen* ». Gaat tot op fol. 45 v°.

Fol. 46 r°: « *Hier beghint des Heiligen Cruus lange ghetide* » Eindigt op fol. 67 v°.

Fol. 68 r° - 89 v° : *Hier beghint des Heiligen Geest ghetide* ».

Fol. 90 r° - 108 v°: « *Hier beghinnen die ghetide vander ewigher wijsheit* ».

Fol. 109 r°: « *Hier beghint die seven psalm* ».

Fol. 117 r°: « *Letania* »; « Vander gadoot ende onversienen doot; Van oevel ende dootslach; Van torne ende hate...., verlost ons, Heer. »

Fol. 124: Gebed aan Jesus « hanghende aenden cruce ».

Fol. 124 v°: « *Een devote bevelinghe tot Onse liever Vrouwen, daer hem Sunte Barnardus mede te bevelen plach Onser liever Vrouwen* ».

Daerop volgen, fol. 125 v°, een gebed « van *uwen enghel* »; — fol. 126, « van *Sinte Mychiel* »; — fol. 126 v°, « van *Sunte Pieter* »; — fol. 127, « van *Sint Ian evangelist* »; — fol. 127 v°, « van *Sinte Anthonius* »; — fol. 128, « van *Sunte Sebastiaen* »; — fol. 128 v°, « van *Sinte Agniet* »; — fol. 129 v°, « van *Sint Katherina* »; — fol. 130 r°, « van *Sinte Barbara* een ghebet ».

Fol. 131 r° « *Hier beghint die Lange Vigelie* ». Gaat tot op het einde van het boek.

Nr 22. — British Museum, Hs. Add. nr 24332.

GETIJDENBOEK. — Papier. Klein 16°-formaat. Slordig geschrift van het einde der XVe eeuw. Gekleurde begin- en voorletters. Samen 487 folios.

Op het schutblad r° staat: « Received from the Department of Prints, 12 Dec. 1861. Purchased of M Tross, of Paris ». — En v°: « Mem. The missing leaves, initial letters, etc., had been cut out before this volume was transferred to my Department. J. M. ».

Fol. 1-24 v°, de « *Calengier* », met aanhangsels.

« *Loemaent* : Genufeva.
Gudoele,

« *Sporkelle* : Onser Vrouwen Liechtmis
Peters setelinge.

« *Mey* : (2) Elisabeth hervoeringe.

« *Junius*, *Braemaent* : Die vij Slepers.

« *Hoeymaent* : Deilinghe der apostelen.

« *September*, *Evenmaent* : Ghielis.

« *October*, *Ruselmaent*.

« *November*, *Slaechmaent* :
Alre Heiligen,
Alre Zeelen,
Maria Presentacie.

« *December*, *Horenmaent* :
Maria Ontfenkenis,
Der onnoesel kinder dach.

Fol. 26 (oorspronkelijke paginatie fol. v) tot en met fol. 45 v° (oorspr. pag. fol. xxxiij), onderscheidene gebeden, doch met talrijke leemten.

Fol. 47 : « *Eyn ghemein colect op elcke ghetide vanden Cruys ghetijde* ». Gaat tot op fol. 59 (oorspr. pag. fol. lxxxviij).

Fol. 60, 61, 62 (lxxxix, xc en xcj) wit. Op fol. 63 (xcij) komt het vervolg van de O. L. Vr. Getijden, waarvan het begin ontbreekt. Het stuk gaat tot op fol. 104 v° (fol. cxxxiij).

Fol. 104 v° : « *Hier beghinnen die seven psalmen Davids van penitencien* ».

Fol. 118. (cxlvij), de « *Letanien* »: « Van eynen quaden eynde, vander ghee doot ende vander onversiender doet, verloes ons, Heer ». Eindigt op fol. 134 r° (clxiij).

Fol. 134 r°: « *Tercie vanden Heilighen Gheist* ».

Fol. 144 r° (clxxiij): « *Sexte van Onser Vrouwen* ». — Fol. 148 v° (clxxvij) : « *Noen vanden Heilighen Gheist* ». — Fol. 150 v° (clxxix) : « *Noen van Onser Vrouwen* ».

Hoe dit Hs. samengesteld is, mag vrij zonderling heeten. De eene Getijden loopen door de andere. Zoo hebben wij, op fol. 94 v° (cxxiij v°), tusschen de Getijden van O. L. V., de « *Priem vanden Heilighen Gheist* ». Dan volgen, zooals men hierboven gezien heeft, de Boetpsalmen en de Litanie van alle Heiligen, terwijl daarna de Getijden van O. L. V. en die van den Heiligen Geest beurtelings hernemen.

Het zal wel niet noodig zijn eene verdere beschrijving van het Hs. te geven. Enkel achten wij het goed, als proeve van taal, ettelijke woorden en wendingen hier en daar uit het boek over te nemen :

Fol. 13 v° : « Paesdach, — Penxdach, — Hiemelwaerts dach ».

Fol. 14 r° : « Eyn wisinghe om te vinden dat hier nae volcht in deesen boeck ».

Fol. 15 v° : « Vanden Heilighen diemen wiert (viert) ».

Fol. 21 r° : « Op Sacramensdach ende di octave doer alle daghe maechdi die vij kerken versoeken omgaens ».

Fol. 23 r° : « Ende die sondach daer nae is Papen vastelavont ende heitet Quinquagesima. Ende desgoensdachs daer nae iest Asgonsdach, ende des Sondachs daer nae eest groet Vastelavont... »

Fol. 23 v° : « Des Vridachs nae beloken Paessen iest des Heilighen Spersdach ende vanden waepen Ons Heeren ».

Fol. 24 r° : « Des Donnersdach Ons Here hiemelwaertsdach ».

Fol. 24 r° : « Maria opvaerts avont, Alre Heilghen avont, Keerstavont, vastmen ter vestlijker spijsen ».

Fol. 45 r° : « Dien sy in eenen witten ende purperen cleyde bespotten... Dien sy alre wreedelijcts met doernen croenden ende met ghebuechden knyen in spotte aenbeeden. . Dien sij metten alre scandelijcsten doot verdoemden... ».

Fol. 47 r° : « Ende die ewighe rast den ghelovighen doden ».

Fol. 47 v° : « Ende schendelick ghebonden, ghetoghen, gheslagen ende ghestoten (vanden Ioeden)... (spr. van Jesus)... ».

Fol. 48 v° : « Dye gottelijke hulpe .. ».

Fol. 54 r° : « Ende hi gaf op sijnen gheist. Dy ridder di met eynen speer sijn syde doerstaeck. Die eerde dy beefde. Di stein di spleten. Dy son verduisterde... »

Nr 23 - British Museum, Hs. nr 16999.

« PSALTERIUM LATINUM. » — Perkament. 8°-formaat. In kalfsleder verbonden. XVe eeuw.

Ofschoon de inhoud aan den titel blijkt te beantwoorden, komen in dit Psalmboek ook Fransche teksten voor; de hoop ook Nederlandsche aanteekeningen erin aan te treffen werd teleurgesteld. Het is een boek van ongemeene pracht, vol fijne miniaturen en aanvangsletters, dat wij niet nalaten wilden aan te stippen.

Nr 24. — British Museum, Hs. nr 20729.

GEBEDENBOEK. — « Manual of Prayers. Dutch. » Perkament. Formaat 19 ctm. hoog op 12 ctm. breed. Geschrift van omstreeks den jare 1500. Samen 146 folios, gebonden in leder. Versierd met 86 schoone miniaturen, ter grootte van de geheele bladzijde, omlijst met bloemen, beesten en insecten.

Onderaan op het binnenste van het berderen deksel staat de naam van : *Gulleelmo de Dene.* De miniaturen achten wij eene niet geringe waarde voor de oudheidkunde te hebben. Bouwtrant, meubelen, kleederdracht zijn het nagaan overwaardig; tweemaal troffen wij er de H. Drievuldigheid in aan, uitgebeeld door een God met drie aangezichten; ook tweemaal O. L. V. met de voeten op den wassenaar.

Op fol. 2 r° leest men :

« *Dit is dat prolooch van dit boecxkijn daer in dat ghi bekennen moghet waer om dattet gemaect is, hoe dattet gheoerdyneert is, ende waer toe dattet*

profitelic is. Die prolooch. -- Inden naem des Vaders, des Soens, ende des Heilighen Gheest. Amen. Die gracie ende hulp Ons liefs Heren wil ic, nu ende tot allen tijden yn dat werc, dat ic hier beghin, ende in allen anderen godliken wercken, te baten roepen, want hi selve int heilige evangelio seit tot sinen discipulen : « Sonder mi en moechdi niet doen ». Niet. Dat is sonde, als sinte Jan int eerste capittel van sijn evangelij boec seit : « Sonder hem is niet gemaect, daer om soe wanneer dat wi wat, dat sijn goede wercken, woerden off gedachten, hebben, of doen, of spreken sullen, dat moet ons van God almachtich ghegheven worden, om dat wijt van ons selven niet en hebben. » Helpet ons dan, o zoete Jesu, dat wi..... »

Op fol. 6 r° is eene zeventiendeeuwsche gravure, op gele zijde gedrukt, en verbeeldende « S. Petrvs » te midden een bergachtig landschap, op het perkament geplakt.

Fol. 7 r° : « *Hier beghint een devoot exercicie ende ghetijde vander weke.* Ten eersten hoe ghi u oeffenen selt ende tot compunctij brenghen des maenendaechs ende hiet die ghetijde vander doot. Aldus beghynnende.... »

Fol. 11 r° : « *Des manendaechs ghebet.* Die eerste psalm vanden seven penitencij psalmen ».

Fol. 13 r° : « *Dit sal tghebet of collect sijn des manendaechs an die Heilighe Drievoudicheit* ».

Vandaar voort staat op elk blad eene miniature en daartegenover een passend gebed. Zoo, tegenover de afbeelding van Adam en Eva, die de verboden vrucht eten, leest men :

« O, levende leven, ic aenbede di ende love di met ser (*sic*) soeter ordinancien alle dijnre wercken, want ons wedersaec die duvel is ghecomen inder serpenten gelike, benidende onse salicheit ende heeft bedroghen dat wijff ende dat wijff den man, ende sijn beroeft van alre onnoselheit. O, almachtighe ewighe God, ic offer di die ghehoersaemheit ende minne dijns eenyghen soens, die hy volbrocht totter doot des crucen ende heeft af ghedaen die misdaet die anden hout ghesciet is voer die onghehoersamheit dat ic heb dorren doen dat verboden was, ende dijn inspreken ende vrese afterwaerts gheset. Hier om bid ic, ghenadighe God, dat ic, overmits sijnre heyliger passien, moet ghesterct worden inden crachten mijnre zielen met maticheit ende langmoedicheyt ende ghedoechsaemheit ende starcheit te wederstaen die bedrieghenisse des viants, ende, soe weder ghecleet metter onnoselheit, den boom des levens mach om gripen. *Amen.* »

Fol. 21 r° :

« Hier beghint die eerste psalm vanden seven penitencij psalmen ghetoghen wt Onser liever Vrouwen souter tot love Marien, der moeder Goods; welke psalm men lesen sal des manendaghes, ende den anderen des dinxdaghes, ende also voert op elcken dach in die weke een sonderlinghe psalm, ghelijck ghi hier nae op elken dach ghescreven sult vynden. »

Fol. 39 r° : « *Een ghebet van dat vlyen Christi in Egiptenland* ».

Fol. 42 r° : « *Dit is die andere penitency psalm uten souter Marie, die salmen des dinxdaechs segghen* ».

Fol. 61 r° : « *Die derde penitency psalm wt Marien souter des woensdaechs....* »

« Hier na leset die seven ghebeden totter wapen Ons Heren, ende dat ghebet van Allen Heylighen dat in die ghetide van den manendach staet. »

Fol. 62 r° : « *Des donredaghes sal die oefeninghe ende ghetide wesen van die liefte ende ghiften die God ons bewesen ende ghedaen heeft :*

« Goede religiose menschen sullen die liefte die God totten menschen mit veelrehande gaven bewesen heeft overdencken ende voir oghen hebben op dat si alsoe moegen ontsteken werden mitten brant sijnre godliker lieften ende minnen, ende oeck verwect tott allen goeden wercken willich ende neerstich te sijn. O mijn lieve suster ofte broeder, wilt dan ansien wat profiteliker ghiften ende gaven dat gy van Gode ontfanghen hebt ende weest danckber. Ten eersten denckt dat w God van niet gescapen ende gemaect heeft na sijn eyghen forme ende gelikenisse ende heft u niet mitten anderen beesteliken creaturen sonder verstant gemaect.... »

Fol. 82 r° : « *Hier beghint die vierde penitency psalm wt Onser liever Vrouwen souter, die men des donredaghes lesen sal.* Miserere mei, Deus.... »

Fol. 83 r° : « *Des vridaghes sal u oefeninghe wesen van dese ghetiden. Van die passie Ons liefs Heren Ihu Xpi :*

« Dicwijl suldi oeck overdencken, mijn alre liefste, die passie Ons liefs Heren, dair alle onse salicheit in geleghen is, want hoe wel dat wi altesamen

vander doot verlosset sijn eens; nochtans, want wi deghelix weder sondigen ende den ewighen doot alsoe weder verdienen of verdient hebben, welke scult wi selve niet betalen noch voldoen en moeghen, om datse ewich is ende wy tytlicken sijn, soe ist van node dat wi ghaen totter kisten ende totten schat der Heyliger Kercken.... »

Fol. 106 r° : « *Des saterdaghes sal u ghetide ofte oefeninghe wesen van die ondersoekinghe uwer consciencien ende van die biecht* ».

Hier en daar komt in dit proza het rijm doorschemeren, als bijv. fol. 108 r° :

« Wanneer ghi dan te bedden wilt *gaen*, suldy u oghen al omme *slaen*, vair dat u ondersaten legghen, wilt dat niet henghen van wyen si *sijn*, datse bi nachten *lopen*, want dair na volcht die helsche *pijn*. Ende ghi soutet mede moeten *becopen*. Daer om hebt hondert *oghen* ende dwinct u *ondersaten* dat si quaet *laten*, na doechden *pogen*. Soe wanneer ghi in u slaepcamer sijt soe leert silencium houden, becruystet bedde, seghent u *lijf*, beveelt Gode kint ende *wijf*, ende wacht datter niet en gheschiet dat Gode mishaecht, want wat men denct of doet, hi siet ende wraket ten lesten met ewighe pijn. »

Fol 116 r° :

« Ic ghebedy ende danck u, goedertieren Here Ihu Criste, waerachtighe rust der minnender zielen, voer dijn ontfermlike begravinghe van dine gheminde vrienden, die di met groter reverencien ende waerdicheit ende met medeliden begroeven, salvende u doerwonde lichaem met seer costelicker salve, ende

bewijnden in een schoen costelic wit cleet ende een doecxken op u heilighe aensicht legghende.... »

Op fol. 118 v° komt de *Litanie van O L. Vrouw.* Daarin vindt men, o. a. :

« Sancta Maria, bequaem rose des meys. Bidt.

« Sancta Maria, ioncfrouwe van den Heilighen Gheest beswaert. bidt voir ons.

« Sancta Maria, ioncfrouwe der ioncfrouwen teyken draechster. Bidt.

« Sancta Maria, huys van cypressen. Bidt.

« Sancta Maria, veynster Goeds van cristalle. Bidt.

« Sancta Maria. dagheraet des ewighen lichts. Bidt.

« Sancta Maria, der weelden Goods koken meester. Bidt.

« Sancta Maria, wairdighe reventer Cristi. Bidt.

« Sancta Maria, een borste der cleyner kinder. Bidt.

« Vander scadeliker wanhopen. Verloes.

« Vander sonde des (*sic*) ghulsicheit ende der bevlecter overvloedicheit. Verloes.

« Op dattu die schipluden die haven, den pelgrijm twedercomen, den siecken ghesontheit, den bedructen troest, den ghevanghen verlossinghe ghi gewaerdighes di te vercrijghen. Wi bidden di hoer ons. »

Fol. 122 r° : « *Des sonnendaechs suldi u oefenen ende tot dijnen ghetiden hebben ende houden van die ewighe blijscap ende vroechde der hemelen* ».

Fol. 144 v° : *Een schoen ghebet van die soete naem Jhesus.* Ende soe wie dit ghebet daghelicx leset met vijff Pater noster ende vijf Ave Maria, met Credo

in Deum, die sal sonderlinghe gracie van God ontfanghen. »

Fol. 146 r° : « Dit navolghende ghebet was ghegheven byden enghel Goods den heilighen ende seer devoten leeraer sunte Bernaert, een sonderlinghe liefhebber der moeder Goeds Maria. Ende hem wert vertoent dat dit ghebet is Marien boven anderen ghebeden ontfanclicste ghelijc, dat gout boven allen metael dat costelste. »

Eindigt op fol. 146 v°.

Nr 25. — British Museum, Hs. nr Harl. 2441.

« PRECES *etc.* BELGICE ». — Perkament, in-12° (14 ctm. hoog op 9 ctm. breed). Geschrift van het laatste der XVIe eeuw. Met enkele beginletters, op cartouchen en schilden, en drie miniaturen ter grootte van de geheele bladzijde Tegenover fol. 129 is eene gekleurde kopergravure, dragende het merk van den graveerder : A B., ingevoegd. *Zij* stelt het bezoek van Maria aan hare nicht Elisabeth voor. Samen 131 folios.

Op het schutblad staat nog te lezen : «... hoort desen boeck toe. Anno 1596 ». Wat op de lijn daarboven stond is te verre afgeschrood om het nog te kunnen ontcijferen.

Fol. 2 r° : « *Een prologhe om wel ende profijtelijck te bidden* ».

Fol. 6 v° : « *Hier eijndet de prologhe.* Een scoone wtlegginge op den Pater noster ».

Fol. 20 v° : « *Een gebeth tot God den Vader*, daer den Pater noster oock cortelijc in begrepen is, schoon om lesen ».

Daarop volgen allerlei gebeden en oefeningen, die, in het opzicht van taal of schrijftrant, van geen beduiden zijn.

Nr 26. — British Museum, Hs nr 17526.

« LIBER PRECUM ». — Perkament, vierkantig 12°-formaat. Einde der XVe eeuw. 5 miniaturen en 10 omlijstingen. Samen 96 folios.

Op fol. 1 r° staat geschreven : « Ex libris Gerardi Vaenij. A° 1671 ».

De Kalender vangt aan op fol. 2 r°. De maanden zijn met hunne Latijnsche namen aangeduid.

Januarius :	Ponciaen, martelaer.
	Agniet, ioncfrouwe.
Junius :	Bonifaes, biscop.
Julius :	Onser Vrouwen visitacie.
November :	Alder Heyligen dach.
	Alder zielen dach.
	Willebroet, biscop.
December :	Onser Vrouwe ontfange.
	Alle onnoselre kinderen.

Fol. 11 v°, onderaan : « *Hier beghinnen ende naevolgen Onser Vrouwen ghetijden in duytsche.* Here, du selste op doen minen lippen. Ende mijn mont sel voertkundigen dijn lof... »

Fol. 42 v°, onderaan : « *Hier beginnen die seven Psalmen* ».

Fol. 51 r° : « *De litanie van Alle Heiligen* ».

Fol. 55 r° : « *Hie na volgen die metten voer die overledene* ».

Fol. 74 r° : « *Hier beginnen die corte Cruce getiden.* De metten tijt vanden Cruce ».

Fol. 78 v° : « *Dat beginsel van Sinte Jans heilich evangeli* ».

Fol. 79 v° : « *Sinte Gregorius ghebeden*, die seer verdientelick sijn te lesen ende daer veel oflaten toegegeven sijn, xvjm iaer, xij iaer ende xl dagen ».

Andere gebeden volgen daarop; het laatste is « *Een groetenisse tot Sinte Annen* ».

Nr 27. — British Museum, Hs. nr 17445.

GEBEDENBOEK — Perkament. Klein 8°-formaat. Midden van de XVe eeuw. Samen 84 folios, met 26 kleine miniaturen.

Fol. 1 en 2 zijn van eene jongere hand dan het overige van het boek. De aanvang luidt : « *Hier begijnt een schoen gebet vander passien Ons lief Heren Jhesu Xpi*, is geheite die gulde offerhande des levens ende der passie Jesu Xpi ».

Fol. 3 r°, Kalender :

Januarius : Den heiligen iaersdach.
Februarius : S. Peter ten setel.
November : Alreheiligen dach. (Rood.)
Alresielen dach. (Zwart.)
Sunte Lenarts dach.
December : Maria ontfenckenis.
Alder kijnder dach.

Fol. 13 : « *Te laten, ende laxative te nemen. Die planeten inden leden* :

» Aries. Thoeft ende aensicht.

» Aries. *Maers huys.*

» Taurus. Keel, hals, neck.

» Taurus. *Venus huys*, » enz.

Zoo worden verder opgenoemd : « Thirt ende sijn camer, — ingedoemt, — tfundement ende die heimelike leden ».

Fol 13 r° : « *Item, wanneer gi in die kerck comet, so spreket die navolgende gebet* ».

Fol. 13 r° : « *Soe wie leest voer die wapenen Ons Heren met berou van sinen sunden dees negen gebeden hier na*, die verdient.... ».

Fol. 16 r° : « *Hier na volgen* XV *gebeden vander Passien Ons liefs Heren Jesu Christi....* ».

Fol. 20 r°, onderaan : « *Hier na volget dat Cruus getide* », etc.

Fol. 24 v° : « *Hier begint Onser liever Vrouwen rosen crans* ».

Fol. 33 r° : « *Een schone bedinghe van Godt almechtich gebenedijt, die die alre heilichste ende devoetste vader Sunte Franciscus plach te bidden* ».

Fol. 34 r° : « *Die acht verssen van Sunte Bernaert* ».

Fol. 37 r° : « *Dit gebet salmen lesen alsmen ten Heiligen Sacrament geet* ».

Daarop volgen allerhande gebeden en aanroepingen tot verschillende heiligen, wier beeltenissen in kleine miniaturen de randen versieren.

Fol. 48 v°: « *Dit is een schoen bedinge op die seven psalmen ende litanien die die Suete Augustinus gemaect heeft ende is goet gelesen voer die sielen* ».

Allerlei kleine gebeden volgen

Fol. 59 v°: *De litanie van Alle Heiligen*, doorschoten met bijzondere gebeden. Deze gebeden komen na de namen van S. Lucas, alle heilige martelaren, confessoren en alle heilige jonkvrouwen en weduwen.

Fol. 64 v°: « *Een devoet gebet voer een siel ofte voer veel sielen daer ment vor begert* ».

Fol. 66 v°: « *Dees drie Pater noster ende navolgenden gebeden salmen lesen voer een siel* ».

Fol. 69 v°: « *Dit navolgende gebet heeft gemaect die heilige paeus Sunte Gregorius*, doen die sterffelike plage den Romeren also iammerlijck overgegaen was ende gaf daer toe allen den genen die dit gebet spreken met aendacht totten heiligen .v. wonden, .v. hondert daech aflaets. Totten cruce Ons Heren.... ».

Fol. 70 v°: « *Dit sijn schone grueten totten leden Ons Heren, daer toe groten aflaet is gegeven* ».

Op fol. 72 r° begint, van dezelfde hand als op fol. 1 en 2, « *Een bevelinge seer goet om lesen* ».

Eene nog jongere hand (XVIe eeuw) heeft nog enkele gebeden bijgevoegd, die loopen tot op fol. 81 r°. Vandaaraf tot aan 't einde des boeks (fol. 84 v°) staan gebeden van twee of drie andere handen, namelijk : « Een gebet ende bevelynge tot der heiliger Drievoldicheit; een schoon gebet tot heyliger Drievoldicheit om syn selven te bereiden tot die getyde ende gebet »; enz. Het tweede dier gebeden besluit met den uitroep : « Bidt voor den translatuer ende schryver, Anno 1595 ».

Het einde van die bijvoegselen ontbreekt echter.

Nr 28. — British Museum, Hs. nr Burn. 338.

« MISSALE BELGICE ». — Perkament. 12°-formaat. Einde van de XVe eeuw. Met eenige beginletters. Samen 118 folios.

Fol. 1 r° : « *Hier beginnen die gebeden vanden vijf en tsestich artikelen der passien Ons lief Heren....*

Heer Jhesu Xpi, des levendigen Gods soen, die te metten tijt voer mi arme sondaer ende voer alder werelt verlossinge, doe die tijt dijns lidens aenstaende was, woudeste bedruct ende bedroevet wesen.... »

Fol. 17 v°, onderaan : « *Dit is een croen Ons liefs Heren Jhesu Xpi voer die doerne croen sijns gebenediden hoeftdes* ».

Fol. 29 r° : « *Dit gebet heeft die heilige lere S. Bernaerdus op een tijt gesproken voer dat crucefix, ende dat beelt Xpi omhelsde hem* ».

Fol. 36 v° : « *Dese nagescreven bedingen sel men eyschen wtten wonden Ons Heren Ihesu Xpi.* Ende is genoemt dat scoelsche pater noster. Nu valt den hemelschen vader te voeten. Ende spreect oetmoedelic : Pater noster, qui es in celis... »

Fol. 44 r° : « *Hier begint een scoen gebet vander passien Ons liefs Heren Jhesu Xpi* ».

Fol. 49 v° : « Dit navolgende gebet heeft gemaect die honigvloeyende lere S. Bernaerdus tot dat herte Onser liever Vrouwen Maria : Ic spreke tot dijnre herten, O Maria, ende aenbede dat als een heilich tempel Gods.... »

« *Letanien* » op fol. 52 en 53.

Gebeden tot Maria op fol. 54 en volgende.

Fol. 57 r° : « *Hier begint dat prologes van Onser liever Vrouwer souter* ».

Fol. 115 v° : « *Onser Vrouwen lethanien* ». Deze litanie is onvolledig; zij breekt af (Fol. 118 v°) met de woorden : « Van den verveerliken anxt des dodes, vl.... ».

Nr 29. — British Museum, Hs. nr Harl. 914.

« MANUAL OF PRAYERS IN HIGH DUTCH » — Papier. 12°-formaat. Einde der XVe eeuw. Samen 200 folios.

Fol. 1 r° : « *Van Korsavent.* Verblijt dy ende vervrouwe dy, dochter van Syon, went die almachtighe Heer seyde : « Siet ic sal comen ende sal wonen int midden van dy.... ».

In dit Gebedenboek komen al de gebeden voor tot de heiligen, en voor de feestdagen, van het geheele jaar.

Fol. 55 v° : « *Een ghemeen gebet* ».

Fol. 57 r° : « *Voer die sieken. — Om eendrachticheit* ». — Enz., enz.

Fol. 62 r° : « *Hier beghinnen die corte preces* ».

Fol. 63 r° : « *Die langhe preces* ».

Fol. 71 r° : « *Dit is Manasses des conincs bedinghe die hi tot Gode dede* ».

Fol. 72 r° : « *Hester der coninghinnen ghebet* ». Nog andere gebeden van dat slag volgen, als : « Dat ghebet der heiligher vrouwen Yudit, — Saraen ghebet ». — Gebeden van de heilige vijf wonden, — « Sinte Barnardus ghebet van der heyligher Drievoudicheit », enz.

Fol. 87 r° : « *Vanden seven ghetiden der Heyligher Kerken* ».

Fol. 96 r° : « *Een ghebet totten wonden Ons Heren op die .xv. pater noster* ».

Fol. 105 r° : « *Een cort ghetideken van Onser Vrou....* ».

Fol. 109 v° : « *Hier beghint een ghetideken van die* xj^{m} *maechden* ».

Fol. 114 r° : « *Die paeus Innocentius maecte dese oracien* op die seven ghetiden der Heyligher Kerken ende gaf daertoe voeel offlaets ende indulgen-

cien alden ghenen die se daghelicxs hilden ende veel boeken ende cedelen houden, die ic ghesien hebbe, dat die mensche daer mede of leyt sijn ghebroken penitencien ».

Fol. 117 r° : « *Dit is Sunte Ambrosius ghebet* ».

Fol. 121 r° : « Die vijfte paeus Urbanus ghift een yghelic mensche die dit naghescreven besclaghen (*sic*) Sinte Bernaerts van die passie Ons Heren lest ij dusent iij^{c} ende lxxx iaer ende lxx daghen oflaets van ghesetter penitencien.... ».

Fol. 131 r° : « *Een ynnich ghebet wander passien Ons Heren ende sijnre heyligher vijf wonden.* Ende hoe wi ons waerdich of medeformich sullen maken sijns heylighen lidens ».

Fol. 134 r° : « *Een goet ghebet van Onsen Heren Jhesu Cristi* ».

Fol. 135 r° : « *Hier beghinnen vijf ghebeden die Sincte Franciscus ghemaect heeft* ».

Fol. 137 v° : « *Sinte Ambrosius ghebet vanden Heylighen Sacrament* ».

Fol. 141 v° : « *Dit sprac Sinte Thomas van Aquinen totten H. Sacrament, doe hi op sijn verscheyden lach* ».

Andere gebeden van geringen omvang volgen.

Fol. 168 r° : « *Hier beghint Onser soeter Vrouwen crens* ».

Fol. 176 r° : « *Een devote gedenckenisse vander passien Onses Heren* nae die seven ghetiden vanden daghe ».

Op fol. 200 r° eindigt het boek met de woorden : « Dat ons allen gunnen moet die Vader, die Soen ende die Heilighe Gheest. Amen ».

Fol. 200 v° staat : « Dit boeck hoert Alijt, Claes Stansens dochter ».

Nr 30. — British Museum, Hs. nr Sloane 2601.

« PRAYER ». — Papier. Einde der XVe eeuw. 12°-formaat.

Vangt aldus aan :

« Dat was een heilich eensedelinck, die sat in sijnre cellen ende bad Onsen lieven Heren van ynnyghen herten, dat hie hem wolde bewijsen soe welck dienst hem alre bequemelikest weer.... »

Fol. 2 volgt niet op dit eerste blad en is overigens van eene andere, jongere hand geschreven.

Fol. 3 is weer van 't eerste geschrift en volgt dan ook niet op fol. 2.

Het eerste geschrift komt weer te voorschijn op fol. 59 en 65.

De tekst is eer Nederduitsch dan Nederlandsch :

Fol. 29 v° : « Dit ys Unser leyven Vrouwen claghe tho ende dey sey hadde do Unse leyve Here Jhesus Cristus ghecruceget wart ».

Zonder veel waarde voor de taal.

Nr 31. — British Museum, Hs. nr Burn. 337.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Geschrift van het midden der XVe eeuw. Klein 8o-formaat. Samen 88 folios.

Fol. 1 : « *Hier beghint Sinte Bernts prekel der minnen.* Laet ons kersten luden Jhesum nazarenum, die onnoselic vanden Ioden verordelt waert, vanden heyden aenden cruce geslagen was, mit godliken diensten eren....

« Het is behoerlic, het is salichlic, het is eerlijc, dat wi, die Xpm toe behoren, ons verlossers menselike natuer weerdeliken eren, minnentlike ombevanghen ende sterkeliken volghen. Want dit sijn crachtige instrumenten, daer die cracht des gheens die almachtich is, ende die onbegripelike wijsheit Gods die wedermakinghe der werlt mogentlike mede vermect heeft ende huden des daghes werct.... »

Fol. 27 vo : « *Vanden leven ende van der passien ende liden Ons liefs Heren Jhesu Cristi, een dancbarich loff* ».

Fol. 51 ro, onderaan : « *Dit is ghenomen wt Sunte Bernaerts eenlike Sprake* ».

Fol. 70 ro : « *Vander Heiligher Drievoudicheit* ».

Fol. 73 ro : « *Dit is een ymnen vander Gheboerten Ons Heren Jhesu Xpi* ».

Fol. 79 vo : « *Innocentius die pawes heeft dese oracien ghemaket op die seven ghetiden* ».

Fol. 88 ro : « *Een goede leer* ».

Explicit, fol. 88 vo : « Sunte Bernaerde seit : Die godtelike minne is also verweent dat si mit geen ander creatueren minne ghemenget en wil wesen ».

N^r 32. — British Museum, Hs. n^r Ar. 316.

« **FLEMISH ENTRY IN CALENDAR. XV. Officia sacra.** »

Dit Latijnsch officieboekje heeft niets anders Nederlandsch dan de aanteekeningen van vroegere bezitters, die op het voorste en het achterste schutblad voorkomen.

Fol. 1 v° : « Item dit boeck hoert toe Jofvrow Helena van die Werf. Die dit boeck vint, die geffet huer veder om Goeds vlle (*sic*). Sij sal him een hoit penninc geven ».

Fol. 144 r° : « Anno 1592, op den 4 dach van Maert is ghestorven inden Heer joeffrou Soet van Schoten, joncheer Lisbrant van Schoten dochter. Zalighe clachten. Sij was een joeffrou van Leevenhorst, geprofesside, out 77 iaer ; in den Heer moetse rusten. Amen.

« Dit boecken (*sic*) heb ick Gherart van Schoten onfanghen tot een testamen van ioeffrou van Vlijet, mijn nichte van Bronckhorst, van weghen van ioeffrou Soet van Schoten mijn nichte zalijg gedachten ».

N^r 33. — British Museum Hs. n^r 31915.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Vierkantig 16°-formaat. Einde der XVe eeuw. Samen 138 folios, met gekleurde hoofd- en beginletters.

Op het schutblad staat : « Purch^d of W. H. J. Weale Esq., 27 Mar. 1882 ».

Voorop vindt men den Kalender.

Tusschen den Kalender en fol. 13 zijn twee folios uitgerukt geweest. Het begin van het Officie, waarmede het boek aanvangt, is daarmede verloren.

Fol. 13 vangt aan met de volgende woorden :

« beden ende laet ons voer Gode neder vallen, laet ons screyen voer den Here. Want hi is onse Here ende onse God, ende wi sijn sijn volc ende scapen sijnre weyden. Inder eerlicheit, etc. Of ghi huden hoert sine stemme, verhart niet v herte ghelijc dat u vaderen mijn vertoernden inder woestinen, daer si mi becoerden ende proefden ende saghen mine werken. Laet ons. Viertich iaer was ic naest desen gheslachte ende sprac altoes : « Dese dwalen inder herten ende « si en bekenden niet mine weghen », ende ic swoer hem in minen toorn dat si niet en souden gaen in mijn ruste. Inder eerlicheit. Glorie si den. Laet ons vol. *Psalm*. (Fol. 13 v°.) O Heer, onse Heer, hoe wonderlic is dijn naem over al aertrike... »

Dit officie komt ook — doch nogmaals zonder het begin — aan het hoofd van het *Manuale precum Belgice*, dat wij hierboven onder nr 11 (2434) beschreven hebben.

Tusschen fol. 52 en fol. 53 is opnieuw een blad uitgerukt. Hier hebben wij, naar allen schijn, de « *Getide* » *van de* « *Ewighe Wijsheit* » uit het Hs. nr 12 (339) hierboven. Begin en einde van dit stuk ontbreken.

Wij schrijven de volgende « *Collecte* » af :

(Fol. 54 r°.) « O God, du die, overmits dijnre ewigher wijsheit, den menschen woudeste maken doe

hi niet en was, ende doe hi verloren was woudeste ontfermeliken wedermaken, wi bidden di, verleen ons dat die wijsheit moet in gheesten in onsen herten, dat wi mit al onser sielen di, Here, moeten minnen ende mit al onser herten totti moeten lopen. Overmits Ihesum Xpm, dinen soen, die mitti levet ende regniert in enicheit des Heilighen Gheests, een God, ewelic sonder eynde. Amen. »

Tusschen fol. 66 en fol. 67 zijn twee bladen uitgerukt, bevattende het einde van het voorgaande stuk en het begin van eene soort van godvruchtige overweging der Passie J. C. Uit dit laatste schrijven wij, als proeve van taal, de onderstaande « *collecte* » over :

(Fol. 67 v°.) « Here Ihesu Xpe, levende Gods soen, sette dine pine, dijn cruus ende dinen doot tusschen dijn oerdeel ende mijn siel, nu op dese tijt ende inder tijt als mijn siel van minen lichaem scheiden sal, ende ghif, lieve Here, ghenade ende ontfermherticheit den levenden ende die ewighe ruste den ghelovighen die ghestorven sijn, vrede ende eendrachticheit der Heiligher Kerken ende ons, arme sondaren, dat ewighe leven. Amen. »

Fol. 67 v° tot en met 83 r°, de zeven boetpsalmen. Twee bladen zijn uitgerukt.

Daarop volgen, fol. 83 v°, de « *Letanien* ».

Tusschen fol. 87 en fol. 88, twee bladen uitgerukt. Het stuk, dat zich hier voordoet en dat tot fol. 110 v° gaat, is het *Officium defunctorum*. Wij laten ervan « *Teerste lesse* » volgen :

« Spaer mi, Heer, want mijn daghen sijn niet. Wat is die mensche, dattu hem groet makes, of

waerom settestu dijn hert weder hem. Du vandeste hem inder dagheraet ende haesteliken proevestu hem. Hoe langhe en spaerstu mi niet ende en laetstu mi niet, dat ic slinde minen spekel. Ic heb ghesondicht! Wat sal ic doen, o herder der menschen? Waer om hebstu mi contrari gheset weder di, ende ic bin mi selven swaer gheworden. Waer om en draghestu niet mijn sonden ende waer om en ofnemestu niet mine boesheit? Sich, nu slape ic inden stubbe ende, soekestu mi vroe, ic en sal niet ontblivende sijn. »

Tusschen fol. 110 en fol. 111, twee bladen uitgerukt.

Fol. 111 : « *Een ghebet* ».

Fol. 111 v° : « *Een ghebet voerden Cruce* ».

Fol. 114 : « *Alstu ten Sacramente wilste gaen een ghebet* ». — Fol. 115 : « *Een ander ghebet* ». — Fol. 116 v° : « *Als ghi tSacrament ontfanghen hebt, leest dit* ».

Fol. 117 : « *Van Onse Vrouwe een guet ghebet* ».

Tusschen fol 119 en fol. 120, een blad uitgerukt.

Fol. 120 tot en met fol. 127 v°, de *Gebeden voor de Heilige Mis*. Het « *Epistola sapiencie* » ervan luidt als volgt :

(Fol. 121 v°.) « Van aenbeghinne ende voer die werlt bin ic ghescapen. Ende hent totter toecomender werlt en sal ic gheen eynde nemen. Ende inder Heiligher woninghe diende ic voer hem. Ende aldus bin ic ghevest in Syon, ende in die heilige stat heb ic ghelikerwijs gherust, ende in Iherusalem is mijn macht. Ende ic heb ghewortelt in dat gheeerde volc,

ende inden deelen mijns Gods is des volcs erffenis. Ende in volheit der Heilighen is mijn onthoudinghe. »

Fol. 127 v° : « *Dese versen plach Sinte Bernaert daghelixs te lesen* ».

Fol. 129 r° : « *Een ghebet des Sonnendaghes van Sinte Herasmus mr.* ».

Daarop volgen nog, fol. 130 v° en fol. 133 v°, twee gebeden, zonder verdere aanduiding dan « *Ghebet* ».

Fol. 135 r° : « *Dit sijn die woerden die Onse lieve Vrouwe sprack* ».

Fol. 136 r°, in een vrij zwaarder gothisch geschrift dan het overige van het boek :

« *Soe wie dat dese naeghescreven oracie alle daghe leeset, die verdient* . c . *duysent iair oflaets ende* . xc . *karenen.* Ende alsoe dicke alst een mensche leset, zoe verdient hij dat selver oflaet voirscreven. Ende daer toe leet Sinte Jan guldemont ende seit, soe wie dattet alle daghe leest, die en sal nemmermeer sterven zonder warachtich biecht, noch zonder sacrament, noch sonder dat heilighe Olysel. Ende hi mach des seker wesen dat hij byder ghenaden Gods behouden sel zijn. Ende nemermeer van Gode ghesceyden te worden. Amen. »

Explicit fol. 138 v° : « Ende dyn alre bitterste doot soe reynet my van alle myn sonden. Ende brenghet my bij dinre gracien ende ghenaden ten ewighen leven. Amen ».

Nr 34. — British Museum, Hs. nr Harl. 2850.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Vierkantig klein 32°-formaat. Fraai geschrift van de XVe eeuw. Met vijf miniaturen van zeer geringe waarde. Gekleurde hoofd- en beginletters. Samen 95 folios.

Fol. 1-12, Kalender. De volgende bijzonderheden verdienen aangestipt te worden :

Loumaent : (15) Den sueten Name Ihesus.
Sinte Aldegunde, maegt.
Sporkille : Sinte Amant, bisscob.
Sinte Victoer.
April : Sinte Leeu, paus.
Sinte Jorijs, martelare.
Mey : Theylich Cruys dat vonden was.
Sinte Servaes, bisscob.
Sinte Dympne.
Hoymaent : Translacie S. Merten.
Translacie S. Goelen.
Oegstmaent : S. Ian Baptisten onthoofdenisse.
September : Sinte Gielijs, abt.
Theylich Cruys dat verheven was.
October : Sinte Gummaert, confessoer.
Sinte Rombout.
November : Alder Heylighen.
Alder Zielen dach.
Sinte Willebrordt, bisscob.

Fol. 14 r°, incipit met : « *Hier beghint tHeylichs Cruys ghetide in Dietsche* ». Dit stuk gaat tot op fol. 17. « Te priemen », « Te tercien », enz., luiden als volgt :

(Fol. 15 r°.) « *Te priemen*. Te priemtijt, Heere Ihesus Xps, sidi gheleyt tot Pylatus, met vele valscher ghetuyghen hebben sy u ghewroeghet. Si leydden u ghebondender hant ende sloeghen u in uwen hals. Ende si spouden in u heilighe aenschijn, nochtan dat ghi dlicht des hemels waert. »

« *Te tercien*. Te tercien tijde riepen sy : « Cruusten ! Cruusten ! ». In spotte daden sy u ane een purperen cleet. Op u hooft wronghen zy een doorne croone ende sloeghen u... »

(Fol. 15 v°.) « *Te sexten*. Te sexten tijde soe waerdi, Heere Ihesus Xpus, aen den cruce ghenaghelt ende met twee mordenaren gheacht ende ghehangen aen den cruce. Ende in dien aerbeyt ende pine, die ghij goedertierlijc van minnen voer ons leet, soe dorste u. Ende sy saetten u met edick ende met gallen. »

Fol. 18 r° : « *Hier beghinnen die .vij. salmen van penitentien, in tDietsche, metter glosen* ». Gaat tot op fol. 32 v°.

Fol. 32 v°-36 r°, de *Litanie van Alle Heiligen*.

Fol. 36 r° : « *Dit es Pater noster in Dietsche, die Ihesus selve ghemaect hevet* ».

Daarop volgen :

Fol. 36 v° : « *Ave Maria* ». — « *Dit es dat Heyleghe kersten gheloove. Credo.* »

Fol. 37 v° : « *Magnificat* ».

Fol. 38 : « *Nunc dimittis* ».

Fol. 39 r° : « *Dit sijn de .x. gheboden Gods* ». — « *Dit sijn de .vij. dootsonden.* »

Fol. 39 v° : « *Die vij. sacramente* : ... Dat derde, Penitentie, dat is warighen rouwe, biechte ende voldoen... Dat sevende is dat Heylige vterste Olisel ».

Fol. 39 v° : « *Dit sijn die vij. werken der ontfermherticheyt* ». — Fol. 40 r° : « *De vij. gheestelike werken der ontfermherticheyt* ».

Fol. 40 r° : « *De vij. gaven des Heylichs Gheests* ».

Fol. 40 v° : « *Dit sijn de viij. salicheyden der zielen* ».

Fol. 41 r° : « *Dit sijn de . ix . vremde sonden* ».

Fol. 42 r° : « *Die sijn de . iiij . stomme sonden* : Die eerste es dootslach oft groote bloetstortinghe. Die andere es de sonde teghen natuere. Die derde es onthouden aerbeyt. Die vierde es bedruckinghe van weduwen, weesen, armen oft alyndighen menschen, oft datmen yemande foortse oft ghewelt doet. »

Fol. 42 v° : « *Dit sijn de .vj. sonden inden Heyligen Geest* ». — « *De .iij. crachten der zielen* : Memorie, verstennisse ende wille. »

Fol. 43 r° : « *Een goede oracie op den Pater noster* ».

Fol. 45 v°. « *Een salich ghebedeken* » :

Criste, dijn passie, cruys, naghelen ende doot,
Speer, gheeselen, tranen, wonden root,
Sweet, water, bloet ende pine groot,
Moet ons troest sijn ter lester noot. Amen.

Fol. 46 r° : « *Een oracie van Sinte Annen* ».

Fol. 47 r° : « *Een goede leeringhe* » :

My es leet,
Dat ic my weet
In sonden groot.
Want nyemant en weet
Den tijt ghereet
Van sijnder doot.
Yeghen de doot en es gheen scilt.
Daer om leeft alsoe ghij sterven wilt.

Fol. 48 r° : « *Dit sijn die .xv. Pater nosters van Sinte Birgitten ende sijn al te zeer goet* :

« In allen steden der heerlijcheyt Ons Heeren Ihesu Xpi bevele ic mijn ziele den Heere. Ic dancke dy, Heere Ihesu Xpe, van welcks ghenaden ic ben dat selve dat ic ben, by wiens ontfermherticheyt dat ic leve ende beroert werde ende onthouden. Ghewerdicht dat ic dy love... »

Fol. 60 r° : « *Een ghebeth vander heyligher vrouwen Sinte Birgitten* ».

Fol 60 v° : « *Een ghebeth vander heyligher maegt Sint Dympne* ».

Fol. 61 v° : « *Een ghebeth vander heyligher maegt ende bruyt Xpristi Dorothea* ».

Fol. 62 r° : « *Een devote offerande tot den hemelschen vader, te lesen inder missen met vieregher begheerten* ».

Fol. 64 v° : « *Dit ghebeth plach Sinte Bernaert te lesen in die eere van Onser liever Vrouwen* ».

Fol. 65 r° : « *Item, soe wie staet inden staet van gracien, dat is buten dootsonden, ende spreckt devotelijc op sijn knyen dese navolghende ghebedekens, met .v. Pater noster ende .v. Ave Maria, dien wort ghegheven vander macht des stoels van Romen aflaet, die somme van .xlvi*m*. jaer ende .xii. ende .xl. daghe* ».

Fol. 66 v° : « *Hier na volghen drie punten vut welken datmen merken ende hopen mach oft een mensche staet inden staet van gracie of verdoemenisse* ».

Daarop volgen verschillende andere gebeden, waaronder, fol. 70 v°, de « *Oracie* » die Sint Bernardinus « daghelijcx plach te lesen op sijn knyen, ter eerweerdicheyt den sueten Name Jhesus » ; — fol. 78 r°, « Een ghebeth totten heylighen apostel Sinte Jan ewangeliste » ; — fol. 78 v°, « Een ghebeth vander heyligher maegt ende coninghinne Sinte Katherinen » ; — fol. 80 r°, « Vanden heileghen Sinte Cristoffle, martelaer » ; — fol. 82 r°, « Een ghebeth totter heylegher ioffrouwen ende martelarsse Sinte Barbele » ; — fol. 91 v°, « Dit salmen lesen als men Onsen Heere heft, — als men den kelct heft », en eindelijk, fol. 92 v°-95 v°, gebeden « om werdelic ende vruchtbaerlijc ten Heyligen Sacrament te gane ende sijn leven te beteren ».

Explicit fol. 95 r°-v° aldus :

« Ic gruete ende dancke dy, alder goedertierenste Heere Ihesu Xpe, dattu my hebs vercoren deelachtich te maken dijns alre heylichste sacraments. Ic dancke

dy, alre suetste Heere God, dattu my ghespijst hebt met uwen preciosen heylighen bloede. O mijn lieve Heere, om dattu my aldus vutvercoren hebs sonder mijn verdienste, moetti ewelijc gheloeft ende ghedanct sijn inder ewicheyt. Amen.

« Lof den almechteghen God ».

Nr 35. – British Museum, Hs. nr Add 28686.

GEBEDENBOEK. — Papier. Klein 16°-formaat. Kalender en folios 83-205 in een nog al slordig geschrift der XVIe eeuw; fol. 13-82, in geschrift van het laatste der XVe eeuw. Samen 205 folios, met roode hoofd- en beginletters.

Voorop (fol. 1-12 v°) de Kalender. Op 2en Julius : « *Onser Vrouwen wandinghe* ». Op 4en Julius : « *S. Martins overvoeringhe* ». — Op 1en Augustus : « *S. Peters vangenis* ».

Fol. 132 r° : « *Hier beghinnen sommighe ynnighe ghebeden, te lesen voer die ghelovighe sielen, mitten seven psalmen* ».

Het eerste dier gebeden luidt in dezer voege :

« Here Ihesu Criste, die daer niet en versmaedste die begheerten ende ghebeden der oetmoedigher, jc offer di oetmoedelic ende devotelic desen navolghende seven psalmen, een cleyn offerhande, op dattu die daer biste verghiflic ende goedertieren over die boesheit, vergheve goedertierlic alle die versumenissen ende sonden die dese ziele ende alle ghelovighe zielen ghedaen hebben van der doepe totter vren hoerre verscheydenisse, ende dattu se ontbindes van allen pinen ende drucke, daer si toe gheordineert

sijn, ende dattu se wilste setten in die scoenheit des paradises, op dat si moeten ontgaen dat oerdel der wraken, ende (fol. 13 v°) vander gracie dijnre goetheit ewelic moeten ghebruken die salicheit der rusten ende des ewighen lichtes, die daer leves ende regniers en (*sic*) God, ewelic sonder eynde. »

Eenige woorden en wendingen verdienen aangeteekend te worden :

Fol. 13 v° : « Dat suchten des berouwighen herten. — Doer dine heylighe godheit ende menscheit ende doer dijn alre oetmoediste wanderinghe, bidde ic di (Here Ihesu Criste) oetmoedelike, en berespe niet desen zielen.... »

Fol. 14 r° : « Ende doer die binnenste bedruckenisse dijns herten, doe du, van groter drucke, wtstortes voer zweet dropelen bloets... ».

Fol. 15 r° : « Here Ihesu Criste, onser sonden een goedertieren verghever, doer die smadelicheit ende die gheselinghe, die du gheleden heves.... ».

Fol. 15 v° : « Op dat dese ziele ende alle ghelovighe zielen mit dijnre vandinghe ende troostinghe vervult werden... ».

Fol. 16 r° : « Here Ihesu Criste, alre soetste sachtmaker onser tribulacien, doer die wtspreydinghe dijnre armen ende die wtreckinghe alle dijnre zenen (sc. op het kruis).... ». Enz., Enz.

Deze gebeden gaan tot op fol. 28 v°

Daarop volgen :

Fol. 28 v° : Gebed « *als een mensche leghet ende stervet* ». Waarna, fol. 29 v° : « *Hier beghinnen*

drie ende .xxx. ghebeden diemen lesen sel voer die doden, ende op elken gebedeken een Miserere ». Eindigt op fol. 46 v°.

Nog enkele woorden en wendingen aangehaald :

Fol. 30 r° : « O lieve Here Ihesu Criste, ic bidde di doer...., dattu deser zielen ende alle ghelovighe zielen niet en laetste ontghelden mine menichvodighe sonden, ende wilt dit ghebet verhoren van my, arme sonder... ».

Fol. 30 v° : « Tot een voerspreecster twischen ons, arme sonders, ende dijnre grondeloser barmherticheit.... ».

Fol. 31 r° : « O du, ewighe vroechde ende gansen troost alre mynnender herten, jc vermane u des laetsten avontmaels dattu dedes mit dinen iongheren... ».

Fol. 33 v° : « Ic vermaen u, lieve Here, der gro ter banghicheit, die ghi willichliken an naemt, doe du knyeldeste opten berch van Oliveten.... Vader, macht sijn, soe nym desen kelc van my, nochtant niet als ic wil, mer als du wilste.... Ende ghinghheste efter anden berch ende badeste noch langher, ende seydeste : « Vader, mi gaet noot an, en keer di niet mit dinen aensichte van dinen kijnde, want ic bedroeft bin.... ».

Fol. 34 v° : « Ende hoe si u ye in allen dien, daer si toe verbonden waren nae horen staet, ye onghehoersamich gheweest hebben. Ende doer dijn eernstinghe ghebet si (*sic*) sich an den eernste mijns herten ende verhoer mijn ghebet.... ».

Fol. 38 r°: « Doe sprac Pylatus: « Ic en vijnde ghien sake des doots in hem ». Doe riepen die Ioden dat ghi waren (*sic*) een verstoerer der ewen ende di selven hiets die soon Godes.... »

Fol. 40 r°: « Doe sat Pylatus neder ende dwoech sijn handen ende seyde... ».

Fol. 47 r°: « *Dese nae volghende ghetide selmen lesen mit ynnicheit, inder eren der verrissenisse Ons Heren Ihesu Xpristi, alleen des Sonnendaghes* ». Gaat tot op fol. 62 v°.

Fol. 62 v°: « *Hier beghint die ghetide vanden Maechden* ». Wij schrijven een deel van het *Te Deum* (fol. 66 v°) af:

« Di, God, loven wi. di, Here, belyen wi.

« Alle eertrike eert di, ewige vader....

« Cherubin ende Seraphin ropen tot di sonder oflaten mit deser stemmen....

« Vol sijn hemel ende eerde des heerliken ghewoudes dijnre glorien. ..

« Dat blenckende heer der martelaren ..

« Vader onghemeten gheweldighe heerlicheit....

« Doestu aennemen woudste den menschen om hem te verlossen, du en ontsagheste niet der ioncfrouwen lichaem ...

« In di, Here, heb ic ghehopet: laet mi niet scandelike confuust staen inder ewicheit. »

Deze « *Ghetide* » eindigen op fol. 82 r°.

Nu hebben wij het deel van het boek, dat van de XVI[e] eeuw dagteekent. Dit deel is vrij slordig ge-

schreven. Het begint (fol. 83 r°) met « *Een ghetide van die toecoemst Ons Heren Ihesu Xpristi* ».

Als proeve van taal en stijl schrijven wij daaruit de volgende plaats af :

(Fol. 85 r°.) « *Dat eerste les Ysayas.* In dien daghe sullen si van den aensichte der bedruckers roepen totten Here en hi sal hem senden enen behouder ende enen voervechter, diese verlossen sel, ende die Here sal van Egipten bekennet werden. Ende die van Egipten sellen den Here kennen in dien daeghe ende si sullen oefenen in offerhande ende in ghiften, ende si sullen den Here loften loeven ende betaelen. Ende die Here sal Egipten sclaen mit plaghen, ende hi salse ghesont maeken, ende si sellen weder keren totten Here. Ende hi sal hem sacht werden ende God, onse Here, salse ghesont maeken. Dit seit God, die Here : « Wart tot my bekeert, ende ghi sult behouden wesen ». Deo gratias. O Bethlehem, stat des oversten Gods, wt di sal gaen die Here van Israhel, ende sijn wtganc is alst van beghin der daeghen ende (*sic*) der ewicheit gheweest heeft, hi sal groet ghemaect warden inden middel der ganser eerden, ende vrede sal wesen in onser eerden als hi coemt. »

Het geheele stuk eindigt op fol. 136 r°.

Fol. 136 v°: « *Hier beghint die ghetide van die Verrisenisse Ons Heren Ihesu Xpristi* ».

» *Dat i les* » (fol. 138 r°) luidt als volgt:

« Lieve broders, het waren twie levene, vanden welcken wy dat ene kennen, ende dat ander en kennen wy niet. Want dat ene is starflike ende dat ander onstarflike. Die een is van ghebreclicheden, ende die

ander is van onghebreclicheden. Die een is der doet, die ander verrisenisse. Mer du, Here, ontfarme di onser. God segghen wy danc. *Resp.* Die enghel des Heren daelde vanden hemel ende toegaende keerde hi omme den steen, ende hi sat op hem, ende seyde den wiven : « En wilt niet ontsien, want ic weet dat ghi den ghecruusten soect ; te hant verrees hi ; coemt ende siet die stede daer die Here gheleit was. Alleluia. *Versus.* Voerwaer die enghel des Heren sprac den wive segghende : « Wien soect ghi, of soect ghi Ihesum? Tehants verrees hi ; coemt ende siet die stede daer die Here gheleit was. Alleluia. »

Het stuk gaat tot op fol. 171 r°.

Fol. 171 r° : « *Hier beghint een ghetide van Heilighe Sacrament* ». Wij schrijven eruit « *Dat eerste les* » (fol. 174 v°) af :

« Die onghemetene goede gaven der godliker miltheden, die ons ghegheven sijn, den kersten die gheven hem grote weerdicheden, want daer en is, noch daer en was, noch nie, alsoe grote gheboerte of ghesclachte, die Goede alsoe nae bi hem hadden, alsoe als Onse God ons nae bi is, want die eengheboeren zoen Gods, die ons deelachtich woude maken sijnre godlicheden, an nam onse nature, op dat hi die mensche godlic makede die mensche ghewvorden is. Ende hier en boven dat hi om ons an nam, dat hevet hi ons allen ghegheven tot salicheden, want om ons te verlossen hevet hi gheoffert Goede den Vader sijn lichaem anden outaer des cruces, ende hi hevet sijn bloet ghestort in een coep ende in een doepsel, op dat wy verlosset souden warden van der onsaligher knechtelicheden ende ghereynighet van onse sonden.

Ende opdat die ghehuechnisse alsoe groten werkes stadeliken in ons bliven soude, soe hevet hi after ghelaten den ghelovighen menschen sijn lichaem tot eenre spise, ende sijn bloet tot eenre dranc, onder die ghedaente des broets ende des wijns. Mer du, Here, ontfarm di onser. God segghen wy danc. »

Deze « Ghetide » eindigt op fol. 194 v°.

Fol. 195 r° : « *Een goet ghetide van Onser Vrouwe*. Dit sijn die ghetide seven, - daer wy Marien lof in gheven ; — die metten hoe si wort ontfaen, — daer ons grote salicheyt leyt aen ».

Explicit fol. 205 r° : « Hier eynt dese corte ghetide van Onser liever Vrouwen, aldus ghesettet in Duutsche. God si gheloeft ».

Nr 36. — British Museum, Hs. nr Add. 17524.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Schoon en groot geschrift van de eerste helft der XVe eeuw. Vierkantig 16°-formaat. Met twee miniaturen (andere zijn uitgesneden), nette omlijstingen en zeer fraaie begin- en hoofdletters. Samen 206 folios.

Op het schutblad staat : « Purchased of Ho. Rodd. 11 Nov. 1848 ».

Voorop de Kalender, die gaat van fol. 1 r° tot fol. 12 v°. Het einde der maand December ontbreekt. Op 23en van « Aprilmaent » : « *Sunte Iorien, ridder* ». — Op 2en « Juliius » : « *Onser Vrouwen vandinge* ». — Op 12en November : « *Rumbeert, confessoer* ».

Incipit fol. 13 r°, met deze woorden :

« Here, du salte opdoen mine lippen, ende mijn mont sal voertkundighen dinen lof. *Deus in adjutorium.* God wilt dencken in mijn hulpe. Here, tot mij toe helpen haeste. Glorie sij den Vader ende den Soen ende den Hei- (fol. 13 v°) -lighen Gheeste. Alst was inden beghinne ende nu ende alletoes ende eweliken sonder einde. Amen. »

Uit het vervolg blijkt genoeg, dat wij hier de Getijden van O. L. Vrouw voorhanden hebben Ter vergelijking met soortgelijke stukken uit andere Getijdenboeken, schrijven wij nogmaals de eerste « les » over :

(Fol. 19 v°.) « *Dierste lexie.* Heilighe Maria, ioffrouwe alre ioffrouwen, moder ende dochter des conincs van alle, seint in ons dinen troest, op dat wij, overmits dij, verdienen toe hebben dat loen des hemelschen rikes ende mitten Godes wtvercoren eweliken regnieren moten. Mer du, Here, onfarme dij onser. Gode segghen wij danc. *Respons.* Heilighe ende onbevlecte maghedom, ic en weet niet mit wat laven (*sic*) ic dij voertspreken moghe, want dien die hemelen niet begripen en mochten, dien hevestu in dinen schot (*sic*) gheleghet. *Versus.* Ghebenedijt bůstu (*sic* : de eerste *u* is ů geteekend) onder den wiven ende ghebenedijt is die vruchte dijns bukes. Want... den (*sic*) hevestu in dinen schoet gheleghet. Here, heit gheven die benedictie. Die heilighe Godes moder si altoes onse hulperster. Amen. »

Wij nemen nog uit dit stuk het volgend « *Ymnus* » over :

(Fol. 30 r°.) « O gloriose Vrouwe, boven die steernen hoghe, die dij voersiende schiep, den sokestu mit dinen heilighen borsten.

« Dat ons Eva drovich nam, dat hevestu weder ghegeven mit hogher vrucht, op dat sij die men beschreiet in hoecheit gaen, soe bustu (*sic*) ghemaket een hemels vinster.

« Du des hoghen conincs dore, du des lichtes blenckende poerte, ghi verloseden. Volc vervrouwet u om dat leven dat ons overmits hoer is ghegeven.

« Glorie sij dij, Here, die vander ioffrouwen gheboren biste, mitten Vader ende mitten Heilighen Gheeste in eweliker ewicheit. Amen. »

Op fol. 52 r°, de *Magnificat*, die luidt als volgt :

« Mine siele maket groet den Here. Ende mijn gheeste heeft sich hoghe vervrouwet in God minen heile.

« Want hij heeft aen ghesien die oetmodicheit sijnre deernen Siet daer van sullen mij salich heiten alle gheslachten.

« Want hij heeft mij grote dinghen ghedaen, die mechtich is, ende sinen heilighen name.

« Ende sijn barmherticheit is van gheslechten tot gheslechten den die oen ontsien.

« Hij heeft afghesat die mechtighen vanden stoele ende hij heeft verhoghet die oetmodigen.

« Die hongherighen heeft hij vervult mit Gode ende die riken liet hi ydel.

« Hij heeft ontfanghen Israel, sijn kijnt, hem ghedachte sijnre barmherticheit.

« Als hij ghesproken heeft tot onsen vader Abraham ende sinen gheslechte van beghinne.

« Glorie sij... »

Fol. 60 r°, komen de *Heilig Kruis Getijden*. De titel, die op de miniature fol. 59 v° zal gestaan hebben, ontbreekt evenals die miniature zelve.

Zooals hierboven laten wij nog eens de *eerste les* volgen :

(Fol 65 r°.) « *Dierste lexie*. Pylatus tasten Ihesum aen ende gheiselden oen, ende die ridders vlochten een croene van doernen ende setten se op sijn hoeft ende sloghen hem om een pellen cleet, ende quamen tot oen, ende spraken : « Weest ghegruet, coninc der Ioden ». Ende sij bedecten sijn begheerlike aensichte ende sij gaven hem kennebacken slaghen ende sij spoghen in hem ende namen een riet ende sloghen sijn hovet. Mer du, Here, ontfarme dij onser. Gode seggen wij danc. *Respons*. Die olders des volcks maecten raet op dat sije Ihesum mit verradenisse holden mochten ende doden. Mit sweerden ende mit stocken ghinghen sie wt als tot enen mordenar. . »

Dit stuk gaat tot op fol. 87 r°.

Fol. 88 r° beginnen de *Getijden van den Heiligen Geest*, waarvan de titel nogmaals ontbreekt.

Een « *antifen* » luidt als volgt :

(Fol. 91 v°.) « Com, Heilighe Gheeste, vervulle die herten der gheenre die in dij trouweliken ghelo-ven, ende ontsteke in oen dat vuer dijnre minnen, du die die heidene ende alre tonghen menichvoldicheit vergadert hebste in eenheit des gheloven. Lovet (1) blideliken den Here. Lavet blideliken den Heren.

(1) Op fol. 98 v°-99 r° staat : « Ende ontsteket in hem dat vuer dijnre lieften, du die die heidene in alre tonghen menich-voldicheit vergadert hebste in enicheit des gheloven. Lavet... »

Here, verhoer mijn ghebet. Ende mijn ropen come totti, bidden wi. *Collecta*. God, die die herten der ghelovigher mit inverlichtene des Heilighen Gheestes hebste gheleert, verleent ons inden selven Gheeste ghestrechte (*sic*, voor : gherechte) minne te smaken ende ons altoes van sinen troeste te verbliden. Overmits Onsen Here Ihesum Xpristum, dinen sone, die mitti levet ende... »

Op het einde van fol. 109 r° : « *Hier beghinnen die ghetide vander ewigher wijsheit. Die metten* ».

Op fol. 109 v°, eene miniature.

Het stuk vangt aan als volgt op fol. 110 r° :

« Mine siele heevet dij beegeert (*sic*) in der nacht, ende mijn gheeste inden binnensten mijns herten, soe hebbe ic vroe ghewaket totti. O alre claerste ewighe wijsheit, jc bidde dat dine begheerlike teghenwoerdicheit moet verdriven alle vremde dinghen wter mijnre herten ende dattu dine ghenade moetste doerstorten in die binnenste camer mijns herten ende crachteliken ontsteken mit dijnre minnen. Ende nu, o mijn alre suetste Ihesu, soe stae ic op tot dij inder dagheraet ende grute dij.... »

Op fol. 116 r° komt « *Dander lexie* » :

« O mijn alre suetste ende alre salichste wijsheit, een woert des Vaders, een eynde ende een beghinne alles wesens, ic bidde, sich aen mit goedertieren oghen, want ic stof ende vleische bim ende (*sic*) niet en vermach van hem selven die lopende is of willende is, ic bidde dij ghedencke dijnre alre bitterste doet, die du om mij, onweerdighe sundersche, liden woldes ende den goden wille die du in mij begonnen hebste, dien motestu behueden. O mijn ontfaermherticheit, en wilt

mij niet laten. O mijn toverlaet, en wilt niet van mij gaen. O mijn verloser, aendencke in mijn hulpe ende begravet mij mitti in dinen grave, alsoe dat ic doet moet wesen deser werlt, ende behuede mi van alle laghen der vianden, alsoe dat leven noch doet, noch ghen (*sic*) creature mi en verscheide van dij, mer onse minne mote in ewicheit bliven sterker dan die doet. Mer du, Here, ontfarme dij onser. Gode segghen wij danc. »

Fol. 137 r° : « *Hier beghinnen die seven psalmen van penitencie, teghen die hoeft sunden* ».

Daarop volgt, fol. 149 v°, « *Die Letania* », waaruit wij de volgende plaatsen overnemen :

« Vander haestigher ende onvoersienre doet, verloest ons, Here.

« Van pestilencien ende van doeren tiden, v.o. H.

« Bij dien dattu van Maria gheboren wordste ende mensche wordeste, v. o. H.

« Wij sunderen, wi bidden di, hoert ons.

« Op dattu ons gheveste gherechte biechte, waren rouwe, verghiffenisse ende aflaet van alle onsen sunden, w. b. d. h. o.

« Op dattu den pawes ende alle gheestelike staet der Heiligher Kerken in heiligher gheestelicheit bewaren wilste...

« Op dattu ons wilste geven tidich weder ende water....

« *Collecta*. O Here, verhore die bede der ynnigher menschen, lidet mitten sunderen der gheenre die di belien ende biechten, op dattu godertielick ons gheveste verghiffenisse toe gaeder ende vreede.

« Here, diet eigenlic toehoeret tontfarmen ende toe sparen, ontfanget onse ghebet ende die godertie-

renheit dijnre barmherticheit ontbinde die banden onser sunden.

« Toent ons, Here, godertierliken dine onsprekelike ontfarmherticheit, op dat wi toe samen van alle onsen sunden moten werden ontblotet ende van allen pinen, die wij overmidts hem verdienen, moten werden verloset, overmits Onsen Here Ihesum Xpristum... »

Fol. 157 r° : « *Die vigilie* ». Gaat tot op fol. 205 r°. Vangt aan in dezer voege :

« Mi hebben ommebevangen die suchten des dodes, die drovighe sere der hellen hebben mi ombevangen. *Venite*. Coemt, laet ons sere vervrouwen ten Heren, laet ons iubilieren Gode onse heileghever .. »

Fol. 169 v° : « *Hier beghint die ierste lexe.*

(Fol. 170 r°.) Spaert mi, Here, want mine daghen en sijn niet. Wat is die mensche dattu sijns ghedachtich buste (*sic*) ende dattu oen groet makes. Of waer om settestu dine herte weder oen ? Du vandeste oen inder dagheraet ende haesteliken provestu oen. Hoe langhe en spaerstu mij niet, noch en laetstu mij niet, dat ic slijnde minen spekele. Ic hebbe niet (*sic*) ghesundiget. Wat sal ic doen, o hirde der menschen ? Waer om hevestu mij ghesat contrarie weder dij ende ic bin mij selven swaer gheworden ? Waer (fol. 170 v°) omme en draghestu niet mine sunden ende waer om en afneemstu niet mine boesheit ? Sich, nu slape ic inden ghestubbe ende, suecstu mij vroe, ic en sal niet blivende sijn. *Respons*. Here, die dijne dienre ghescapen heves, ontfarme hoere, ende wat sij lasters, inden dat si die viant bedroghen heeft, vergadert hebben, die afwassche mit vergiffenissen, du die buste (*sic*) milde ende barmhertich ».

Op fol. 205 v° - 206 v° komt het *Evangelie van Sint Jan* : « Inden beghinne was dat woert... », hetwelk sluit met de volgende woorden, met rooden inkt geschreven : « Overmids die woerden des heighen (*sic*) ewangelijs, moeten verdelighet werden alle onse sonden. Amen ».

Nr 37. — British Museum, Hs. nr Add. 20859.

GEBEDENBOEK. — Perkament. 32°-formaat. Geschrift van de tweede helft der XVe eeuw. Met acht nette miniaturen, begin- en hoofdletters. Samen 89 folios.

Op het schutblad staat : « Purchased at Lord Stuart de Rothesays sale. June 1853. Lot 1003 ».

Fol. 1-18, de Kalender, met verschillende aanhangsels. Op 2en Julius : « *Marien vandinge* ». Op 1en Augustus : « *S. Peter wten banden* ».

Fol. 20 r° : « *Hier beghinnen die seven psalmen van penitencien* ».

Fol. 29 v° : « *Die Letanien* » : « Vanden gaedoot ende onversienen doot, verlos ons, Heer (fol. 34 r°) ».

Fol. 41 r° : « *Dit is die gulden rosencrans van Onser liever Vrouwen* ».

Fol. 50 r° : « *Onser liever Vrouwen getide* ».

Fol. 67 r° : « *Dit sijn die seven Weden van Onser liever Vrouwen* ».

Fol. 63 v° : « *Hier na volghen die neghen gebedekijns voer die wapen Ons Heren Ihesu Xpristi* ».

Fol. 66 v° : « *Die seven woorden Ons Heren* ».

Fol. 70 v° : « *Totten vijf wonden Ons Heren Ihesu Xpristi* ».

Fol. 74 v° : « *Dit sijn Sunte Franciscus gebedekens* ».

Fol. 77 r° : « *Van Sunte Anna, ghebet* ».

Fol. 81 r° : « *Quinque gaudia* ».

Fol. 82 r° : « *Van Sunte Iacob apostel* ».

Fol. 83 r° : « *Van Sunte Iorgen, gebet* ».

Fol. 83 v° : « *Een ghebet van Sunte Sebastiaen* ».

Fol. 84 v° : « *Van Sunte Anthonius, ghebeth* ».

Fol. 86 r° : « *Een ghebet van Sunte Katherina* ».

Fol. 86 v° : « *Van die heilige ioncfrou S. Barbara* ».

Fol. 87 r° : « *Dit salstu lesen voer dijns vriendes ziel* ».

Nr 38. — British Museum, Hs. nr Add. 31002.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Klein 16°-formaat. Geschift van het laatste der XVe eeuw. Met gekleurde begin- en hoofdletters. Samen 179 folios.

Fol. 1-17, de Kalender met aanhangsels.

« *Hoymaent.* (2) Maria Visentacie ».

« *September, Evenmaent* ».

« *October, Ruselmaent* ».

« *November, Slaechmaent* : Maria Presentacie ».

« *December, Haertmaent* ».

Fol. 17 v° : « *Een antiffen vanden Advent Ons Heeren* ». — Fol. 18 r° : « *Noch inder toecoempst Ons Heren Ihesu Xpristi een antiffen* ».

Van fol. 18 v° tot en met fol. 65 r°, onderscheidene gebeden, namelijk « *Vander heiligher vasten, van dien dat Onse lieve Heer drij daghe verloren was* », — dan gebeden ter eere van de Passie, — « *Een ghebeet vander kerckwydynghe* », — « *Een ghebeet tot Ons Heer op kermisdach* », — « *Op des Heilighen Speers daech* », — « *Alsmen der kellyck op houft, ghebeet* », enz., enz.

Fol. 65 v° : « *Hyer beghynnen seven grueten van Onser liever Vrouwen, die zeer schoen syn...* », waarna, tot op fol. 84 v°, verschillende gebeden ter eere van Maria.

Fol. 85 r° : « *Hijer beghynnen die seven ghetijden vanden Heilighen Cruce* ». Gaat tot op fol. 96 r°.

Fol. 96 r° : « *Hijernae volghet metten van Onser liever Vrouwen* », met tusschenin deelen uit de Getijden van den Heiligen Geest, en vice versa, tot op het einde van het boek.

Daartusschen, fol. 119 r° : « *Hijer beghijnnen die seven psalmen* ».

Waarna op fol. 128 v° « *die Letanien* » : « Van eenen quaeden eijnde ender vander ghee doot ende vander onversyender doot, verloest ons, Heer ».

Het boek is onvolledig.

Nr 39. — British Museum, Hs. nr Add. 15525.

GEBEDENBOEK. — Perkament. Klein 16e-formaat. Geschrift van de tweede helft der XVIe eeuw. Met 100 miniaturen, doch zeer onbeduidend als opvatting en teekening. Samen 110 folios.

Op de schutbladen staat, in geschrift van den tijd : « Desen boek... hoert toe Marie... tot Belle, anno 1585 ». « Desen boeck behoort toe aen (handteeken) Duchasteau, 1721 ». En : « Purchased of H. Cleri, 5 June 1845 ».

Op de miniature fol. 71 vindt men het volgend wapen : een zilveren keper in een blauw veld, met een vrij kwartier voerende eenen zwarten gaanden leeuw in een veld van goud, en dwars over het heele schild een basterdband van keel.

En op de miniature fol. 79, het volgende : een veld van goud met een zwart meerltje boven, en langs onder twee zwarte doorgesneden krukken met drie blauwe ringeltjes (1).

Rechtover elke miniature staat er een kort gebed, dat in betrekking met de miniature staat. Wij schrijven het eerste dier gebeden af :

« O bermhertich Vader, die daer wuent int alderhoochste, de begheerte van uwen dienaren, hier noch als woorkens op deerde cruypende, verhoort, de welcke ghy duer u ongrondelycke liefde hebt weer-

(1) De naam van de zich hier voordoende heraldieke figuur is ons niet bekend. In Rietstap komt zij ook niet voor. Zij gelijkt op een gebroken T, die onder geankerd is. De schikking der figuren is de volgende : •⏋ . ⎾•

dich ghemaect te heeten de kinderen Gods, sturtende in hemlieden uwen heilighen gheest, op dat zy met een vast betrouwen tot hu souden muechen roepen : Abba pater. Och Vader, wij bidden u, o Vader, laet uwen naem gheheel de weerelt duer bekent zyn ghelyc hy es inden hemel. Amen. »

Fol. 15 v° :

Jesus.
Huut rechter liefden, weest ghegroet,
Jesus, Davids zone ghepresen,
Die my ghecocht hebt met hu bloet,
Ende van sonden ooc ghenesen.

Noch een drietal dichtjes van den zelfden aard doen zich in het Hs. voor.

Nr 40. — British Museum, Hs. nr Add 29728.

GEBEDENBOEK. — Papier. 32°-formaat. Geschrift van de tweede helft der XVe eeuw. Met gekleurde begin- en hoofdletters. Samen 282 folios.

Op het schutblad staat : « Purchased of M. Heidenhem, 13 July, 1874 ».

Fol 1-12, de Kalender :

Lomaent : Dorteendach.
Hoeymaent : Onser Vrouwen Visita(cie).
Gerstmaent : Gelys, abt.
Wynmaent : Remey, confessore.
Aerselmaent : Onser Vrouwen Ont(fanghenis).

Aer wordt hier door een eigenaardig verkortingsteeken uitgedrukt. Verleden jaar (zie ons *Verslag* van

1894, blz. 55) hebben wij ditzelfde woord door *Aerselmaent* verklaard, ofschoon ieder wel weet, dat *Aerselmaent* overeenkomt met *October* en niet met *December*. Evenwel is er van gezegd teeken niets anders te maken dan : *Aer-*. Ook *Ruselmaent* is *October*.

Fol. 13 r° : « *Hier begynt vander gebuerten Ons Heren Ihesus Xpristus* : Huden is Xpristus geboeren, huden hevet hem die gesontmaker geapenbaert.... »

Daarop volgen verschillende gebeden, o. a. :

Fol. 18 r° : « *Op der besnijdinghen Ons Heren* » ;

Fol. 19 r° : « *Op den heileghen Doerteendach* » ;

Fol. 21 r° : « *Op den heiligen Palmdach* » ;

Fol. 23 r° : « *Op den gueden Vridach* » ;

Fol. 44 r° : « *Op den heiligen Pynxter dach, dat hij den Heiligen Geest sande* » ;

Fol. 57 v° : « *Alst gewide keermis is* » ; enz.

Fol. 63 r° : « *Dijt salmen lesen als men dat Heilige Sacrament ontfanget* ». — Fol. 67 v° : « *Dit gebet salmen lesen voer der ontfenckenisse des Heiligen Sacraments*, ende het hevet Sancte Ambrosius, die bisschop, ghemaect. Gebeth : Overste priester ende gewaer bisschop, Here Ihesus Xpristus, die dy selven offerdes Gode, dijnen vader, eyn reyn ende een onbevlecte offer op den altaer des... » — Andere gebeden van den zelfden aard volgen, te lezen « *Voer* » en « *Nae der ontfenckenisse* ».

Fol. 108 r° : « *Dijt sijn die gulden ghetijden Onser liever Vrouwen, der moeder Godes* », gevolgd door verschillende gebeden ter eere van Maria, namelijk « *Die vif magnificat* » en « *Die seven psalmen van Onser liever Vrouwen* ». Eindigt fol. 187 v°.

Fol 188 r° : « *Dit is Sincte Bernardus contemplacie vanden Zueten Name Ihesus* ».

Fol. 192 r° : « *Dit sijn die lxxij namen Onser liever Vrouwen, die worden gegeven vanden Heiligen Geest* ».

Fol. 194 r° : « *Hier begynnen die getijden van Allen Heiligen* ».

Fol. 239 r° : « *Hier begijnnen die getijden vanden xj dusent meegden* ».

Fol. 248 r° : « *Hier begijnnen die getijden van Sancta Agneta* ». Waarna, fol. 256, eene godvruchtige oefening ter eere van de H. Barbara.

Fol. 269 r° : « *Hier begijnt Sancta Anna crans der heiliger weduwe* ».

Het boek is onvolledig.

Nr 41. — British Museum, Hs. nr Harl. 5323.

MANUALE DEVOTIONIS TEUTONICE. — Papier. Klein 32°-formaat. Geschrift van het laatste der XVe eeuw. Gekleurde begin- en hoofdletters. Samen 237 folios.

Begint met geestelijke bedenkingen op de Passie J. Ch. : « Here Jhesus Xpristus, des levendigen Gads

soen, jc onwerdige sundige creatuere, begeer nu dyn conynclike hoeft ynnychlicken te grueten ende te aenbeden, dat om mynen wylle gewondet, bespegen ende geslagen was, ende ic begerdy te laven, ende te dancken voir alle die pyne die du.... ».

Daarop volgen onderscheidene gebeden met betrekking op de Passie, zooals folio 20 r° : « *Die doerne croene Ons lieven Heren* », — fol. 33, « *Eyn suverlicke roesen crensken vander dorne cronen* », -- fol. 47, « *Die seven waerde die Xpristus sprac inden cruce hangende* ».

Fol. 53 r° : « *Soe wie dese gebede lest in noeden sijns of sijnre vrienden, die sal haepen sijn bede te vercrygen* ».

Fol. 59 r° : « *Hier begynnen die gulden letanye* vanden leven ende passie Ons lieven Here, gelick als Got die selven geapenbaert heeft tot heil ende salicheit alre menschen ».

Op fol. 78 r° begint eene godsdienstige oefening van *Sante Brygijta, vorstynne van Mercien* », over de « *heilige wonden Xpristi* ». Gaat tot op fol. 97 v°.

Fol. 98 r° : « *Hier begijnt S. Augustinus Salter.* Ende desen maecte die hoge werde leere in sijnen doet ende in sijnen lesten tijden ».

Op fol. 110-134 v°, verschillende gebeden.

Fol. 135 r° : « *Dijt is eijn schoen gebet vander ontfenckenisse des Hilligen Sacraments. Daer voer :*

Overste priester ende gewaer bysschop.... ». Met andere gebeden van denzelfden aard, en fol. 151 v°, een gebed « *nae der ontfenckenisse dez Hilligen Sacramentz* ».

Fol. 152 r° : « *Dit is eyn schoen gebet van Onsen lieven Heren Jhesum Xpristum*, van alle sinen heiligen leven, ende is genoemt Ons lieven Heren mantel, en is gedeilt dorch die boeck en is seer suverlich : ... Der Manendach ... Dijnsdach ... Goedesdach (fol. 170 v°) ... Sonendach ... ». Dit stuk gaat tot op fol. 201 v°, doch is niet volledig.

Dan volgen oefeningen van minderen omvang en zonder titel, waarvan eenige door eene andere hand — ook van het einde der XVe eeuw, — geschreven.

Nr 42. — British Museum, Hs. nr Add. 14042.

GEBEDENBOEK. — Papier. Klein 16°-formaat. Geschrift van de eerste helft der XVIe eeuw. Met tal van gedrukte platen, die overgeschilderd zijn, alsmede gekleurde begin- en hoofdletters. Samen 407 folios.

Op fol. 2 en 3 staat : 1°) in geschrift van de XVIe eeuw : « Joffr. Dorothea vander Steghen hoert dit boeck toe » ; — « Sophia van Broeckhoven ; » — « Suster Geertruijt van Oosterwijck »;

2°) In modern geschrift : « Purch^d^ of Rodd, 11 March 1843 », en « An exceedingly rare and valuable Manuscript of various Rosaries, etc., illustrated with a number of cuts from ancient woodblocks and a few from copper. It is superfluous

to observe that block cuts and the early impression from copper plates are of very rare occurence. These cuts are on general coloured and some few illuminated ».

Fol. 5 r° : « *Hier begint dat prologus oft voerreden op Onser liever Vrouwen*, der hemelscer coninginne ende der weerdiger maget ende moeder Gods Maria gebloemde Paradijsscen Souter, ter eeren haren lieven soen ende haere synder liever Moeder, die gebenedijt moeten sijn inder ewicheit der ewicheit. Amen ».

Fol. 7 r° : « *Hier begint den Paradijsscen Souter der glorioser hemelscer coninginne ende moeder Gods Maria*. Pater noster. Ave Maria. Bliscap der bliscappe ende vroude der vrouden, si u eerwerdige moeder Gods, int middel der Heilige Drievoldicheit. Eija, wilt u gewerdigen, o ghebenedide Vrouwe ende moeder Gods, mi arm creatuer weerdich te maken u te loven.... ».

Fol. 62 r° : « *Hier begint een suverlic prieel van roosen ende menigerleij bloemen des levens, des lifdes ende duechden der hemelscer coninginne Maria*, om bloemkens daer wt te lesen ende onser coninginne een hoedeken te maken op elc van haren hoochtijden. Ende inden iersten enen rosencrans, te lesen op dat hoochtijt haerre ontfenckenis... ».

Fol. 67 r° : « Enen schoon roosen crans van Onser liever Vrouwen op dat hoochtijt haerre geboerten, geordineert op die vijf letteren vanden sueten name Maria... ».

Fol. 74 r° : « Enen schoonen roosen crans, te lesen ter eeren der glorioser presentacien Maria tot haren drie jare inden tempel... ».

Fol. 78 v° : Dit sijn Bernadus (*sic*) grueten, diemen lesen sal ter eeren dat Maria die XV trappen op ginc doen si iij jaer out was .. ».

Fol. 82 r° : « Enen schonen rosenkrans opten hoochtijt der boetscappen Maria, ende oec inden Advent, oft oec wanneer men wil... ».

Fol. 91 r° : « Enen schoonen roosen kranss, te lesen opten hoochtijt der Visitacien onser hemelscer coninginne Maria... ».

Fol. 99 r° : « Enen schoonen roosen krans vander glorioser geboerten Ihesu in Bethleem opten Kerstnacht... ».

Fol. 113 r° : « Eenen schoenen rosen krans opt hoochtijt Onser liever Vrouwen Lichtmisse... ».

Fol 118 r° : « Eenen schonen rosen krans tot Maria, te lesen ter eren haerre gloriose hemelvaert... ».

Fol. 123 r° : « *Hier beginnen drie roosen cranscen, te lesen ter eren den druc Onser liever Vrouwen.* Ende men salse lesen sonderlinghe des Vrijdaechs ende inder vasten, alsmen tijt heeft. Ende oeck alsmen wilt bidden voer sonderlinge saken, daermen mede in noode oft in lijden is. Die ierste roosen hoet ter eren alden druc die Maria hadde van Witten donner dach savonts tot dat haer lieve sone Jhesus aenden cruce genagelt was... ».

Hiertusschen loopen talrijke godsdienstige oefeningen en gebeden, die alle met de hierboven aangeduide algemeene oefeningen in verband staan.

Fol. 167 r° : « *Hier na volcht Onser liever Vrouwen seven psalmen* ». Daarop volgen onderscheidene gebeden ter eere van Maria.

Fol. 179 : « *Prefacie voer die Crone van die lxxij namen Maria* ». Met gebeden daarop volgende.

Fol. 188 v° : « *Hier beginnen ij^c groeten tot Onser liever Vrouwen Maria*, ende is geheiten Onser liever Vrouwen cleijn psalterken zeer ghenuechlicken....». Met talrijke gebeden en oefeningen.

Fol. 221 v° : « *Hier begint Onser liever Vrouwen corten Roosenkrans des levens ende der passien ende verrisenissen Ihesu Christi seer schoon.* Ende op elck artikel een peticie gheseet, om die sumen te beter ter aendacht te houden... ».

Fol. 239 r° : « *Soe wie dat gecroonde hooft Ons Heren Ihesu Xpristi* allen sondage gruet ende eert..... ».

Fol. 246 r° : « *Hier beginnen ter eeren Gods die gulden letanien vanden leven ende lijden Ons liefs Heren Ihesu Xpristi....* ».

Fol. 274 v° : « *Hier nae volcht enen sconen lof oft prijs totten Heiligen Sacrament, die Sancte Franciscus gemaect heeft...* ».

Fol. 282 v° : « *Hier begint een schoon suverlic kransken ter eere den gloriosen honichvloeijenden name Ihesus....* ».

Enz., tot op het einde van het boek.

Nr 43. — British Museum, Hs. Cahier nr 34392, stuk 3.

VAN SUNTE PETRUS BENDE. **Middelnederduitsch fragment van twee bladen of vier zijden kwarto. Perkament op twee kolommen. Geschrift van de XIVe eeuw.**

Fol. 1 r°, kol. 1 :

. . . .
Em ton eren vt geleit,
Dat men den dach noch begat
Alse de iartijt entstat,
Dat Petrus in de bende quam,
Dar van en Godes hulpe nam
Em to erliken vromen,
Alse gi hebben alhir vernomen.
Noch is ene ander saken,
Alse ik jw kunt wil maken,
Dorch wat de reyne cristenheit
Petri dach heft up geleit
Van den banden genant.
Id was, also ik beschreven vant,
Allexander, en pawes gut,
De mit groter demut
De soste pawes na Petro was ;
Den geloven Godes he las

Hir unde dar den luden,
Den he mit willen to duden
Plach des hemmels straten.
Dit dreff he in der maten,
Went em sometit wart gehat;
Dorch Got he cleine des entsat,
Wente he gink de rechten vart,
Hir mede he ok gevangen wart
Unde in den kerkener gheleit.
In der sulven erricheit
Vink men ok den heren grot,
Den man ok gevangen beslot,
Dorch dat he Cristum nande,
Unde mit geloven bekande
Dar ane he en wol erede
Alse en de pawes lerede. ·
Dar up he gentzlik was irwant.
Hermes was he genant.
Quirinus, en vorste heet,
De se do wol besmeden heet,
Wo doch nicht bi enander.
Hermes unde Allexander
In twen kerkenern legen sus.
Nu quam to enem male Quirinus,
Dar Hermes gevangen lach;
Mit em he sulker rede plach :
He sprak : « gi eddele man,
« Wo dorlik on hefft gedan
« Unde doch wijs genomet bist,
« Dattu dorch enen valschen Crist

« Gelovest an en ander leven
« Unde dar umme hest begeven
. . . .

Kol. 2 :

. . . .
« Dat beste gut meynde ik wesen
« Men is dar werlik ane ungenesen
« Got make ok my ient bekant. »
Do sprak Quirinus altohant :
« Machstu my orkunde geven
« Dat icht si en beter leven
« Na deme tode wenne dit
« Ik wil in des geloven crit
« Mit gantzeme willen keren.
« Des mach di beth geleren
« Allexander, de Godes bode,
« Den dines knechtes knode
« Bestricket unde gevangen hat;
« Willet hebben sinen rat :
« He wiset an Got dinen sin. »
Do sprak Quirinus wedder in,
Went he was tornisch dar umme :
« Du wilt in ener crumme
« Des ik di gemoyet han
« My wyset an den valschen man
« Den ik dorch sine bosheit
« In den kerkener hebbe geleit
« Des en sin Got nicht mach bevreden.
« Nu wil ik di unde en besmeden

« Under twevalder bant;
« Unde wert nu beth an jw bekant
« Dat jwe Got jw mach gevromen
« Unde gi to samene moget komen
« To hant ik van di scheide
« Na diner gereide,
« Alle mynen gelonen
« Den wil ik becronen
« Unde volgen diner wisheit ».
Dit wart deme pawese geseit,
Went he ok mer bevestet wart,
In aller dogentliken art
Droch he dorch Got dat ungemak.
Sin gebet he do to Gode sprak,
An unsen leven heren Got,
Van des hilligen gebot.
En lichter engel to em quam
De en van allen banden nam
Unde brochte en hen dar iene lach.
Do id quam uppen lichten dach,
Unde Quirinus dat gesach,
Welk en wunder hir geschach,
Id duchte en seltzen genoch
Wat en to deme anderen droch
. . . .

Fol. 1 v°, kol. 1 (1) :

. . . .
pawes id also schickede

(1) De voorste letters zijn afgeschrood.

t sik myn son erquikede
gentzlik was gelegen dot
uirinus em sin antwerde bot:
hebbe ene dochter, he sprak,
lidet grot ungemak;
ent er ere hals geswullen ist.
ach er gehelpen jwe Got Crist,
sole gi werlik geloven mir
at ik ummer wil mit ir
der lere volgen na.
s sprak de pawes alda:
m dine dochter, unde ge.
ar ik lach gevangen ee
ente Crist, de ware Godes son,
ach sine hulpe er wol don.
o sprak Quirinus: wor tho
al se dar komen; sint dat du
ort nicht bist, sunder hie,
eroke di bringe ok sie
n my du nicht tuilen (l. tuivlen) salt:
e my her brochte mit gewalt,
e sal my bringen wedder.
it vullen gink allent sedder
ent he en in huten vant
e dochter veel vor en tohant,
or sine hilligen vote;
re andacht was vil sote,
er se do wol geluste;
e bogen se do kuste,
ar ynne man en liggen sach.

llexander do to er sprach :
o des nicht, leve dochter myn,
altu wol gesunt syn
o lat an reynen synnen
e bogen di gewynnen,
ar sunte Peter ynne lach,
at vor gaen is mannich dach,
o siner Nero gevangen plach.
lse hi er hulpe beiach
achstu bevinden wol dar an
an leet do balde henne gan
nde sochte went men de keden vant.
e kuste dar up, unde alto hant
as er de hals wol gesunt.
lse em wart dit teken kunt,
e gevangenen leet he alle vri,
nde dede den ungeloven bi
. . . .

Kol. 2 v° :

. . . .
Noch is der sulven sake mer :
Wen ik hebbe gesproken er,
Dat men den dach der keden begat,
Do de milde Godes rat
Den vorsten Petrum losede,
Unde wol mit hulpe trostede.
En keyser was genomet sus :
Cesar Octavianus,
De mit erliker craft
Droch der erden herschaft,

Wente se em was under dan.
Anthonius, en ander man,
Also grot en vorste was,
Dat en de keyser ut las
Unde sine suster eme gaf.
De rike up Osterlant her af
Heet he alle under en.
Anthonius de vor do hen,
Unde was en koning harte grot.
To hoch sin bose herte schot :
Des swageres truwe he vorgat,
De em sin koningrike mat
In erliken witten.
Sine suster leet he sitten
An eeren gar vorhowen
Unde nam ene ander vrowen,
De koning (*sic*) Cleopatra genant,
Eene vrowe over en grot lant
Was. Unde dar ane alse em misse tam (*sic*).
Alse de keyser sus vernam
De schande unde de unere,
Moyede en vullen sere
De em sus was verboden.
He wolde losen dessen knoden
Unde wolde id richten mit der hant.
Vil schire wart van em gesant
Mannich ritterliker man,
Do he en grot dat her gewan
He togede tegen (1) Anthonio,

(1) *Kegen* werd op het hs. in *tegen* veranderd.

De ok mit siner vrowen do
En schone her besande.
De keyser up en rande
Mit synre here unde streit
An also groter hardicheit,
Dat beide he unde walstat
Mit vrowden up dat rike trat.
Anthonius unde Cleopatra
Gevangen beide worden da
. . . .

Fol. 2 r°, kol. 1 :

. . . .
Dat in den . . . . . . (1)
De mit werliken handen
Sik hadden kegen hem gesat
Were mennige rike stat
De he van gude roven leet,
Des men ok sere vele geneet,
Unde brochtet gar to Rome hin.
Syn wise koninglike sin
Also to Rome vor huf de stat
Dat se mit eren up trat
Vele mer wen so vor was :
Den Keyser men do ut las
Unde nande en dorch ere alsus
Mit deme namen Augustus,
Alse noch de keysere sin genant.
Ok wart mit namen do vorwant

---

(1) Afgesneden.

En man in des iares trit
De wart geheten dorch dit
Augustus unde alse en gelach
Des sulven mannes te hovet dach
De an em is dat begin
So quemen to Rome hin
Der lude vele unde vil.
Hochtijt, vrowde unde spil
De Romere aldar dreven.
Dar ane se dorch den keiser bleven,
Die mit so groter werdicheit
Sik an deme dage der streit
Nu seet desse gewonheit
Toch sik hen unde wart breit
An se unde an ere kindes kint.
Overlange tijt dar na sint
Van Cristus dode al vorwar
Wol umme veerdehalf hundert iar.
Do to Rome en keyser was
De em den rechten wech ut las
Van des geloven reynicheit
De van Xpo wart geseit
Wortelen in deme herten leet
Eutoxoia sine dochter heet
To Gode, ene iuncvrowe harde gut.
Seet de gewan alsulken mut
Des herten ane wedder were.
Se wolde varen over mere;
Unde Cristus graf beschowen
De wille an der vrowen

Vullen gink sunder sparn
Se quam to Iherusalem gevarn
. . . .

Kol. 2 :

. . . .
Unde sprak to er : « o vrowe,
« Nym hen unde beschowe
« De keden, unde hebbe se di,
« Du salt vorwar geloven mi,
« Dat Petrus mit en was behaft,
« Do en droch de leste vientschaft
« Herodes in den kerkener warp. »
Der vrowen lene wart vil scharp
Uppe dessen hogen prisant
Wat er y ganc wart gesant
Se achtede er nicht iegen de keden
Do se an unses heren steden
Gewas in dogentliker art,
Do kerede se an de henne vart,
To Rome in eres vaders lant.
Nu id quam alse ik vor han bevant
De hochtijt an Augusto
Eudoxia de wart vil vro,
Dat men so grote werdicheit
Hadde lange tijt geleit
An Augustum den heiden.
Se wolde gerne scheiden
Dat volk van dem bosen seden,
Unde begunde also to beden
Den pawes Pelagium,

Dat he hulpe keren um
De ere in sunte Petrus namen.
Seet, do wart van der lovesamen,
Unde dar to van Pelagio,
Dat volk loefliken do
Dorch ere selicheit gebeden,
Dat se wolde umme treden
Ander benomeden hochtijt.
Alse men dor valschen rom plijt
Spreken se den vorsten loven
De ungelovich is vorschoven
Sus sal man umme keren
Unde mit der hochtijt meren;
De vorsten de de cristenheit
Na Xpo heft an uns geleit
Unde is en salich vullemn̄t (*sic*) [vullemunt]
An dem volke wart unkunt
Dat se vul nu volge heden.
Do nam Eudoxia de keden
Unde wisede se den luden.
Se begunde en allen to beduden
Wo se weren dar gekomen.
Seet do wart ok hir vor genomen

. . . .

Fol. 2 v°, kol. 1 : (1)

. . . . unde (?) blot
kede sik to der anderen schot
egentlik in een haft

---

(1) De voorste letters zijn afgeschrood.

enes smedes meisterschaft
vesen were dar under
tekenlike wunder
veel dem volke also wol
se wurden vrowde vol
e vorbat ummer mere
unte Peters ere
hochtijt wol entfingen
se vor begingen
ugustus werdicheit.
hir tome ersten is geseit
so wat craft an dessen keden si,
dat sole gi merken ok hir bi
e sik eyne wol entslot
ser Otto, en vorste grot,
de enen leven ritter
et den bestunt so bitter
duvel went he en besat
en sin arge also mat
t he wart groflik donen
n vestede en in enen clonen.
moch men en nowe behelt
wor he sines sulves gewelt
t beet he unste unde reet
s he sik stedeliken vleet
me duvele to eme spotte.
et sprak keyser Otte :
ret en to dem pawese hen.
biddet dat he up en
nte Peters keden legen

hope dat sik moge irwegen
duvele unde wiken
n eddelen schat den riken
t he io vorleen vil unvro
n ritter brochte men do
den gewyeden steden
wurden bracht de keden
de in sunte Peters namen
hink men em up den lichamen,
r de duvele ynne was,
s de mynsche nicht genas
keden alse ander ysen
nde wol bewysen
t se nicht hoger doget heten
brochte men de rechten keten
. . . .

Kol. 2:

. . . .
Twar he nerne des entsuf
Dar he hopede an gewin
Dar warp he samen hin,
Ik meyne Godes lere,
In harde wyser lere.
Eynen Got he lerede.
To ener stat he kerede,
Anthiochia genant,
Dar was en vorste overt lant,
Theophilus was sin name.
Petrus de bode lovesame
An gotlikeme synne scharp

Der dogede samen ut warp
An hilliger predikate,
Unde bat na synne rate
An Jhesum Cristum geloven.
Doen wolde gar bedoven
Des landes voget Theophilus,
Unde sprak to em mit torne sus:
« Petre, van welken saken
« Wiltu myn volk maken,
« Dat se te vromder lere komen? »
Do sprak Petrus: « Id geit to vromen
« So wat dorch Godes ere
« Treden in myne lere,
« Went ik se wyse an rechtet leven;
« Ok wil ik di den rat geven
« Dattu wendest dinen mut
« In des hemelrikes gut,
« Dat di is werlik open
« Of du ok willest hopen
« Unde dinen geloven setten dar an ».
Theophilus in thorne bran,
Dorch desse nye leren :
Petrum leet he uneren
Unde in den kerkener besmeden,
Went he wolde sik bevreden
Van sulker predikate.
Petrus lach in unrate
Na des vorsten willen,
De en gedochte villen,
Unde deme gesinde gar vorbot

Dat wedder water noch brot
Em nemant dar in brechte.
Do he in sulker hechte
Der macht des lives vele verlos,
Unde en de werlt so gar vorkos,
. . . .

De rest ontbreekt.

Nr 44. — British Museum, Hs. Cahier nr 34392, stuk 49-53

FRAGMENT. — Perkament. Geschrift van de XIVe eeuw.

Dit, niet te rangschikken, reepje uit een gedicht vertoont nauwelijks meer dan het volgende, dat door geolied papier gedekt is:

*A*ldus
*W*as si
U loen
*M*er en
*G*hieri
.... m
.... ugh
....
M....
Om
.... d
Hy sp.

De aanvangsletters van elken regel zijn met rooden inkt doorstreept; de grootere O, waarmede de tiende versregel aanvangt, is rood.

Nr 45. — British Museum, Hs. Cahier nr 34392. stuk 54.

FRAGMENT VAN EEN PROZAVERHAAL VAN CHRISTI KRUISDOOD. — Perkament. Geschrift van de XIVe eeuw. 12°-formaat.

Dit fragment, of beter gezegd de drie aaneengenaaide reepjes, onder geolied papier ingelijst, houdt wat volgt:

Fragm. A, voorzijde:

w. . . . . . . bloets ende
des w[aters?] dat u wtliep. Ic

Fragm. B, voorzijde:

. . . . die gi
drie . . . . . . sinē ontseen...
her . . . . hen screyde biden
vijf . . . . gruweliken
won [den?] . . . [m] aechdeliken

Fragm. C, voorzijde:

die. . . . . inghe sijns
gh . . . . bloett bider u...
. . . . der sonnen eñ
d . . . . enige der

Fragm. A, keerzijde:

sijn ziel . . . . han-
-de beual en . . . . . eenliken

Fragm. B, keerzijde:

een gheest uut . . . . ee d'[er]
doet voer on[s]. . . . . [ar]me
sonders gaf . . . . . . bid'[er]
sceydinghe sijns . . . . van

Fragm. C, keerzijde:

te vergheten en[de]. . . . . een
-liker neygin [ghe] . . . . ver-
-moyden hoeft . . . . . in-
-ghe sijnre g. . . . . . liden

Nr 46. — British Museum, Hs. Cahier nr 34392, stuk 55.

FRAGMENT. — Een reep in de breedte gesneden uit een folioblad, van 31 ctm. breed op 5 1/2 ctm hoog, houdende aan beide zijden vier kolommen, waarvan elke nog van 8 tot 10 versregels draagt Perkament. Geschrift van de eerste helft der XIVe eeuw; waarschijnlijk van dezelfde hand als het fragment van *Wisselau* en het fragment De Flou van Maerlants *Spiegel historiael*.

1e zijde, 1e kol.:

Ende ic sal lonen die zake.
Hoghe clymmen, hoe soet gaet,
Dats der hoverden staet.
Hoe hoghe si clymmet, nochtan soudsi
Hogher clymmen, mocht si.
Die goede Job spreect hier omme :
Al wert dat hoverde clomme
So hoghe na haer ghenoeghe
. . . .

1e zijde, 2e kol. :

Scade hebben ende verdriet
Ende nemmer es hi gram ghemoet
Dan om sijne evenkerste voerspoet.

Seneca maect ons ghewes,
Dat nydicheit anders niet en es
Dan haet ende bedroefthede
Om eens anders salichede,
Ende also hi verblijt sere
. . . .

1e zijde, 3e kol. :

Si is nochtan sorghelic sere
In bekeren tonsen Here.
Want wi in live alst is aen scijn
Ons lijfs niet seker en sijn.
Dat abijt, noch heylighe stede
Den mensche niet salich en maect. *lxxx iiij*
VEle liede willen in cloester gaen,
Om dat sijt houden sonder waen
Datmen daer blijft behouden bat (1)
. . . .

1e zijde, 4e kol. (2) :

Na sijn beste versinnen
Ende hem selven haten,
Dit sijn pointe van baten,
Die God bediet werlike
Daar men mede coemt te hemelrike.
Van miltheden ende van maten. *lx*... (3)
MEt dogheden ende met goeden...
Salmen ziel ende lijf vert...
. . . .

(1) De letters ten halve doorgesneden.
(2) Bovenaan staat het talmerk .*xl*.
(3) Afgesneden.

2e zijde, 1e kol. (1) :

rste geeft binnen
ontslaet ende ontnayt
t dat herte is verdrayt
...oec palueren also
...sonen niet horen toe
mē dits een dwaes
. . . . (2)
...ielheyt ghehoude can
sine een wisen man (3)

2e zijde, 2e kol. :

Van herten altoes blide wesen
Ende hem selven eendrachtich
Ende in weldoen voerdachtich
Ende ghetroestelic sijn van moede,
Ja oec met goeder voerhoede,
Niet wanckelsinnich ende dan
. . . . (4)
¶ Waar om die mensch niet allen sal sijn.*lxxxvij*
Die mensche, heb ic ghelesen,
. . . .

2e zijde, 3e kol. :

Ende besmetten den mensche zere.
In dewangelie spreect Onse Here :
Datmen inder meninghen siet

(1) 't Voorste is weggesneden.
(2) Regel uitgeschrapt.
(3) Letters ten halve doorgesneden.
(4) Regel uitgeschrapt.

Dat en besmet den mensche niet;
Mer dat wt quader herten gaet
Besmet den mensche, dat verstaet.
Alse Xps . . . . (1)
Dierste valsche orconde also wel
Ende menighe quaetheit, dat wet (2)
. . . .

2e zijde, kol. 4 (3) :

Want den hoverdighen donct dat hi
Alder eren wel werdich si,
Ende en wilt oec waerlike
Hebben en gheen ghelike;
Waer hi coemt hem donct des
Dat hi die beste van den hope es.
Ja . . . . wel dat
Hoverde hem ieghen Gode vermat
Ende woude hem gheen vordel gheven (4).
. . . .

---

(1) Regel uitgeschrapt.
(2) De letters half doorgesneden.
(3) Bovenaan staat het talmerk *xxx*.
(4) De letters half doorgesneden.

Nr 47. — British Museum, Hs. Cahier nr 34392. stuk 56.

***LOF VANDEN HEYLIGHEN SACRAMENTE*, door ANTHONIS DE ROOVERE. Fragment. Geschrift van het einde der XVe eeuw. Blad in kwarto-formaat.**

Dit fragment, waarvan tekst en spelling nogal wat afwijken van die der gedrukte uitgave, levert ons, langs de voorzijde, die alleen beschreven is, eene halve en eene geheele kolom verzen. Elke strofe vangt met eene roode kapitaal-letter aan. Het perkament is zeer zwart, alsof het langen tijd in schoorsteenroet gelegen hadde, en met bleeken inkt beschreven. Ter vergelijking deelen wij ook het daarmede overeenkomende stuk uit den weinig bekenden gedrukten tekst mede :

1e halve kolom :

acrament.
elsche discretie
tot men v boghen
e onder de specie
voerts betoghen
elike oghen

Tekst van de *Rhetoricale Werken van Anthonis de Roovere, Brugghelinck, Vlaemsch Doctoor ende gheestich Poete.* (Rés. 537² ter boekerij van de Gentsche hoogeschool.)

Lof, wonderlijck ghebenedijdt Sacrament.

O leuende broodt, o hemelsche discretie,
Door seuen wonderen, alle knyen u booghen
Eerst vleesch ende bloedt zijnde, onder de specie
Van broode ende wijne, door tswoords betooghen,
Volmaect God ende mensche, onse sterffelijcke ooghen

root en sien
ach niet gedogen
lick engien
ke claerheit geschien.
eliken lucht
inden in dien
odliker vrucht
. . . . . ducht
. . . . . schent
t sacrament

. . . . ficie deden
derlic om weten
steden
. . . . ghespleten
. . . gheseten

Doch niet el, dan broodt ende wijn en sien
Beyde ons sterffelijcke ooghe, mach niet gedoogen
Die sonne te siene, een sterffelijck engien;
Hoe soude ons die onsterffelijcke claerheyt geschien
Te siene dan, in onse sterffelijcke lucht.
Wy souden versmachten, verblenden in dien.
Soe hooghe, soe claer is die goddelijcke vrucht
Dus mach ons ghelooue, wel sonder ducht
Dy minlijck groeten, die den duuel schent,
Lof, wonderlijck ghebenedijdt Sacrament.

—

Dat alle de Priesters sacrificie deden
Op een ure, dits wonderlijck om weten
Alle de Sacramenten van allen steden
Souden een Godt zijn, elck onghespleten
Exemple daer veel volcx is gheseten

. . herten gheuloten
. . vergheten
schoten
. . . mi besloten
. . . sijn breedere
. ders herten ghesproten
ghans niet scheedere
ons allen bereedere
synen vader omtrent
acrament.

2e kolom :

Lof, wonderlyc ghebenedijt Sacrament.

Behout dei (*sic*) (l. der) werelt, o hoghe misterie,
Wiens cracht ons siens onmogelijc si,
Wiens groote gracie, wiens diepe materie
Siele ende lijf doet beuen in my.

Mijn woordt coempt wt mijnder herten geuloten
Tot in mijnen mont, ende sonder vergheten
Door v ooren, in v herte gheschoten
Nochtans blijuet ghedencken in my besloten
Ende ghy alle moghet dwoordt zijn breedende.
Aldus coempt Christus wt tsvaders herte gesproten
Onder tspriesters handen, nochtans niet scheedende
Van hem, maer als woordt, ons allen spreedende
Sijn gratie, altoos zijnen vader ontrent.
Lof, wonderlijck ghebenedijdt Sacrament.

—

O, behoudt der werelt, o hooghe misterie,
Wiens cracht ons zijns onghelijck sy
Wiens groote gratie, wiens diepe materie
Siele ende lijf doet beven in my.

Lof uwer miraclen, waer af dbely
So groot es dat my tbegryp ontuecht.
[De backige] te Romen gheloefder by,
So ons Gregorius selve seeght.
Hughe van Victoers, Gods knecht,
Sach van .U. groot wonder te Parys :
Ghij voert vut des abts handen te hemel ghe[recht].
Ende Hughe volgde v int paradys.
Van alle tonghe hebt lof ende prys,
Die ons deelachtich maec der inghelen co[nvent].
Lof wonderlijc ghebenedijt Sacrament.

En arm ruyt sondare ic
Roepe om troost van myne mesdaden
[I]s di nu mesproken woert, lettre oft stic,
Van u hier in ic roepe ghenade
(o)pent myn siele in sulc beraden

Lof uwer miraculen, waer af dbely
Soe groot is, dat my tbegrijp ontuecht :
De Backege te Roome, gheloofder by
Soe ons Gregorius seluer seeght.
Hugo van Sinte Victoris, Gods knecht,
Sach van v groot wondere te Parijs
Ghy voert wt des Abts handen ten hemel recht
Ende Hugo volchde v int Paradijs
Van allen tonghen hebt lof ende prijs
Die ons deelachtig maeckt der Enghelen convent.
Lof, wonderlijck ghebenedijdt Sacrament.

—

Een aerm ruudt sondaer, ick
Roepe ghenade van mijne misdaden
Is by my missproocker, woordt, letter oft stick
Van v hier in, ick roepe ghenaden
Opent mijn siele in sulck beraden

Reverencie u doende dach ende nacht
Ende so hertelic in uwer minne b[aden]
Dat ic u te mynder salicheyt ontsach.
(s)alich lam Gods, sent sonder verdrach,
In my tghelove ghedurich staende
(n)a dit leven wilt gheven der inghelen [beiach]
Ons als scaepkens in uwer weyden hier g[aende]
(.) en loven van my wilt sijn ontfaende.
Nu danckelijc wien ic hier gruet pr[esent]
(a)ls wonderlijc ghebenedijt Sacrament.

Nr 48. — British Museum, Hs. nr Egert. 2324.

DIETSCHE LUCIDARIUS. — SPIEGHEL DER SONDEN. — HUGHE VAN TYBERIEN, **enz.**
8°-formaat. Geschrift van J.-F. Willems.

Op het 1e schutblad staat : « Verkooping Willems, nr 4763 ». Op het 2e : « Purchased of Mons. J. Oliver (l. Olivier), 13 Dec. 1873 ».

Fol. 2 r° : « *Die Dietsche Lucidarius, Die Spieghel der sonden of Nieuwe Doctrinael van Jan de Weert, Hughe van Tyberien, door Hein van Aken, en andere oude Gedichten* ».

Reuerentie v doende nacht ende dach
Ende hertelijck in uwer minnen baden
Dat ick v te mijnder salicheyt ontfanghen mach,
Salich Lam Gods, seyndt sonder verdrach
In my ghelooue gheduerich staende
Nae dit leuen, wilt gheuen der Enghelen beiach
Ons als schaepkens in uwer weyde hier gaende
Dloven van my, wilt zyn ontfaende.
Nu dancke ick v, wien ic hier groete in dit allendt
Als wonderlijck ghebenedijdt Sacrament.

Fol. 3 r° : « Gekopyeerd naer een handschrift der XVe eeuw, behoorende tot de Bibliotheek van den heer Van Hulthem, op papier, elk cohier met een perkementen blad, formaat langwerpig in-folio (halve bladzijden). Te samen 119 bladen of 238 bladzijden en op elke zijde 50 à 56 regels. Vooreerst staat het handteeken C. van Hulthem, 1811. Het schrift schijnt van voor of omtrent den jare 1400. Doch hoe dit overeen te brengen met hetgene in Huydecopers Proeve, II, blz. 45, gezegd wordt, dat namelyk Jan de Weert zyn gedicht naer het latyn eindigde in 1451 (misschien moet er gelezen worden 1351) ? ».

De tekst van den *Lucidarius* vangt aan op folio 5 en eindigt op folio 91. Hij bevat ongeveer 6100 verzen.

Incipit :

Helpt, Maria, edel coninghinne,
Ende verclaert mine sinne,
Jhesu Christo ics oec vermane,
Vrouwe, uwen heilighen sone,
Die verloste den sondare
Met sijnre passien sware,
Doen hi aenden cruce staerf.
. . . .

Explicit :

Mensch, peinst om dine sonden hier,
Dattu niet besitte thelsche vier,
Dat nemmermere sel te gane

Teniger stont sonder waen.
Mit cleenre pinen in dit leven
Machstu blusschen dat zware sneven.
Marien kint, die Gods sone,
Die alre doechden es gewone,
Moet ons bringen daer sijn die sine
Ende verde ons van der hellen pine
Na dit arme corte leven,
Ende moet houden sonder sneven.
Des jonne ons die hemelsche Vader.
Nu segt Amen alle gader.

Op fol. 92 r° : « *Hier beghint een goet boec van den vij dootsonden ende vanden .x. gheboden* ».

Gode biddic in mijn beghin,
Dat hi verclare minen sin
Ende crachte, dat ic volcomen
Te dichten dat ic heb an ghenomen
In dutscher talen uten latine.
Al eist een cleyn werc in schine,
Ic hope dat icker in sal setten
Daer ic die sonden mede sal beletten,
Ende die ghene ter doget keren
Die volgen sullen mijnre leren,
Om Gode te dienen ende sijnre moeder,
Die onse wech is ende onse sterroeder (*sic*),
Ende van gracien riviere :
Haer biddic dat si mi sciere
Van hare gracien een deel,
Dat ic volmaken moet gheheel,

Sulc werc daer si in si gheheert.
Dat biddic van Ypere Jan die Weert.
. . . .

Op fol. 107 r°, vangt aan : « *Dits van Augustijnkens sceepkene* ».

Mi dunckt mi wesen wael gheleert
Die sijn ghenuecht in duechden keert,
Want sonder ghenuecht in desen leven
Es luttel yemant vrolyc bleven.
Doch reine ghenuechte ende vrolecheit
En is den goeden niet wederseit,
Wils hem ghehenghen die nature,
Maer elc menschelike figure
Die sal met reden sijn ghenuecht
Eerlijc voeghen in die duecht.
. . . .

Explicit fol. 108 r° :

Ic dachte mocht mi wel ghescien
Ic soude die scoenheit binnen sien
Mijn scepkijn, enz.

« Zie voor het vervolg de verzameling Minnedichten, Allegorien en Fabels. »

Fol. 109 r° :

Wie soe der wijsheit wille volghen
Ende wille bliven onverbolghen
Ende met rechten reden leven,
Die moet sijn herte daer toe gheven
Te voerpensen ende te voerweghen
Al dat hem mach comen ieghen

Ende alle dinc hebben waert
Na der rechter naturen aert
Ende niet na der liede tale
Want het bereit dicwile quale.
. . . .

Explicit fol. 129 r° :

Die vroede en wil niemen bedrieghen
Noch niemen en mach wachte (*sic*) lieghen.

Op fol. 130 r° begint :

« [*Van het getal zeven*]. »

O Heylige Gheest, Vader ende Sone,
Die een God es in drie persone
Een ewech wesen, dat tuucht mijn sin,
Voir al die werelt een beghin.
. . . .

Explicit fol. 132 r° :

Leeft bi maten, het wert u goet.
Niet mestroostich en sijt in liden,
In liden suldi u verbliden
Ende leven in verduldecheit
Dit es tfolc der drivoldicheit.
(« Bevat 300 regels. »)

Fol. 133 r° : « *Dit is van vj vaerwen ende xij outheyden deen metten anderen bediedt* ».

Van dit stuk werd de tekst niet gegeven (1); alleen de volgende aanteekening :

(1) De tekst ervan komt voor in ons Verslag van 1894, blz. 163-170.

(« Zie dit stuk met de aanteekening der varianten en het vervolg in mijn exemplaer van Bilderdijk's Nieuwe verscheidenheden, deel IV. »)

Fol. 133 r° : « *Dit is een expositie van den viere vingheren ende vanden dume* ».

Daer staet ghescreven : Invenite...

Explicit fol. 137 r° :

Soe saltu leven emmermee.
In manus ejus sunt omnes fines terre.

(« Bevat ruim 200 regels. »)

Fol. 137 r° : « *Dit es sinte Jans ewangelium alsoet Augustynken gheexponeert heeft* ».

Sinte Jan ewangeliste,
Die met Gods gracien wiste
Vander godliker verholentheit,
Die heeft ghescreven ende gheseit
. . . .

Explicit fol. 140 r° :

Des biddic hem dat hi ons gheve
Macht ende wille dat worde an schijn
Dat wi doen den wille sijn.

(« Bevat ruim 1000 verzen. »)

Op dit stuk volgt : « *Dit is van her Hughen van Tyberien, hoe hi den coninc Saladijn ridder maecte, doen hem die coninc ghevanghen hadde in sijn lant* ».

Het es goet aen den vroeden leren,
Want mer alle wijsheit an verstaet.

Die hem ter vroetheit wilt keren
Alle wijsheit hi begaet;
Ende siet men an dese grote heren
Eneghe dinghen doen, die hem mestaet,
En es haer bate niet noch haer ere;
En es niemant wijs in dommer daet.
Eens was een coninc, hiet Saladijn,
In heidenesse, een rike Soudaen
. . . .

Explicit fol. 151 r° :

Dit heeft gedicht, te love ende te eren
Allen ridderen, Hein van Aken.

Daarop volgt nog : « *Hier gheet uut van her Hughelvn van Tiberien* ».

Fol. 151 r° : « *Hier beghint den A. B. recht ende averecht op elc lettere een vers* ».

Aensiet dese vrouwen hoe si gaen,
Besiet hoe haer tuten staen,
Claer dat si hen blanketten,
Die cleeder soe lanc dat si hem letten
Ende sleypen hen nae al op die eerde.
. . . .

Explicit fol. 153 r° :

Die arbeyder moet al betalen.
Coept hi notorft, hi moet halen
Bier, broet, vleesch, visch ende wijn.
Aldus verliest de arbeyder tsijn.

Nr 49. — British Museum, Hs. nr 11664.

« JOH. GERSON, *TRACTATUS THEOLOGICI.* »
Klein 4°-formaat. Perkament.

Op fol. 1 begint een Latijnsch gedicht, geschrift van de XVIIe eeuw.

Fol. 3 r° : « *Incipit tractatus theologie mystice magistri Jo. Gerson.* » XVe eeuw. Gaat tot fol. 86 v°.

Aldaar begint, in geschrift der XVIe eeuw :

Hier volcht een geestelyck refereyn.

O menschelycke natuere, brooscher dan scerven,
Vliet ertsche genuchte en leert v sterven,
Want tes al idelheit haer aen cleven.
Ghy moetse laten, ghy moetse niet erven,
Sy en mach u niet versaden, dus wiltse derven,
Het eynde alder juecht es suchten en beven.
Salomon van Gode hoochlyck verheven
Heeft in syn leven
Vele vruechden bedreven ;
Boven ander in wysheit seer excellent,
Heeft hy hem tot allen consten ghegeven,
Wonder bescreven
Hy hevet al beseven,
Dat geschien mach onder tfirmament.
Veel peerden, veel knechten waren hem ontrent.
Ten eynde hy hem selven ecclesiasten hiet;
Maer nochtans ten lesten hefti bekent,
Dat alle eere, vruechde en rycdom es een idel riet :
God eest alleene, want alle dinck es niet.

—

Alle dinck es niet, bewysen ons scriftueren,
Want tes verganckelyck, ten mach niet dueren :
Dus eest al niet datmen eens moet laten.
Waer syn nu die weeldighe schoone figueren,
Die hier voermaels leefden sonder trueren?
Sy songhen, sy speelden, sy droncken, sy aten,
Sy ligghen inder eerden, vol wormen, vol gaten,
Van God verlaten.
Wat maecht u baten
Wellusticheit, eere off triumpheringhe,
Steden, borghen, casteelen, veel ondersaten,
Croonen, ducaten,
Of gulden vaten?
Och, tes al ijdelheit, niet dan tromperinghe,
Een schyn sonder syn, een crancke funderinghe,
Een blase vol wyns (l. wynts), een stroomende vliet :
Dus stelt in God al u contempleringhe,
Die u ziele ghescapen heeft van niet tot iet :
God eest alleene, want alle dinck es niet.

—

In Gode wilt al u betrouwen setten.
Alle creatueren syn stricken en netten
En soo ons die wyse man ontbint,
Diet peck wilt raken sal hem besmetten.
Doen David ginck op creatueren letten,
Liet hem van Betsabee omsetten, God vreesende vrient.
Inder figuren men ook bescreven vint
Dyna Jacobs kynt
Waert ontscaeckt, ghescheynt,

Als si ginck die creatueren bescouwen.
Die conink Salomon, wys ghesint,
Wert soo seer verblint,
Aenbiddende afgoden doer die vrouwen.
Dwaes synse die in creatueren betrouwen,
Want (*sic*) sijn besmettelijck soo men siet.
Maer mint God en wilt syn gheboden houwen,
Want ic singhe noch eens mijn oude liet :
God eest alleene, want alle dinck es niet.

—

Alle dinck es niet : ic wilt noch bewysen ;
Want ten mach die ziele versaden noch bewysen (*sic*),
Ende in alle solaes es bitterheit gemint.
Dus machmen alle vruecht voer niet prysen.
Sot synse, die nae niet seer loopen en bysen ;
Want die nae niet loopt, niet thuys en brinct.
Siet hoemen bancketteert, hoveert ofte drinct,
Hoe vrolyck dat mer singet,
Speelt, danst oft springhet.
Alst al verby es, soo moet herte clachtig wesen.
Och, die werelt meer galle dan honincxs scinckt!
Altyt hier op dinckt,
U selven bedwinckt,
Soect troost in God, die sal u zeer crachtich wesen.
Sint Jan seit : en wilt niet deelachtig wesen
Der ghenuchten der werelt ; wat u ghesciet
Scheyt u daer af en wilt voerdachtig wesen,
Want ic seg weder om mijn eerste bediet :
God eest alleene, want alle dinck es niet.

Amen.

Mint God boven-al.

Dit gedicht, zonder naam van den schrijver, eindigt op fol. 87 v°.

Op fol. 127 v° vangt het volgende aan :

Veni, Sancte Spiritus
et emitte celitus lucis tue radium :

O Heilighen Geest, myn God, myn heere,
Een scepper almachtich, een gottelyck wesen,
Gelyck in glorien, in macht, in eere,
Met God den vader ende Christum ghepresen.
O licht der lichten, o suyver fonteyne,
Van allen gratien een levende adere,
Het alder soetste inder gotheit reyne,
Die hooghelijcke gave van God den vadere.
Coempt, vader der armen, vol charitaten,
Coempt, alder salichste licht der herten,
Coempt, ghever der gaven, milt boven maten,
Coempt, saechte gheneser van allen smerten.
Coempt, alderbeste trooster van binnen,
Coempt, soete vercoelinghe in quader wellusten,
Coempt, lieffelyck gast der zielen vol minnen,
In swaren arbeit een volle ruste.
Coempt, manna verborghen, der zielen aes,
Coempt, dalder ghetrouste advocaet der armen,
In weynen, in scheyden, een troostelyck solaes :
In uwer liefden doet my verwermen.
Coempt, vierighen brant der godlycker minnen,
Die allen Heylighen van den werelts beghin
Den viant soo vromelyck hebt doen verwinnen.
Ende om God te dienen ghegeven den sin.

Hoe schoon van lichaem, hoe ryck van goede,
  Hoe teer van complexien, hoe jonck van jaren,
  Hoe cranck van natueren, hoe edel van bloede,
  Weer mannen, weer vrouwen, hoedanich dat sy waren,
Als ghi haer herten metten brant der minnen
  Verwermden (*sic*) ende ontstaect, sy werden terstont
  Soo sterck van geeste, soo vroem van binnen,
  Dat syt al versmaden vuyt herten gront :
Braggeren, hoveren, dansen en springhen,
  Ryckdom, ghemack, des vleesch wellust,

Fol. 128 r° :

  Ghenucht hanteren, spelen en singhen,
  Het was haer een pyn ende groot onruste.
Maer veel te vasten, te bidden, te waken,
  Ghenucht te derven, dlichaem castyen,
  Te schreyen, te kermen, was haer vermake,
  Ende Jhesum ter eeren veel te lyen.
Hoe svaerder pyn, hoe meerder lyden
  Dat sy verdroeghen om Jhesus wille,
  Hoe sy hem meer inden Heer verblyden,
  Tot dat sy den doot smaeckten al stille.
Armoede, ghebreck, beschaemtheit en druck,
  Slaghen, tormenten, scade ende scande,
  Was haer een vruecht, spys en gheluck,
  Tot dat sy haer leven lieten te pande.
Sy ginghen ter doot met blyde gemoede
  Oft sy ter bruyloft hadden gheloopen,
  Hoe dat sy arbeiden, sy en werden niet moede.
  Het was hem al soet om den hemel te coopen.

Dit syn u wercken, seer wonder om lesen,
O Heylighen Geest, om dencken, om hooren,
Die ghy hier voermaels dick hebt bewesen
In allen Heylighen van God vuytvercoren.
O crachtighen brant der vierigher minnen,
Die in die Santen dit hebt ghewracht,
Wilt my toch gunnen om eens te beginnen
Een ander leven [door?] u godlycke cracht.
Een voncke van dien vier soo crachtich,
Een strale van uwer gratien soet,
Die es veel beter, en die acht ic, [*o Godt almachtich*] (1)
Boven allen scatten en tijdelijck goet.
Coempt gottelyck vier, van Jhesum gesonden,
Om die menschen tonsteken in synder minnen,
Wilt toch purgeren den roest mynder sonden,
Wilt my verwermen ende verlichten van binnen.
Ic ben soo slap in allen mijn dinghen,
Soo coudt in liefden, soo traech tot duechden,
O Heer, hoe mocht ic eens vromelijk beginnen
Wat goets te doen met viericheit en vruechden?
Coempt levende water, coempt coel fonteyne,
Wilt in my bluschen alle vrempt vier,
Van quader begerten van liefde onreyne,
Der creatueren ende swaer dangier.
Wilt toch begieten als een groen weyde
Metter devotien wateren soet
Myn ziele, die dorre is als een droech heide,
Om altyt te haken naer dat opperste goet.

(1) Van eene andere hand bijgeschreven.

Coempt, crachtighen balsem, coempt, termentyn soet,
Wilt toch ghenesen myn diepe wonden,
Ic ben soo doorcranck ende traech tot goet,
Maer seer gheneycht tot alderlei sonden.
Coempt, salvinge des geest, seer crachtich in wercken,
Dat herte versterckt door u soet invloeyen,
Wilt my inwendich alsoo verstercken,
Dat ic in allen deuchden mocht groeyen.
Ic ben soo crygel in allen myn opset,
Soo styf nae iemants raet te leven,
Mijn eyghen voernemen behaecht my al bet
Dan tgoet onderwijs dat dander my geven.
Coempt toch, en boocht aldat in my styf es,
Wilt temmen die sinnelyckheit der redenen weerspanich,
Wilt temperen en scicken dat in my ongescickt es
Ende maken dat vleesch den geest onderdanich.
Coempt, leydtsman getrouwe ter rechter vanen,
Coempt sekeren toevlucht van allen die dwalen,
Wilt my ter duecht soo stieren en manen,
Dat ic mocht houden die rechte palen,
Eylacen, ic gaen al cruepel en manck,
Ic wandel soo dicwils die cromme straten,
Wilt toch recht maken voortaen mynen ganck,
Dat ic allen vuytweghen mocht ganselyck laten.

Fol. 129 r° :

Coempt, opperste meester, coempt, hemelsche doctoer,
Coempt daldersekerste ende beste leeraer,
Doet ons altyt u gheven ghehoor
Ende u soet inspreken wel nemen waer.

Hoe salich syn sy die ghy inwendich
  Het rechte verstant der geboden leert
  En tot deuchden soo sydt behendich
  Dat sy tot God syn heel toe ghekeert.
Coempt, alder salichste licht der lichten,
  Diet al verlicht in die werelt ront,
  Wilt alle kersten menschen verlichten
  Tot inden binnensten haers herten gront.
Sonder u goddelyck licht van werden
  Eest al met svaerder duysterheit bevaen,
  Tis al onreyne dat heeft opder erden
  Dit cort ellendich leven ontfaen.
Coempt, licht der lichten, wilt onderwysen
  In allen dinghen ons plompe sinnen,
  Wat dat wy doen sullen oft wat misprysen
  Wat hopen, wat vreesen, wat haten, wat minnen.
Wy als die onwetende hoe wy den Vader
  Best mochten bidden seer luttel bevroeyen,
  Maer ghy, die alderwyste berader,
  Doeghet hert der menschen in devotien vloeyen.
Ghy helpt ons cranckheit, ghy maeckt ons condt
  Wat dat wy biddende sullen begeren,
  Ghy doet ons versuchten vuyt therten gront
  Om bystant tseghen die helsche beeren.
Nu om te sluyten dit simpel dicht,
  Wilt onse dorstige sielen laven,
  O aldersoetste ende salichste licht,
  Met u seven godlycke gaven.
Gheeft ons der duechden verdienste soet,
  Verleent ons een salich eynde mede,

Gondt ons taenscouwen dat opperste goet
En dat te ghebruycken in deeuwighe vrede. Amen.
Lof, Heilighen Geest, vuyt God den vader,
Vuyt God den soen inder ewicheit geresen,
Den bant der liefden cnoopende te gader
Den hemelschen Vader ende Jhesum ghepresen.
Lof, Heilighen Geest, myn God, myn heer,
Myn scepper almachtich, een godlyck wesen
Ghelyck in glorien, in macht, in eeren
Met genen. . . . .

ARNO WAGHEMANS.

Omnis propria que non est Deus meus mihi summa inopia est.

Daaronder het handteeken van Waghemans en zijne viermaal herhaalde paraphe.

Onderaan, op folio 129 v°, staat nog :

Jhesus.

I Innicheit oft devotien behoort toe den geestelycken staet,
E Eendrachticheit den huwelycken staet,
S Soberheit den weudelycken (1) staet,
V Wysheit den maechdelycken staet,
S Saechtmoedicheit der heeren staet.

---

(1) Eerst stond : *maechdelijcken. Weudelijcken* staat voor *Weduelijcken.*

N° 50. Britsch Museum, Hs. 11,575.

DE SPIEGHEL SMENSCHEN BEHOUDENESSE.
— Perkament. Kwarto-formaat (26 1/2 ctm. hoog op 19 ctm. breed). Geschrift van het begin der XIVe eeuw, op twee kolommen. Versierd met vele gekleurde en genummerde penteekeningen tusschen den tekst in. Samen 102 folios.

Dit prachtig en merkwaardig gewrocht is geheel in den trant van Maerlants beste didactische schriften : zelfde stijl, zelfde zwier en meesterschap over taal en rijm. Is het geen werk van den grooten dichter zelven, — zooals wij het echter blijven vermoeden, — dan toch komt het in vele opzichten, en wel het meest door geschrift en wijze van illustratie, wonderwel met andere afschriften van Maerlants werken overeen : vooral de teekeningen schijnen ons toe door den zelfden kunstenaar gemaakt te zijn als die, welke het exemplaar der *Naturen Bloeme* uit het British Museum opluisteren; het geschrift trekt sterk op dat van eenen der beide aldaar bewaarde *Rijmbijbels*. Jammer genoeg, werden niet minder dan 20 bladen uit het boek weggerukt of uitgesneden, namelijk deze genummerd : 11, 12, 13, 15, 22, 43, 44, 62, 64, 66, 71. 84, 87, 93, 108, 109, 113, 114, 117 en 118 (oude folieering). Daarmede verdwenen 36 van de 198 teekeningen, die eenmaal het werk versierden. Enkele van die, welke ons nog bewaard zijn gebleven, vooral op het einde van het boek, werden moedwillig, door wrijving, zooniet geheel onduidelijk gemaakt, dan toch erg beschadigd. De teekeningen, die koningen, ridders en geharnaste krijgslieden voor-

stellen, wijzen op de laatste jaren der XIIIe of het allervroegste der XIVe eeuw.

Het boek werd in Duischland ingebonden en hoorde vroeger toe aan Georgius Kloss, M. D., te Frankfort a/d Mein. De 5 eerste folios zijn ingenomen door eene in het Hoogduitsch geschrevene inhoudsopgave van moderne hand; ook op fol. 12 r° komen aanteekeningen in dezelfde taal voor.

De Spieghel smenschen behoudenesse is eene berijmde vertaling van een werk, door een onbekend schrijver, naar het schijnt een benedictijnermonnik, in den loop der XIIe of XIIIe eeuw in Latijnsche verzen opgesteld en, zoowel in de voorrede als bij den aanvang van het eigenlijke werk, betiteld als *Speculum humanæ salvationis.* Broeder Jan, uit St.-Ulrichs- en St.-Affre's klooster, maakte er eene Latijnsche verkorting van, die ook in verschillende Europeesche talen overgezet werd. Een XVeeuwsch afschrift van den oorspronkelijken « Speculum » wordt o. a. te Brugge, in de stedelijke boekerij bewaard. De Fransche vertaling ervan is bekend onder de benaming van *Miroir du Salut*, waarvan tot heden zes drukuitgaven, alle met houtsneeplaten, teruggevonden zijn; een dier gedrukte exemplaren berust op de Bibliothèque nationale, te Parijs; het bestaat uit 63 bladen, die opgeluisterd zijn met 58 printen, voorstellende onderwerpen uit de Gewijde Geschiedenis. De zwitser Heinrich Laufenberg zette het Latijnsch werk in het Hoogduitsch over, ten jare

1437; doch uit de XIVe eeuw is, onder vier handschriften en een wiegedruk, een Middelnederduitsche tekst van den *Spegel der mynschliken behaltnisse* bekend, die te Kopenhagen bewaard wordt, benevens fragmenten van eenen Middelnederlandschen tekst van hetzelfde werk, eveneens aan de XIVe eeuw toegeschreven. Mochten deze fragmenten ons in staat stellen om het ontbrekende van den Londenschen tekst aan te vullen!

Hier laten wij nu de geheele inleiding volgen, met den aanhef van de eerste reeks vertoogen en zalige beleeringen, die den *Spiegel smenschen behoudenesse* uitmaken :

Fol. 6 r° :

In allen beghinne, eist goed of quaet,
Zalmen an roupen daert al an staet :
Marien, der hemelscher coninghinne,
Dat zoe ghewerde van dien beghinne
Te stichtene enich ende goet.
Ende alsmen dit niet ne doet,
Zo mach men wel dat ende vresen.
In historien hebbic ghelesen
Van enen dief, die groot betrouwen
Hadde up Marien, onser vrouwen,
Ende altoes als hi stelen woude,
Ende huut ziere wuensten steppen zoude,
Stont voor hem in ene passage
Onzer zoeter Vrouwen ymage
Voren an een huus ghevielt.

Devotelike hi voor hare knielt
Ende sprac : « Vrouwe mijns ghenaden,
« Ic bem nu huut om quade daden
« Te doene ieghen Gods ghebod;
« Maer lacen, al bem ic nu dus zot
« Dat ic dustane dinghen doe,
« Ic hope, Vrouwe, quaemt der toe
« Dat mijn tijt zal zijn vervult,
« Dat ghi voor mi bidden zult
« Uwen lieven zuene, minen here,
« Dat hi mijn herte also kere
« Ter duecht, dat ic dit laten moete ».
Dus plach hi voor dit beelde zoete
Te laten menighen heeten traen.
Zo teenre tijt wart hi ghevaen
Openbare met dieften bloot
Ende wart gheiugiert ter doot.
Hi die was in vreesen, in rouwen,
Riep altoos up Onser Vrouwen
Ende sprac hare devote woorde,
Zo dat zoene ten laetsten hoorde
Ende halp hem dat hi te live bleef.
Met rechte hi grote bliscap dreef
Dat hi zo comen was van dan,
Ende ewelike bleef hi goed man
Also langhe als hi levede.
Dus, al waert dat yement snevede,
Hine zal wanhopen niet, no laten
Der fonteynen van caritaten

Kol. 2 :

Tanroupene, want zoe ons van Gode
Verbidden mach in alre node.
❡ Ende zalmen ooc yet goeds beghinnen,
Om dat zo wankel zijn onse zinnen,
Zo zalmen mense (*sic*) altoos roupen an,
Want men niets goeds vulcomen can
Zonder biden toedoene van haer,
Want wi leven, ende hets waer,
Dat wij nemmermeer vulbrachten
Eene inckel dueghet bi onser machten,
Ne waere de gracie Gods niet mede:
Zo groot es onse ghebreclijchede
Die ons houd in der zonden mul.
Ende Maria es der gracien vul,
Also die inghel Grabriel (*sic*)
Als hise groette zeide wel,
Ende dat de Here met haer ware
Zeide haer die inghel openbare,
Ende es God dan waer zoe zij,
Ende zoe met ons, hi es ons bi.
Nu biddic deser coninghinnen
Dat zoe ghewerde mine .v. zinnen
Met haere gracien zo te verlichten.
Dat ic dit vraylic moete dichten
Ende in dietsche bringhen voort
Zonder loghenlike woort.
Des biddic u, vrouwe Maria,
Want ict up uwen troost besta.

Het es voor Gode groote weldaet,
Dat men den mensche te weten laet
Of enigherhande dueghet leert,
Daer hi hem mede ter weldaet keert,
Als ons orcond tlatijnsche glose :
Qui ad iusticiam erudinat multas (*sic*)
Fulgebunt quasi stelle in proprietes eternales (*sic*).
In Dietsche dit te zecghen es :
Zo wie vele lieden wille be....
Ter gherechticheit en.....,
Die zullen als die sterre claer
Blecken ende scemeren voorwaer
In de ewighe erfachtichede,
Dàer boven in de hoghe stede.
Ende hier bi ic stichten woude
Desen bouc, om dat mer in [soude?]

Fol. 6 v°, 1e kol. :

Leeren duechdelike ghewerken
Ende hier ute enighe weldaet merken.
Den mensche, also ment vint bescreven,
En es niet beters in dit leven
Dan dat hi een kennen heift
Van Gode, die hem twesen gheift.
Dit es boven allen sticken goet.
Maer die van lettren zijn vroet,
Willen zij met herten der na poghen
Zij zullen huut scrifturen moghen
Comen wel te Gods kennesse
Bider scrifturen beteikenesse.

Maer die leeken die tbediet
Vanden lettren ne weten niet,
Die moeten in de leeke bouken
Ons Heren kennesse zouken.
Der leeken bouken over waer
Dat zijn beilden, die hier ende daer
Zijn ghepingiert ende ghescreven,
Daer men hem bi te kennen mach gheven
Hystorien van menighen dinghen.
Ende hier bi ic voort wille bringhen
Al te voren ter Gods eere
Ende ooc mede ter leeker leere
Desen bouc, die ic in dichten
Met Gods gracie zal verlichten.
Eerst meenic te toghen al
Lucifer ende ziere ghesellen val,
Dien God om hare hoverde groot
Stac in de ewelike dood.
Ende daer na mijn vermoghen
Zal ic den zwaren val toghen
Van Yeven ende van Adame
Ende van hem allen die na hem quamen.
Ende daer na hoe Gods moghentheit,
Met haere groter ontfermicheit,
An nam die vorme menschelijc
Ende dor (*sic*) ons staerf ghewillichlijc,
Ende hoe hi, bi ziere dueghet groot,
Ons verlossede met ziere doot,
Die hi voor ons wilde wilcueren.
Ende voort bi wat figuren

Dat hi, voor zine gheboorte, liet weten
Zine toecomst biden propheten.

Kol. 2.

Hier in dan zo zullen wi merken,
Dat in desen cleenliken werken
Vele hystorien zijn ghetast,
Die de scrifture heift ghepast
Ende wel staen te haren acoorde,
Al eist dat zij van woorde te woorde
Niet en zijn gheexponeert;
Want wat een exponituer begheert
Mach hi bedieden van allen dinghen,
Wille hijt te zinen propooste bringhen
Up dat te ziere materien doocht.
Ende es zijn herte niet gheboocht
Om zomeghe dinghen te verclaren,
Hi mach dat wel laten varen
Ende nement huut alsoot best voucht
Ende ziere herten best genoucht.
Zo, om te betere verstannesse,
Zo bringhicker toe ghelikenesse,
De welke wel es horens waert,
Want zoe hier af ghelijc verclaert.
Het gheviel up enen tijt,
Dat eene eeke groot ende wijt
In eene abdye ghewassen stont
Met haren wertelen in den gront.
Ende dese dede hem cranc protijt,
Zo dat die moneken teenre tijt

Worden vindende in haren rade,
Dat goed ware dat mense huut dade.
Als dit was over een ghedreghen,
Die eeke wort ter neder ghesleghen
Ende gheroodt al uter erde,
Ende elc nam dat hi begherde
Ende dat hem dochte in zinen moet,
Dat te ziere officien was goet.
¶ Die meester vander smessen quam,
Die tsinen bouf den tronc of nam
Om te zettene teere steiden
Daer hi up den tronc zoude smeiden.
¶ De hudevettere quam ooc mede
Ende gaderde de scurtsen ter stede,
Die hi in sticken malen woude,
Daer hi zijn leder mede vetten zoude.
¶ Die de zwijnen hadde te verwaren
Die nam ooc na zijn begharen

Fol. 7 r°, 1e kol.

Die eekelen, die hi zoude gheven
Den zwinen, daer zij bi zouden leven.
¶ Die meester van den temmerlieden
Die nam ooc, hoordic bedieden,
Vander eeke eenen dicken stake
Daer hi enen balke of zoude maken,
Ende dien lecghen daert hem ghenoughde
Ende wel te zinen profite vouchde.
¶ Die visscher quam ooc ten bome
Ende nam vanden gruese ghome,

Dat buten an de bomen wast,
Om daer mede te voughen vast
Die sceipen, dat zij niet zouden leken
Ende te noder zouden breken.
Die meester vander muelne quam,
Die de wertelen te hemwart nam,
Om dat hi vaste wilde maken
Die muelne, datse niet ne braken.
Ende die daer ooc plach te backen
Die quam ende gaderde die tacken
Ende bracse of onder ende boven,
Om der mede te heetene den hoven.
Die coster quam ooc der bi staden
Ende gaderde die groene bladen,
Ten welken bladen hi vant stede,
Want hi bestacker de Helighen mede.
Die scriver quam ende nam met allen
Van dien eekebome die gallen,
Die hi zoot ende zo bedreef
Dat ingt wart, daer hi mede screef.
Die wijnwaerder quam ooc daer
Ende nam sbooms bultseringhe vorwaer,
Daer hi vaten af maken dede
Ende zom onder zine vaten leide.
¶ Ten laetsten quam een der cocs
Ende nam al thout ende al de stocs
Ende al dat hi ghescrapen mochte,
Ende ter cuekene hijt al brochte.
Hi beseghedet ende leit an tvier.
¶ Dese selve maniere zal ic hier

In dese hystorien houden al,
Als icse exponeren zal,
Elc leerre of exponituer
Of van hystorien doctuer

Kol. 2.

Van allen jeesten te nemen doocht;
Dat hem te zinen propooste doocht
Ende dat hire in can voughen wel,
Dat zal hi nemen ende niet el,
Alzo zijt vanden bome namen
Elc dat hem dochte tsiere vramen.
Ende dat den eenen niet en dochte,
Die ander dat wel beseghen mochte.
¶ Dus nam elc na zijn engien,
Recht ghelike dat die bien,
Die vanden bloumen nemen niet el
Dan dat hem ghenoughet wel,
Twelke veredelt in hare nature
Ende huenich word in corter ure.
¶ Die coppe comt ooc ter selver stede
Ende neemter of haer voetsel mede,
Niet dat zoet neemt als de bie,
Mer dat haer best dinct neemt zie.
Entie bye diere eerst an quam
Ende hare huenich der af nam,
Ooc an dat selve bloumekijn
Neemt die coppe haer venijn.
¶ Aldus zo zal ic in dit werc
Allene lecghen minen merc

Te nemen dat mi best ghenoucht,
Dat best te miere hystorien voucht.
Niet dat ic vertrecken sal
Die hystorien van al tal,
Want die dit lesen of lesen hoorden
Zouden verdrieten al der woorden
Ende het zoude hem dinken quaet.
Ende om dat in de bible staet,
Nu moghen wij merken dat de scrifture
Es ghelike den wasse pure,
Twelke na elken zeghel
Mach nemen zine vorme wel.
Want wij zien ende ons es bekent,
Staet in enen zeghel geprent
Een leeu ende men daer in
Dat was prent, meer no min,
Zo ziet men dat dat was ontfaet
Den leeu die inden zeghel staet.
Ende es in eenen andren dan
Een aern gheprent ende men der an
Stappans prente dat selve was,

Fol. 7 v°, 1e kol.

¶ Dat anden andren zeghel was,
Dan ziet men in waerre dinc,
Twas, dat den leeu ontfinc
Vanden eersten zeghel, dat sal
Des aerns sceppenesse hebben al
Ende altemale zine figure.
Aldus eist ooc vander scrifture.

Een dinc houd wel bedieden inne
Diversheit na diversen zinne.
Een dinc heift wel beteikenesse
Van goede na eenre verstannesse
Ende na een andre, zonder waen,
Machmer quaet bi verstaen.
Wine sullen ooc hier in
Wonder hebben meer no min,
Want na des menschen diversche daden,
Zom van goeden, zom van quaden,
Machmen die hi heift ghedaen
Diversche dinghen bi verstaen.
Want als David hoerdom dede,
Ende als hi was manslachtich mede,
Doe was bi hem wel bediet
Die dievel, mer onse here God niet,
Maer als hi minde zinen viant
Ende hem Gode minne daer toe bant
Dat hi ziner vianden dede
Duecht met groter ontfermichede,
Ende als hi hielt Gods ghebode,
Zo mach men bi hem verstaen Gode.
Ten es ooc te blameeren niet
Wat onder wilen es bediet
God onse here bi eenen man,
Die den dievel bediet nochtan.
Ten es gheen wonder alsmen ziet
Van haren werken dat bediet.
Al waest ooc dat Absaloen
Zinen vader woude mesdoen,

Als hire hem ieghen meenteneerde
Ende aerghelike persequeerde,
Nochtanne had hi beteikenesse
Gods om zome ghelikenesse,
Niet om dat hi sinen vader
Persequeerde als een verrader,

Kol. 2.

Maer om dat hi was zo scone
Beteikendi Gode vanden throne,
Ende omdat hi de dood ontinc
An enen boom daer hi an hinc,
Want God was die scoonste man
Die ye ter werelt lijf ghewan,
Ende hi was over ons ghevanghen
Ende inder crucen boom ghehangen,
Daer hi ten laetsten ooc an staerf.
Men leest dat Sampson enewaerf
Quam in de stede van Gasa
Ende sliep met ziere amye daerna;
Zine vianden dat vernamen,
Te dier steden datse quamen
Ende sloten vaste binnen de stat
Om dat zij wel meenden, dat
Zij hem nuchtens, alst began daghen,
Zouden hem endelijc hebben verslaghen.
Sampson die dit heift verwacht,
Die stont up ter midder nacht
Ende droech die poorten ziere vaerde.
Daer hise te draghene beghaerde.

Ende als Sampson daer na mesdede
Met ziere amyen in die stede
Ende verbrac daer Gods ghebod,
Nochtan zo was bi hem God
Beteikent, niet omdat hi sonde
Bedreef, ende hoerdom te diere stonde,
Maer om de redene, des zijt vroet,
Dat hi ter middernacht up stoet
Ende brac die poorten van der stede
Ende drouchse ziere vaerde mede
Met ziere gheweldigher crachte,
Ende Xpûs ooc ter middernachte
Up stont, also wij gheloven bloot,
Van zinen slape, dats van zire dood,
Ende hi doe ter hellen trac
Ende al der hellen poorte brac
Ende leedde zine vriende mede
Uter hellen, dats uter stede.
Ende bi redene ic dit doe
Dat ic dese notabel bringhier toe :
Vondemen iemen diet niet dochte goet
Zo mach hijs hier bi wesen vroet.

Fol. 8 r°, 1e kol.:

O zoete Jhesu, verleene mi
Dat ic moete, ter bede van di,
Dit werc maken in desen brieve
Zoe vray dat het di ghelieve
Ende dat de lieden daer bi leeren
Wel te doene te diere eeren,

Ende mi make di bequame.
Nu beghinne ic, in Gods name.

Hier beghint swaerre lesse :
De Spieghel smenschen behoudenesse (1)
Inden welken men vinden zal
Des viands ende des menschen val,
Ende hoe de mensche bi Gods doot
Was weder brocht ter glorien groot.
In desen speghel machmen mede
Merken hoe de Drievoudichede
Den mensche sciep ende om wat zaken.
Dese spieghel zal ooc vraylijc maken
Openbare ende elken bekant
Hoe de mensche biden viant,
Mids ziere boosheit ende loghen,
Jamerlike was bedroghen,
Dat hi vanden paradise neder
Was ghesteken, ende hoe hi weder
Wart ghebrocht ter zaligher stede

Fol. 8 r°, 2e kol. :

Bi Ons Heren ontfarmichede.
Nu zullen wi weten van Lucifere

. . . .

Fol 28 v°, kol. 1.

Nu zullen wi alle weten wel,
Dat dit voorscreven doopsel

---

(1) « Prohemium cuiusdam incipit novae compilationis,
Cuius nomen et titulus est : speculum humanae saluationis. »

Behoort in watre ghedaen te zine,
Niet in melc, in biere, of in wine :
Niet dan in watre maecht wesen.
Van deser metalinre zee wi lesen,
Datse was ghegoten in vreemder wisen
Van also ghedaenre spisen,
Daer die meesters toe daden wale
Alle maniere van metale.
Ende ons es bediet daer bi
Dat in wat talen dat het si,
Eist walsch, griex, vlaemsch of latijn,
Dat doopsel mach ghegheven zijn.
. . . .

Fol. 84 r°, kol. 2.

Dese werde helighe upvaert
Van Onser Vrouwen es mi verclaert,
Daer ic of hebbe ghedeclareert.
Dese was ons ghefigureert
Wilenere in vreimden doene
Biden coninc Saelmoene
Ende ooc bider moeder zijn,
Also mi orcond dat latijn,
Daer ic voorwaer in las
Dat als hi coninc woorden was
. . . .

Tusschen fol. 84 en 85 ontbreekt een geheel blad, dat voortijds, met potlood, 93 gemerkt was.

Het eerste boek van het werk eindigt op fol. 95 v°; de voorrede van het tweede vangt aan op fol. 96 r°, met de volgende woorden :

In desen bouc, die hier voor gaet,
Daer in wel ghescreven staet
Hoe God sciep die menschelichede
Ende sette in ere weelden stede,
Daer hi Gods ghebod verbrac

. . . .

Voort hoe dat Onse lieve Here
Hier up hadde zo grote dere,
Dat hi zinen enighen zone
Zende huut des hemels throne,
Die hem liet passien ende doden
Om ons te lossene uten noden.

. . . .

Voort zo hebbic wel bediet
Hoe Marie Gods grammelichede
Bluscht jeghen die menschelichede.

. . . .

Voort hebbic ghegheven kennesse
Van Gods utersten vonnesse,
Hoe hi noch tot ons sal comen
Die levenden ende die doden doemen.
Daerna seide ende began tellen
Vander pinen vander hellen,
De welke es zere vreeselike,
Ende vander glorien van hemelrike.

. . . .

Nu pine ic met al minen zinnen
Dit ander deel sboucs te beghinnen
Ende te bringhen te goeden hende.

. . . .

Dat ander deel, dats waerheit fijn,
Zal verclaren van .vij. rouwen
Van Gods moeder, Onser Vrouwen.
Dat darde deel zal openbaren
Van .vij. bliscepen ende verclaren
Van Onser zoeter Vrouwen voorseit.
. . . .

Daarop volgen zeven *Ghetiden* (fol. 96 v°), die in een volgend kapittel « *Vander dankelijcheden .vij. vout* » genoemd worden. Een stukje of twee uit het eerste Getijde :

Ic danke nu ende talre tijt,
Edele Here ghebenedijt,
Jhesus Kerst, hemels drochtijn,
Want du bist die behoudre mijn
Ende mijn werde God, die mi
Maecte, na de voorme van di.
Dies ghi van mi ghelovet zijt
Here, Ghi die te verspertijt
Hebt ghetoocht mi, aerme zondare,
Dine helighe minne openbare.
. . . .
Die du mi toochdes haerde wale
In den voorseiden aventmale
Ende in dat helighe communioen,
Daer du mi minne wildes doen,
Want du mi, arem keytive,
In minen cranken broosschen live
Gaefs te nutten in een spise

Dinen lechame in vreimder wise
Ende mi, aerme zondare,
Diet niet werdich tanzien ware,
Te drinkene dijn werde bloet,
Ende noch alle daghe doet
Vanden priesters ten outare
. . . .

Daarop volgen, in gelijken trant, de :

.vij. scone groetenessen,
Die wi zullen Onser Vrouwen
Zecghen voer .vij. bitter rouwen,
Die zoe leet, also ic vinde,
Dor die passie van haren kinde.

De bladen vroeger 113 en 114 gemerkt ontbreken :

Op fol. 101 v° :

Hier beghint dat leste deel
Van desen laetsten bouc gheheel
Ende spreict van bliscepen .vij.
Die Marie hadde in dit leven.
. . . .

Op fol. 102 v°, 2e kol., eindigt het boek als volgt :

Ons Heren Jhesus moeder goet,
Verblijt ende weest ghegroet,
Die bider zonne bediet es,
Want dijn helighe lijf vul es,
Van bliscepen, reyne beilde,
Ende ooc mede van groter weilde.
¶ Maer, werde moeder, ic weet albloot
Dattu hads ene bliscap groot,

Als ghi uwer nicht Elyzabeth
In uwen aerme naemt altemet
Ende zoe ooc bevrucht was dan
Met haren zuene Sinte Jhan,
Ende dat kint van vruechden bequame
Verblijdde in ziere moeder lechame.
Dine helighe ziele magnificeerde
Gode menichfout ende eerde,
Ende dijn gheest die verblide
In dinen God te zelven tide.
Dijn ghebenedide mont
Zanc van bliscepen te diere stont.
Dijn zuver lechame was een vat
Van balsamen, ic weet wel dat,
Daer God onse Here, dats waerheit,
Zine hemelsce balsame in had besteit.
¶ Du bes, Vrouwe, die vierighe doren,
Daer ic of zeide hier te voren,
Dat hi vul van viere was
Ende nochtan groene bleef, als ic las.
Ende du droechs Gode, nochtan daerom
Verloorstu niet dijn maghedom.
¶ Du bes dat besloten hovekijn
Daer alle die goede crude in zijn.
Dijn sloteldragher was el gheen
Dan die drievoudich es ende een.
¶ Een zuver wijf heift di bediet,
De welke Nabygail hiet,
Die in haren scoot David
Queecte ende bleef onbesmit.

Ende ghi queecte, dats ware dinc,
Neghen maenden shemels coninc
In uwen helighen lechaem dan,
Ende ghi bleeft onbesmit nochtan
Altoos, ende zuver maecht,
Hoe dat ghine ontfaet ende draecht.
. . . .
(Explicit.)

Nr 51. — British Museum. Hs nr 10369.

LIJST DER VOORNAAMSTE DICHTERS, WELKE VAN DE XIIIe TOT HET EINDE DER XVIIIe EEUW IN ONS VADERLAND GEBLOEID HEBBEN. 29 bladzijden. Papier. Geschreven in het begin der XIXe eeuw. Op den rug : « FLEMISH POETS ».

Daarin worden vermeld :

XIIIe-XVIIe eeuw : Melis Stoke, Jacob van Maerlant, van Heelu, van Velthem, de Clercq, Jacob Vilt (1), Andries de Smet, Anna Bijns, Matthijs de Casteleyn, enz., enz., tot aan Jan de Haes, Jacob Zeeus en Lucas Schermer.

XVIIIe eeuw : H. C. Poot, Pieter Langendijk, H. Snakenburg, Laurens Steversloot (2), Jan van Braem, Corn. Boon van Engeland, enz., tot aan

(1) « Goudsmit te Brugge, schreef eene dichterlijke vertaling van het werkje van Boëthius over de vertroostingen der wijsbegeerte, in den jare 1485 te Gent gedrukt. »

(2) « In den jare 1672 te Montfoort geboren, is de maker van eene Dichterlijke Uitboezeming van Jonas. »

Elizabeth Wolf, Agatha Deken, Cynthia Leenige, J. Bellamy en Pieter Nieuwland.

Uit deze lijst, die voor den druk bestemd schijnt geweest, is niets nieuws noch bijzonders te vernemen.

Nr 52. — British Museum, Hs. nr Sloane 345.

LIJST VAN VLAAMSCHE KRUIDENNAMEN ENZ. — Papier. 4°-formaat. Geschrift van de XVIe eeuw.

Van deze namenopgave, waarvan wij in ons Verslag van 1894 het bestaan hebben vermeld (nr 89), hebben wij thans al de tweetalige benamingen overgeschreven; de kruiden en gewassen, die er enkel met hunnen Latijnschen naam werden in opgenomen, meenen wij onverlet te mogen laten.

Taal en spelling zijn geheel en al Oostersch gekleurd, en vele namen zien er ook deerlijk verminkt uit. Op meer dan eene plaats is het bleek geschrift moeielijk te ontcijferen.

Fol. 79 : « INCIPIT VOCABULARIUS HERBARUM. *Et primo de herbis, que incipiunt per A* ».

Abrotanum,	Averude.
Absynthium,	Aelse.
Agacia,	Sleen.
Appium,	Eppe.
Arthimesia,	Byvoet.
Aristologia rotunda,	Hoelwortel.
Anetum,	Dylle.
Alnus,	Else.

Anacetum,	Reynvaen.
Agrymonia,	Agrymoen of Bowortel.
Anysum,	Annys.
Ancha,	Schinkel.
Aloen,	Spansgroen.
Acorus,	Geel lelie, Geel swerdelen.
Atuia,	Swerdelblommen.
Acalisa,	Heydernetel.
Aerdula,	Scoerkel.
Affrodissa,	Swerdel.
Allium,	Loke.
Alcania,	Erd appel.
Asterpela,	Melde.
Amarusta,	Hontsribbe.
Ambra,	Amber, Sperma celi (*sic*).
Augura,	Scel wortel.
Athanasia,	Reynwaen.
Aristologia,	Rode holwortel.
Anaglossa, Arvaglossa,	Brede wege.
Acetosa,	Sulker.
Armomorancia,	Bevenelle.
Ardema,	Netelsaet.
Artinga,	Wolfsdystel.
Asarum,	Haselwortel.
Avorisia,	tCuyswortel.
Anasticia,	Hasenwortel.
Allogallia,	Ganciaen.
Azorches,	Huysloeck.
Agacia,	Santhoelwortel.

Ancusa,	Avelye.
Amphoba,	Id.
Anabula,	Sprinckwortel.
Anagallus,	Bevenelle.
Amarantus,	Bevender.
Anagallatum,	Vinighen.
Anagalla,	Manenblommen.

De littera B.

Buboglossa,	Basentonghe.
Brigula,	Hundestonghe.
Bullus,	Cypolle.
Bibenella,	Pipenelle.
Berula,	Leetbonghe.
Bracteus,	Sevenboem.
Brasica,	Wiltcolle. (Wilde kool.)
Bruscus,	Steenbrecke.
Bolus armenicus,	Rode eerde.
Bademonia,	Lever wortel.
Barba Jovis,	Huysloeck.
Balsamum,	Balsem.
Burdana,	Hoefledic.
Battus laurj,	tSaep van bekek'boem.
Bongula,	Wondencruyt.
Buglossa,	Wilde Barnadseofhunstong
Bogula,	Wyrouch.
Botania,	Ysenbaert.
Betha,	Beeth.
Branca ursina,	Berenclau.
Brunellula,	Brunewortel.

Bugiltum,	Suigegroen.
Bismalva,	Heemse.
Baselica rotunda,	Doerwortel.
Buxus,	Huls- of Bysboem.
Bedegar,	Hegelentyr.
Betonica,	Betony.
Bombax,	Boemswelle.
Bleta,	Roomsch kolen.
Borago,	Bernage.
Bursa pastoris,	Tessencruyt.
Balsamita,	Rute.
Bofrago,	Scarley.
Bugilla,	Hůnstonge.
Butracion,	Viltmerck.
Broma,	Havere.
Berberus,	Wersilz.
Baselica,	Baselick.
Brionia,	Witte wingert.

De littera C.

Cicorea,	Hemelslotel.
Calamentum,	Steen můnte.
Centaurea,	Dusentgulden of honds krut of gaet heder.
Cartamus,	Wilde seffraen.
Cinoglossa,	Honstonghe.
Camomilla,	Camillen.
Camepitheos,	Groet gainandte.
Capillus Veneris,	Steen ruet.
Cepe,	Onyuin.

Coriandrus,	Coriander.
Cuscuta,	Wrange.
Cyperus,	Wilt Galien.
Celidonia sive sit major sive sit minor,	Sceel wortel of Golt wortel.
Cathapucia,	Sprincwortel.
Cucumer,	Couvorden of Vleschensaet
Calamus silvestris,	Wylt riet.
Canapus,	Kemp.
Camamilla,	Camillenblommen.
Caprifolium,	Wedewynde.
Custica,	Ceterduder.
Camphora,	Beylgheyle vũɔ.
Canna,	Riet.
Cocilido,	Witwortel.
Cofus,	Cost.
Columbina,	Verbena.
Coccamum,	Queden.
Cardus benedictus,	Cruyswortel.
Cardiopica,	Everwortel.
Cardamus,	Wylde keerse.
Cicuta,	Scaerley of Scherning.
Capuderum,	Cabuyscolen.
Codium,	Manknoppe.
Calendula,	Goltblommen.
Cucumer,	Eertappel of cuckucs loec.
Crassula a^or^,	Druswortel.
Crassula b^or^,	Steenpeper.
Castorium,	Bevergheyle.
Cronica,	Drakenwortel.

Carvi,	Gartblommen.
Carpillum,	Wenekoel.
Costa,	Ribbenwortel.
Clavus Veneris,	Grinsing.
Centimodia,	Weghebrede.
Colandrum,	Colgras.
Colocasia,	Distel.
Carduus,	Distel.
Catuna,	Silver scume.
Carpurgium,	Huyswortel.
Canguinaria,	Stelwortel.
Cerifolium,	Keerwel.
Cervasa,	Blywitte.
Calofolam,	Grex pec.
Consolida b[or]	Manenblommen.
Cocodilla,	Serpentijn.
Cocomdium,	Kellerhals.
Clitamen,	Eerdappel.
Celtica,	Heertstonge.
Colutaria,	Naderwortel.
Coloquintida,	Ruerwortel.
Codium,	Wytmaen.
Codion,	Maencop.

De littera D.

Daucus creticus,	Vogel nest.
Diptamus,	Diptam of Peper cruyt, of Mente.
Draguntea,	Serpentijn.
Dictamnum album,	Repercrut.

Demetria,	Yserenhart.
Dictamnum,	Witwortel.
Discoppella,	Stelwortel.
Deridicula,	Pepere.
Deo equo,	Mos.
Didinama,	Hasenoren.
Digitus Veneris,	Hundestonge.
Decrecium,	Konele, kneel.
Datali,	Dadelen.
Damascinium,	Kersse.
Dicalosa,	Betonie.

De littera E.

Esula minor,	Cleyn sporie.
Esula maior,	Wolfsmelck.
Endivia,	Adivie.
Eupatorium,	Bolkens cruyt of Wilt saly.
Enula,	Alant.
Epatica,	Levercruyt.
Elleborus albus,	Wyt nies cruyt.
Elleborus niger,	Swart nys cruyt.
Ebulus,	Adic.
Edera terestris,	Onder have.
Edera arborea,	Vueche.
Equimenta,	Rosmente.
Euruta,	Hederic.
Eurentila,	Wyt senep.
Erumdinia,	Sceelwordel.
Eruca,	Wilt senepe.
Euforbium,	Hoveswortel.

Eurugia,	Matere.
Enula campana,	Alant.

De littera F.

Finix,	Alant.
Fragula,	Eertbesen.
Filipendula,	Steenbreke of Vijf ackley.
Fumus terre,	Grisecom of eertgalle.
Feniculus,	Feennekoel.
Fragaria,	Eertbesen cruyt.
Fraxinus,	Eschen.
Fison,	Steenbreke of Wyt aceley.
Formella,	Sichwortel.
Filix,	Varen.
Febrifuga,	Maters.
Festuca,	Acoleye.
Fragia,	Wyt wortel.
Fracia,	Vringwortel.
Fenesta,	Breme.
Faba lupina,	Vilder bonen. l' Vilt.
Fiola flos,	Fiol.
Fraga,	Eertbesen.

De littera G.

Grana solis,	Steenbrec.
Gallet'cum, quod alio nomine dicitur sceptris galli.	Scarlaeck.
Garioffilata,	Garioffilaet qui jam Benedicta dicitur.

Genciana,	Enciaen.
Genesta,	Brempt of Breme.
Gramen,	Gres.
Galla,	Eest eycken appel.
Granoïta,	Heider netel.
Gladiolus,	Suerdele.
Gariofilus,	Groffels nagels.
Galanga,	Galigaen.
Gelicia,	Nasewortel.
Glitida,	Pionie.

De littera H.

Hermodatulus,	Tidelosen.
Hedera,	Wedewynden.
Herba zalixis,	Dauwe.
Herba fiolancia,	Violetten cruyt.
Herba Ruberti,	Tranēber.

De littera I.

Juniperus,	Geneuter (*sic*) of Bakeler.
Jusquiamus,	Belsen.
Jerus,	Rute.
Ysopus,	Ysope.
Yreos l'Yris,	Suuertelwortel.
Yris l'Eos,	Wyt roede.
Yrios,	Meerdestel.
Iringus,	Cruysdistel.

De littera K.

Kalendula,	Ringhele.
Krosa,	Sproncwortel.
Kymi,	Boene.

De littera L.

Lilium,	Lelien.
Luppulus,	Hoppen.
Lappacia acuta,	Partike.
Lactuca,	Lactick.
Levisticus,	Levesche.
Lavendula,	Lavendel.
Labium Veneris,	Onser Vrouwen distel.
Lappacium,	Ledick.
Lata,	Veghebrede.
Latencela,	Soghendistel.
Lacaricia,	Covele.
Lutubum sibaaticum,	Ringhele.
Limphes,	Grinsing,
Lactandia,	Springwortel.
Libonias,	Bakeler.
Laurus,	Laurenboem.
Lauribacce,	Loerberen.
Lappa maior,	Roet ledic.
Lentus,	Popelboem.
Lentia,	Fiolen.
Leporina,	Stendelwortel.
Lingua cervana,	Herstonge.
Lupum,	Wyt bonen.
Lentopiperis,	Lancpeper.
Linolium,	Lynoli.
Laurea,	Zuetbast.
Lingua canis,	Hontstongeof Vogelstong
Lilifagus,	Scaerley.

Lolium,	Dolke.
Linaria,	Vilt flaes.
Linotices,	Mercuriael.

De littera M.

Melissa,	Melisse.
Millefolium,	Garbe.
Malua,	Malue.
Menta,	Munte.
Matricaria,	Maters l'Arthimesia.
Mellilotum,	Mallote of Stenklever.
Maiorana,	Maseleine.
Marubium,	Maelrovie of Duvels beete.
Moracelsi,	Moerbesien.
Mercurial,	Mercuriael.
Mandragora,	Doel uuortel of Alrune.
Maratrum,	Venecoel.
Martilium,	Wytboen.
Mastic,	Coperroet.
Marubrium nigrum,	Duvels beyte.
Marubrium album,	Brunad.
Malamatranus,	Holtappelen.
Malaciconia,	Queden.
Melliba,	Mente of Maters.
Mentastrum,	Ros meente.
Mircus,	Peris.
Milium,	Kersse.
Milleborbia,	Cruyswortel.
Mora celi,	Moeerberen.
Murelia,	Nasschade

Mirobasis,	Breembesen.
Mulsus,	Vyn ende honich.
Mulsa,	Mede ende byr.
Mulsum,	Vyn ende mede.
Morellus,	Moerbesen.
Morus,	Morberenboem.
Macia,	Muschaten bloem.

De littera N.

Nasturcium ortularij,	Kersse.
Nasturcium aquaticum,	Vater kersse
Nigella,	Balsem.
Nenufarus,	Zeebloemen.
Napeum narciscus,	Helt lilie akeleye.
Nenupeta,	Zebloem.
Napes,	Flos Raepe.
Neptamerge,	Spaer.

De littera O.

Origanum,	Wilde maseleyne.
Ostanes,	Bivoet.
Olibanum,	Wyt wiroek.
Orobus,	Wycke.

De littera P.

Piretrum,	Beertram.
Pyonia,	Byonie.
Petrosilium,	Petersilie.
Polipodium,	Wilt varen of Steen varen.
Paritaria,	Paridane.

Portulaca,	Porceleyne.
Polegium,	Puley.
Poreum,	Biesloeck.
Pentaffilon,	Vive bladeren.
Pipenella,	Bevenelle.
Papaver,	Oelsaet of Mankopsaet.
Populus,	Papelboem.
Pastinaca domestica,	Hofpasterne.
Palmes,	Wynstock.
Pampinus,	Wynblat.
Passorium,	Gods vergeten.
Pandonia,	Beetbunghe.
Pedero,	Kervel.
Pentebornia,	Byony.
Papirus,	Beseemde.
Plantago,	Veghebladeren l' ..
Persicaria,	Rudic.
Persicus,	Pirriken.
Pentadactilus,	Papenbloem.
Philatrum,	Sepe,
Piganum,	Wilderutte.
Plerites,	Wildt loeck.
Pilafella,	Illuse vortel.
Pentensilla,	Grinsinc.
Pilogema,	Weghende.
Polictum,	Steenbreke.
Portulaca,	Borghele.
Porrocasti,	Astloeck.
Porrum,	Poerloeck.
Policaria,	Wytwortel.

Potentilla,	Valeriaen.
Pusca,	Honich ende edich.
Phiscus,	Coriander.
Perinula (*sic*) veris,	Hemelslotel.
Propoleus,	Wytwat.
Popismus,	Scedel wortel
Paratella agrestis,	Besunge saet.
Pericaria,	Nacht ende dach.
Puma,	Keen appel.
Prissium,	Wyt wakemye.
Pigma,	Wonde cruyt.

De littera Q.

Quinque folium,	Wyfwinger.
Quinque nerva,	Wyfribben.
Quercula nigra,	Camander.
Quercula b[or],	Camanderbloem.

De littera R.

Rosa,	Roese.
Raffanus,	Radys.
Radix et herba,	Mirretich.
Ruta,	Rute.
Rosmarinus,	Rosemarine.
Rapa,	Raepe
Ribes,	Aelbesen.
Rubea tinctorum,	Meede of wede.
Raprinus,	Huls.
Reubarbarum,	Reubarber.
Rapacaulis,	Rapengras.

Rosa francina,	Beionien.
Raphanus,	Redic.
Rapistrum,	Heyderick.
Reumatica,	Kranenbec.
Rostrum porcinum,	Soeghen diestel.
Rubea a[or],	Clevere.
Rubea b[or],	Roedele l' clette.
Rumika,	Kerckloef.
Rumbrus,	Brantstorch.
Rosa camnina (*sic*),	Wilde roesen.
Romeum,	Redic.
Ramnus,	Hulsen boem.
Rumex,	Braem.
Ramis,	Wedewynde.
Rubus,	Egelentyer.

De littera S.

Sanguinaria,	Gensekerse.
Saxyuna,	Wilt kervel.
Solateum,	Nachtscade.
Spinathia,	Spinagie.
Siler montanum,	Wilt comyn.
Sinapis,	Mostertsaet.
Sinapismus,	Id.
Squinantum,	Kamelgras (1).
Serpentaria i. draguntea,	Serpentine.

(1) Eerst stond er Kemelgras.

Satirion,	Hasen cullen.
Scicados citenium,	Motten cruyt.
Scicados arabicum,	Scicades van Arabien.
Spargus,	Spargen.
Savina,	Savelbloem.
Semper viva,	Dondebaer of Husloeck.
Squilla,	Squille.
Sambucus,	Vlier.
Salix,	Wilghe.
Saxifraga,	Steenbreck.
Scolopendria,	Herst tonge.
Scabiosa,	Hasen oren.
Salvia,	Salvie.
Spicanardi,	Spicanard.
Spica celtica,	Roomsche spica.
Serpillum,	Onser Vrouuen beedstroe.
Saturegia } id. of Sarynna }	Wilt kervel.
Saurion,	Scondel wortel.
Sertotolla, gumma l'	Covele.
Sana munda,	Cruyswortel.
Serpentina,	Slanghen tonghen.
Sarrata,	Betonie.
Sicla,	Bete.
Solorago,	Grinsinc.
Suber,	Bast.
Scamotra,	Scamonie.
Septrucida,	Weghenbrede.
Solseqium,	Medesaet.
Spuosa folis,	Ringhele, Matelieve of Sakareye.

Scorich,	Coperrot.
Scardion,	Wilt knoflock.
Scelopenda,	Herts tonge.
Sicados,	Wyntbloem.
Scariola,	Scaerley.
Satropia,	Kervel.
Salisgemma,	Nachtscade.

De littera T.

Taxus barbatus,	Vuolle.
Termentilla,	Termentil of Tremoers.
Tanacetum,	Reynwaen.
Tartarus,	Wynsten.
Tombra,	Welt koeuele.
Trifolium,	Clever.
Tota bona,	Lantsheren.
Timiama,	Tymiaen.

De littera V.

Viola,	Violen.
Virga pastoris,	Kaerden.
Urtica grenāīca,	Heydel netel.
Urtica,	Netel
Valeriana,	Valeriaen.
Usnea,	Moes.
Vepres,	Braeme of dornen.
Valentina,	Byvoet.
Veriamnium,	Ringhele.
Virperma,	Nader wortelen.
Ungula caballina,	Hoefledicke.

Umbelicus Veneris,	Wyt wortel of duven quaet
Vva lapina,	Nachtscade.
Ustilago,	Wolfsmelck.
Vitistella,	Hoppe.
Verbena,	Yserenhart.
Ulmus,	Elsen boem.

De littera Y.

Yperiton,	Welthoppe.
Ysopus,	Ysop.
Yrcos,	Swerdel albi coloris.

Item de littera a. b. c. xc.

Aristologia longa,	Hoeluortel.
Aristologia rotunda,	Sarasine.
Atriplex,	Milde of Melde.
Aaron,	Aron.
Auricula muris,	Muysoren.
Ambrosiana,	Wilde salvie.
Affodillus,	Hondert hoyen.
Agnus castus,	Water wilghe.

Nr 53. — British Museum, Hs. nr 11390.

***DER NATUREN BLOEME* van *Jacob van Maerlant*. Perkament. 4°-formaat, op twee kolommen. Geschrift van het begin der XIVe eeuw. Versierd met talrijke gekleurde afbeeldingen tusschen en nevens den tekst. Samen 94 folios, in arabische cijfers gemerkt. — Op drie kanten afgeschrood, inzooverre dat sommige figuren geschouden zijn.**

Op het schutblad lezen wij de volgende aanteekening : « Zie wegens dit werk van J. van Maerlant mijne voorr. voor MAERLANTS *Sp. histor.*, blz. 39 en volgg. Wanneer ik die voorrede in den jare 1783 geschreven hebbe, was ik nog geen bezitter van dit Hs. en was ook deszelfs aanwezen mij geheel onbekend, als hebbende hetzelve eerst in den jare 1795 ten geschenke ontvangen, wanneer ik weder over dit zeldzaam stuk gehandelt hebbe in mijne voorrede voor den *Teuthonista* bl. (niet ingevuld) en not. ».

Bovenaan fol. 1 r°, staat het handteeken van « J. A. Clignett, 1795 ».

Incipit : DER NATUREN BLOEME. *Natura rerum. Beestiaris. Hier sijn in dertiene boeken.*

Jacob van Merlant die dit dichte,
Om te sendene tere ghichte,
Wille dat men dit boec nome
Jn dietsch der naturen blome,
Want noch noit in dietschen boeken
Negheen dichter wilde roeken,
Hiet te dichtene van naturen,
Van so menegher creaturen,

Alse in desen boeke staen.
Niemene ne hebbe dies waen,
Dat ic die materie vensede
Als dan ic die rime pensede.
Die materie vergaderde recht
Van Colne broeder Alebrecht,
Ut desen meesters die hier na comen.
Die ic v sal bi namen nomen.
. . . .

Explicit fol. 94 v°, 1e kol. :

« *Explicit Beesteiaris versen* .xvijm. vic en . xl . folia . xciiij . ».

2e kol : Hier sijn vers weetmen wale
Seuentiene duset bi ghetale
Ende . vic . en . xl . mede,
Na dat ic weet die warede.

Verder nog in geschrift van de XIVe eeuw :

† Biden cruce dat hier steet,
Doe ic enen dieren eet
Dien ic wale sal houden
Onghelachtert ende onghescouden,
Dat ic dit boec sal weder gheven
Of het ghebreict an mijn leven.

Daaronder, ook in geschrift van de XIVe eeuw, de nota :

Abstetrix : Heifmoeder.

Nr 54. — British Museum, Hs. nr Ar. 268, nr 13.

« TRACTATUS VARII. » Groot 8°-formaat. Perkament. Geschrift van de XIVe eeuw.

Op fol. 67 r° begint : « In nomine Domini nostri Jhesu Chisti. Incipit Tractatus de spera sosolida (*sic* voor *solida*), sive de astrolabio sperico, compositus a. Magistro Johanne de Harlebeke, medico. Anno Domini . 1303 . Parisius ».

Deze Jan van Harlebeke moet dezelfde zijn als waarvan Li Muisis in zijn *Chronicon* (II, 306) den lof maakte als sterrekundige en voorzegger van toekomstige gebeurtenissen; hij beleefde de tweede helft der XIIIe en het begin der XIVe eeuw.

In dit zelfde boek troffen wij een tractaat van de XIIIe-XIVe eeuw aan, geschreven op papier zoo glad als het beste perkament, en waarin zeer onduidelijke merken, iets als twee AA in een krans, voorkomen. Vakkundigen dienden wel den tijd te bepalen waarop dit papier vervaardigd werd.

Nr 55. — British Museum, Hs. Cal. A. XV.

« EXORCISMI ALIQUOT. » Latin-Saxon.

Dit werk is onderzocht geworden met het inzicht er Middelnederlandsche of Oudsaksische teksten in aan te treffen; doch te vergeefs.

Dezelfde aanmerking geldt voor :

Nr 56. — British Museum, Hs. nr Sloane, 2579.

« TRACT. VAR. CHYMICI ET PHILOSOPH. » 8°-formaat. 117 folios.

Het boek behelst alleen Latijnsche en eene enkele Angelsaksische verhandeling.

Nr 57. — British Museum, Hs. nr 2507.

« MEDICAL AND SURGICAL RECEIPTS. » Klein-folio.

Daarin eene XVIIeeuwsche kopij van Lanfranco's « *Antidotarium* ». Zonder waarde.

Nr 58. — British Museum, Hs. nr 26106.

« ARS CHIRURGIAE LANFRANCO (*sic*). » Folioformaat. Perkament. Geschrift van de XIIIe eeuw.

Fol. 1 r° : « *Incipit Compendium Magistri Lanfranci, de Mediolano, de Cyrurgia* ».

Al de folios dragen aan het hoofd der kolommen : « Lan. + Med. + P. + Cy. ».

Fol 12 v° : « *Explicit Cyrurgia magistri Lanfranci medyolanensis* ».

Fol 13 r° : wit; v° : jongere aanteekeningen.

Fol. 14 r° : « *Incipit Cirurgia magistri Lanfrandi* (sic) *mediolanensis, que Ars completa cyrurgie intitulatur* ».

Daarop volgen nog drie andere Tractaten over Chirurgie.

Het boek draagt vele marginale aanteekeningen, meest van de XIIIe eeuw en van weinig later; geen Middelnederlandsch komt er echter in voor.

Nrs 59-62. – British Museum, Hs. nr 33953.

Nr 1 : « Tax ende settinghe » of the contribution assigned to Antwerp of a levy of 12,000 footsoldiers imposed on Brabant, by an ordinance of 21 Oct. 1521. Fol. 3.

Volgen andere oorkonden in het Latijn en Fransch.

Nr 9. « Register van den Rechten ende Privilegiën van Antwerpen bij oordene van A. B. C. » Fol. 46.

Nr 11 : « Chronijck van Brabant ende ander omliggende landen int dichte, ende meest van Antwerpen », geschreven door Joannes Gevaerts, advocaat († Antw. 1613). Deze kroniek loopt tot het jaar 1557.

Daarop volgt :

Nr 12 : « Dagelijckse geschiedenissen van den Nederlanden », meest betrekkelijk tot de stad Antwerpen, van 1569 tot 1576. Fol. 113

Nr 63. — British Museum, Cahier 34392, nr 11.

« ORDNUNG DER MAURER UND HAFNER », (zu Augspurg). — Groot 4°-formaat. Geschrift van de XVe eeuw.

« Wollicher oder wolliche sich ouch hye zu Augspurg zu hauss setzen und gesollen recht kauffen

wollte, dem sol das zu kouffen geben werden, nemlich umb vier gulden rinisch, ain pfund pfenning, ain pfund wachs und dem knecht acht pfenning.

« Item es hat gemaines hantwerck der maurer und hafner und ziegler ainhellichlich erkent das man nun hinfurs dehainem wie die zunst ez sey maisterrecht oder gesellen recht geben sol dann umb bongellt und umb die obgenomen sint.

« Item kampt aber her in disze statt ain wandergesöll der ledig ist, oder ainer do ain weib hatt und wandert, desgleichen von dem sol man nemen ain gulden rinisch berait, und sol den ungenarlich wurcken laussen ain jar.

« Alle vor geschriben ordnung ist angangen ze hallten, am nechsten tag nach Sant Michells tag, Anno Dni etc. m°cccc°lxvij°. »

Nr 64. — British Museum, Hs. nr 34269.

REGISTER OF THE MONASTERY OF GROENENDALE. Groot folioformaat. Papier.

De meeste oorkonden zijn in het Vlaamsch geschreven; enkele in 't Latijn. Dit Càrtularium werd samengesteld ten jare 1401. Het werd voor het British Museum aangekocht in 1851 aan « Mr Smith, bookseller, Old Compton street ».

Fol. 2 r° : « Vander conduten ende den borre ligghende inne ende op dnaeste erfve ter porterien waert, van onser herberghen in die Riemstraet.

« Vanden erve dat Art van Ruysbroeck houdt gheheten tGroenewout ».

Fol. 2 v° : « Vanden tween husen geleghen te Bruecele inden steewech ».

Fol. 3 r°, wit.

Fol. 3 v° : « Van sommeghen deele vercreghen op smachiaensteen ».

Fol. 4 r° : « Hoe wij een onse ghedeelte vanden woninghen op die Spyeghelbe te erve ghegeven hebben ».

Fol. 9 r°, wit.

Fol. 11 v°, 11 bis, r° en v°, en 12 r°, zijn wit.

De opgave van de bezittingen des kloosters loopt tot fol. 16 r°.

Daarop volgen, fol. 16 v°, de « *Quitantien* ».

Fol 19 v° : « Vanden mannen onser leengoeden, die wij houden uyt den hove van Brabant ».

Andere naamlijsten volgen daarop.

Op fol. 26 v° vangt, per parochie, de alphabetische lijst der rechten, lasten en verplichtingen van het klooster, in verschillende steden, aan.

Samen 155 folios.

Vele bijschriften en aanvullingen loopen tot in de XVIe eeuw.

Nr 65. — British Museum, Hs. nr 30716.

« **STAATSSTUKKEN.** » **Papier. Folio. XVIIIe eeuw.**

Dit lijvig folioboek bevat niets dan Fransche en Latijnsche afschriften van staatsakten en diplomas, betrekkelijk tot Vlaanderen, Brabant, Artois, enz.

Nr 66. — British Museum, Hs. nr 30719.

« **STAATSSTUKKEN.** » **Folioformaat. Papier, 200 folios.**

Daarin worden akten van 1340 vermeld. De titel luidt : « Pays-Bas obéissant au Roy d'Espagne : Flandre, Artois, Gueldre, etc. ».

Nr 67. — British Museum, Hs. nr 17396.

CARTULARIUM ABBATIÆ S. LAURENTII IN CIVITATE LEODIENSI. 1142-1219. Onvolledig. Perkament. Octavo-formaat. Origineel.

Dit cartularium is onderzocht geworden met het oogwit, hetzij Middelnederlandsche akten, hetzij belangrijke teksten of benamingen daarin aan te treffen; doch niets van dit alles mochten wij erin vinden.

Nr 68 — British Museum, Hs. nr 17369.

« **TURBEN ENDE PRIVILEGIEN DER STADT VAN ANTWERPEN.** ***Practycke criminel der stadt Antwerpen. — Formularia notariatus apostolici.*** » **Folioformaat. Samen 333 folios.**

Het eerste gedeelte van dezen foliant bevat de alphabetische lijst van den inhoud van 't eerste deel

der *Turbeboeken*; gaat van fol. 3 tot fol. 50 v°; van fol. 51 r° tot fol. 106 v° vindt men de tafel van de « *Turben der stadt van Antwerpen*, Tweede deel »; met fol. 107 r° vangt het derde deel dier tafel aan, die op fol. 122 v° ten einde loopt.

Daarop volgen, fol. 123 r° : « *Privilegien der stadt Antwerpen*, 1e deel »; het 2e deel begint op fol. 192 r°.

Met fol. 201 vangt aan : « *Index van de Placcaeten der stadt van Antwerpen, de anno* 1538 *usq. ad a*um 1610 ».

Fol. 233 r° : « *Extract uijtten Inventaris vande stucken overgelevert bij Nicolaes vanden Avoort, procureur der stadt van Antwerpen inden Raede van Brabant*, 16 *Maij* 1625 ».

Fol. 235 r° : « *Extract uijtte stucken opgesocht ende overgelevert aen den greffier van Ommel, om te leggen op de librarije deser stadt*, 8 *Meert* 1625 ».

Fol. 238 r° : « *Practijcke crimineel der stadt Antwerpen* ».

Fol. 252 r° : « *Varia curiosa formularia notariatus Apostolici, congregata studio et operâ I. F V.* » (Johannes-Franciscus Verbruggen, zooals blijkt uit het overgeschreven Imprimatur, dd. 29 Julii 1723).

Explicit fol. 333 r°.

Nr 69. — British Museum, Hs. nr 16952.

CARTULARIUM S. BAVONIS (De boekbinder liet bij misslag « _Baronis_ » stellen), _GANDAVI_. — Perkament. Klein-folioformaat. Samen 53 folios. De fol. 8 v° tot en met fol. 36 v° in schoon en groot geschrift der XIIe-XIIIe eeuw, met titels in rooden inkt en prachtige voorletters in rooden, groenen en zwarten inkt. Hier en daar kantteekeningen en bijvoegsels van lateren tijd. — Op fol. 1 v° tot en met fol. 8 r°, alsmede op fol. 37 tot en met fol. 52, treft men het afschrift aan van onderscheidene oorkonden van verschillende dagteekening, in geschrift van de XIVe tot de XVIe eeuw.

De eerste bladzijde is wit; zij draagt de volgende aanteekening : « Purchased of Ho. Rodd, 22d May, 1847 ».

Eerst een kortbondig overzicht van het deel van het hs., dat van de XIIe-XIIIe eeuw dagteekent, met opname van ettelijke plaatsnamen, voornamen, familienamen, uitdrukkingen, enz., die, in het opzicht van geschiedenis en van taal, belang kunnen opleveren :

Fol. 8 v° : « _De decima de Rodenborch et de Cadesand_ ». Charter van Philips, graaf van Vlaanderen, gegeven te Brugge ten jare 1167 : « Decima « de Cadesanda, scilicet de Nova terra .... — .... « totam decimam de Rodenborch, de Wlpa et de « Cadesanda, tam de morlant quam de werplant, « tam de nova quam de antiqua terra... ».

Fol. 9 : « _De .c. mensuris terre, quas Leonius dedit S. Bavoni in Cadesant_ ». Charter van graaf Philips, gegeven te Male, in Maart 1189 : « Leo- « nius de Caiant. — Vbi autem predicta terra sita

« sit, ne qua in posterum ambiguitas possit oriri, « propriis dignum duxi denotare vocabulis. Sità « igitur est in Sudpolre, super Dondelins vliet. « Via super Grot vliet, binorden Ouden werve. « Ad hanc terram pertinet vtdic, id est incremen- « tum (incremtum). Super wel. in Taruuedic. in « husmet. Super Wertvliet. In ostende de Wert- « vlit. In Culant. in kerpolre bosthalf. in sudpolre bosten merke.... ».

Fol. 9 v° : « *De illis qui decimas suas apud Rodenborch et Ostborch iniuste detinent* ». Charter van gezegden graaf Philips, zonder dagteekening.

Fol. 10 : « *De terra Walteri et Alardi* ». Charter alsboven : « In Cadesanda ... xx mensuras sci- « licet super val. et super Grotenflit et in kerc- « polre. et strinc. et Bertenhuc. et sumpel....; « x mensuras... scilicet in Comet. et super Dum- « bins fliet...; lx mensuras inter oppidum de Axla « et Suanewerva ».

Fol. 11 v° : « *De theloneo de Rupelmunde* ». Charter ut supra, van den jare 1181.

Fol. 12 r° : « *De Watrelos* ». Charter, ut supra, van den jare 1190. — « *De prato Walteri Mors* ». Id., van den jare 1181 : « Walterus Mor de Wis- sengem ».

Fol. 12 v° : « *De hominibus de Axla ad Sanctum Bavonem pertinentibus* ». Id., zonder datum : « ... quod Gummarus et Wiuerin de Axla, et filij « eorum scilicet Jordanus, Adam, filieque Vor-

« chiardis, Columba, Gerthrudis, Bertildis..... ». Onder de namen der getuigen, treffen wij dien aan van « Dirkin de Barbevelde ».

Fol. 13 v° : « *De decima de Stenlant* ». Charter van Boudewijn, graaf van Vlaanderen en van Henegouwen : « anno Dominice incarnationis. m°. c°. ıc°. » : « Apud Willemskerca et Stenlant ». Onder de namen der getuigen : « Rogeri de Stenbeca; Brien de Sewerghem; Wlvini...; Gerardi Waniart ».

Fol. 14 r° : « *De curia de Lathem* ». Charter alsboven, zonder datum.

Op fol. 14 v°, doch zonder titel, komen de brieven van bovengemelden graaf Boudewijn, van het jaar 1199, tegen de woekeraars voor.

Tusschen fol. 15 en fol. 16 is een blad uitgetrokken geweest.

Fol. 16 r° : « *De wostina de Evergem* ». Charter van Diederik, graaf van Vlaanderen, zonder datum.

Fol. 16 v° : « *De decima de Wevelswale et Boters'* ». Brieven van « Walterus de Tenremundis », zonder datum : « pro decima quam apud « Wevelswale sive Bottershande iure feodi de me « tenuit .... — Recepitque a predicta ecclesia quan« dam decimam ecclesie de Evergem, ex parte orien« tis adiacentem scilicet de Elslo, de Gerscure, de « Thorensele, cum quadraginta mensuris terre in « Addendike .... ».

Fol. 17 : « *De piscatione de Everghem* ». Brieven van « Razo de Gavera », van 1196. Onder de getuigen : « S. Bernardi de Rosbais. S. Balduini « preconis de Lokerna. S. Symonis de Farnewic. « S. Arnoldi de Lilar. S. Ebbini, fratris eius. S. Gi- « sellini de Lylar... ».

Fol. 17 v° : « *De personatu de Rodenborch* ». Brieven van den bisschop van Doornik : « Actum Tornachi », 1159.

Fol. 18 v° : « *De altari de Waterlos* ». Brieven van Simon, bisschop van Doornik en van Noyon, zonder datum.

Fol. 19 r° : « *De altari de Rodenborch et capellis de Wlpa* ». Brieven van « Rabbodus, Noviomensium seu Tornacensium episcopus », zonder datum : « ... altari de Rodenburg cum capellis que sunt in insula nomine Wlpa ... ».

Fol. 19 v° : Zonder titel, brieven van « Lambertus, Tornacensium ac Noviomensium episcopus », zonder datum, houdende vergunning van zekere « altaren » aan die van St.-Baafs : « Alta- « rium autem nomina subsignavimus : Haspera, « Singhem, Lathem, Dorla, Venderhout, Canen- « ghem, Grammine, Pocsela ».

Fol. 20 v° : Zonder titel, brieven van « Baldricus », bisschop van Noyon en van Doornik, zonder datum, houdende vergunning ut supra : « Ut altare de ecclesia que Xpikerca dicitur, et « altare de Heckerghem cum appendente capella

« Sancti Michaelis, altare quoque de Everghem et « altare de Rondeslo ... ».

Fol. 21 r° : *De personatu de Bergine* ». Brieven van Everard, bisschop van Doornik, zonder datum : « Altare de Berghines ».

Fol. 21 v° : « *De personatu de Cobbengem* ». Brieven van Burchardus, bisschop van Kamerijk, zonder datum : « Altare de Cobbengem prope Bursellam ».

Fol. 22 r° : « *De commutatione cuiusdam allodij inter nos et Hafflig'* ». Brieven, zonder datum : « Allodium ... apud Berchem et Colroit ».

Fol. 22 v° : « *De Selleca et Cobbengem* ». Brieven van « Gerardus, abbas Ninivensis, Egbertus, abbas Grembergensis, Hildebrandus, abbas Iectensis », zonder datum : « De capellis Seleca et Cobengem ».

Fol. 23 r° : « *De libertate quam habemus in terra Colon. archiepiscopi* ». Brieven van Philips, aartsbisschop van Keulen, zonder datum.

Fol. 24 r°, wit.

Fol. 24 v° : « *Cognitio Ostonis* ». Brieven van « Samson, Remorum archiepiscopus », zonder datum.

Fol. 25 r° : « *De curia Lathem* ». Brieven van « Margareta, castellana Curtracensis », zonder datum, bijna geheel doorgehaald.

Fol. 25 v° : « *De Gotverdenghem et Lathem* ». Brieven van « Alardus, Cameracensis electus », zonder datum, doch, naar een bijvoegsel van eene latere hand, van den jare 1176 : « Duas capellas Gotfertenghem et Lathem ... ». Onder de getuigen : « S. Huwardi ».

Fol. 26 r° : « *Confirmatio ecclesiarum Cameracensis epicopatus* ». Brieven van Odo, bisschop van Kamerijk, zonder datum : « Altare scilicet de « Bucolt in Rien; altare de Wilrice; altare de « Selleca cum appendicijs suis Netherselleca iuxta « Bursellam; altare de Holthem; altare de Flit- « hersela cum appendicijs suis, scilicet Bavenghem, « Papengē; altare de Sualma, cum appendicijs suis « scilicet Bocle et Thenberghe; altare de Roden ». — Onder de getuigen : « S. Thancradi, abbatis de « Eham. S. Snellardi, abbatis de Geroldi monte... « S. Mazelini, canonici. S. Gualtelmi, prioris de « Jetha. S. Oilardi, prioris de Lembecha... S. Livini, « regularis canonici de Burnehen ».

Fol. 27, r° : « *Confirmatio de Escha* ». Brieven van « Burchardus, bisschop van Kamerijk, zonder datum : « Altare de Esca ». — Onder de getuigen : « S. Erlebaudi, decani. S. Offridi, Mascelini, Hugonis, Guerinboldi, canonicorum ».

Fol. 27 v° : « *Concordia inter abbates videlicet S. Petri et S. Bavonis* ». Brieven van Wouter, bisschop van Doornik, zonder datum.

Fol. 28 r° : « *Confirmatio de Gentbrugghe* ». Brieven van Niklaas, bisschop van Kamerijk, zonder datum : « Robertus, decanus de Bella, bene credens « elemosinis peccata redimi, capellam Ghintbruge « nominatam, quam diu tenuerat... ».

Fol. 28 v° : « *De Landescoutra* ». Brieven alsboven, zonder datum : « De Landescultra capellam « liberam et in elemosinam ecclesie Sancti Bavonis « dedimus et sine persona... ».

Fol. 29 v° : « *De altari de Waterlos* ». Brieven van « Giraldus », bisschop van Doornik, zonder datum.

Fol. 30 r° : « *Confirmatio allodij de Bochout* ». Brieven van « Godefridus, dux Lothariensium », zonder datum : « Hoc allodium infra parrochiam « Bocholt, que villa est S. Bavonis, certis est distinc- « tum terminis ». — Onder de getuigen : « Wede- « ricus, decanus ; Fromoldus, Idesboldus, presbyteri ; « Rodulfus de Melna ; Wallewainus ; Raco filius eius ; « Elewoldus ; Godefridus de ultra Leiam ; Willelmus « Baginhc ; Gosuinus de Slota ; Machelinus, subad- « vocatus ; Walkerus ; Walterus, decanus Broselle ; « Rubbertus, decanus ; Henricus, clericus de Wides- « cate ; Johannes de Anderlecht ; Reinerus de Gate ; « Gualterus de Meltbruc ; Gualterus de Gelmere ; « Guillelmus de Birbeca ; Gualterus de Crainham ; « Gualterus filius Gerardi Hunradis ; Reinzo de « Thildunc ».

Fol. 31 r° : « *Confirmatio privilegiorum Sancti Bavonis* ». Brieven van « Rodulfus, Remorum archiepiscopus », zonder datum.

Fol. 31 v° : « *Concordia de sepultura Gand'* (i. e. « *parrochianorum Gandensium* ») ». Brieven van Hugo, abt van St.-Pieters en van Betto, abt van St.-Baafs, zonder datum : « Tandem judices hinc « inde viros religiosos abbates videlicet... Gisel- « bertum Heihamensem, Walterum Winciniensem « elegimus. — Eckerghem; Gundelghem. — Quam « terram ab Everboldo Craglin xxxii marcis in par- « rochia de Ostburch comparavi ».

Fol. 32 v° : Zonder titel, brieven van « Godefridus, dux Lotharingie », zonder datum; houdende vergunning van vrijheid van tol « in Brussella », voor de « curtis sancti Bavonis de Bettenchem ».

Fol. 34 r° : « *Confirmatio libertatis quam habemus in terra jmperatoris* ». Brieven van Hendrik, Roomsch keizer, van 1193.

Fol. 35 v° : « *De altaribus sigillo Alexandri pape confirmatis* ». Brieven van paus Alexander de III^de^, « Datum Anagnie . iiii . idus Octobris » : « ... Altare de Haspera; Altare de Gremina; altare « de Dorla; altare de Pocsela; altare de Caninchem; « altare de Vinderhort; altare de Xpi Kerca; altare « de Rondeslo; altare de Danchenhan; altare de « Morsleka; altare de Sualma; altare de Holthem; « altare de Escha; altare de Rothen; altare de Fle- « thersele; altare de Selescha; altare de Cobben-

« them ; altare de Bocolt ; altare de Frunethe ; altare « de Wilrech ; altare de Gemburghe ».

Fol. 36 r° : « *Confirmatio Celestinj pape* ». Brieven van paus Celestinus, « Datum Laterani, kalendas Julij, pontificatus nostri anno sexto ».

Al die oorkonden zijn in het Latijn geschreven.

Het ware te lang hier al de oorkonden op te geven, welke tusschenin de hierbovenstaande, alsook op de fol. 1 v°- 8 r° en op de fol. 37-53, voorkomen. In het geheel zijn er 64, in het Vlaamsch, Fransch of Latijn.

Het Hs. is in goeden staat en netjes ingebonden. De band, alhoewel vermeld als zijnde van de XVe eeuw, schijnt ons modern toe.

Op het achterste schutblad, dat perkament is, leest men een fragment van eene rekening betrekkelijk tot uitgaven gedaan ten dienste van Isabeau de Portugal. Begint met : « lieu de Hesdin, pour lui aidier « a deffrayer dicelle ville et soy retourner audit lieu « de Portugal, xx lb. » ; en eindigt als volgt : « A « Johannes de Meaux, clerc de ladite chambres des « comptes à Lille, q. ».

Wij nemen nog uit dit blad de volgende bijzonderheden op :

« Et à mess. Pietre Vasques, à la fourande, che- « valier, natif dudit pays de Portugal, duquel jl se « partj pour ce quil lui convient tenir en autres « marches, que madite dame lui a donné pour vne « fois, xx lb.

« Touttes lesquelles parties de vaissiele... mon-
« tent ensemble à ..., comme appert par vng man-
« dement de madite dame ... donné à Brusselles le
« iiij^{e} jour de Mars lan de grace mil cccc xlviij... ».

Nr 70. — British Museum, Hs. nr 25048.

« NÉGOCIATIONS DU CONCORDAT. » Klein folioformaat. Papier.

Dit boek bevat niets wetenswaardigs; de stukken en notas die er in opgenomen zijn, staan in andere verzamelingen en zijn overigens van algemeene bekendheid.

Nr 71. — British Museum, Hs. nr 25698.

« MINIATURES FROM A BOOK OF HOURS. *XV Cent.* » Klein kwartoformaat. Perkament.

De tekst is Fransch.

De miniaturen zijn waarschijnlijk van de hand van denzelfden teekenaar als die, welke voorkomen in het handschrift nr 20729, hierboven onder nr 24 beschreven : zelfde soort van bloemen en insecten op de lijsten.

INHOUDSTAFEL.

GEBEDEN EN OEFENINGEN.

I. — TITELS.

Der minnen boec, 25.
Explanation of the Book of Devotion, in Dutch, 28.
Flemish Prayers, 42.
Gebedenboek, 56, 107, 115, 123, 124, 129, 134, 140, 147, 148, 151, 155.
Liber precum, 114.
Manuale devotionis teutonice, 153.
Manual of Prayers in High Dutch, 119.
Manuale precum belgice, 56.
Missale belgice, 118.
Prayer, 122.
Preces Belgice, 113.
Psalterium latinum, 107.

II. — INHOUD:

Acht verssen van Sunte Bernaert, 116.
Alsmen ten H. Sacrament geet, 116.
Alsmen ten Heiligen Sacrament gaen wille... 101.
Als men dat H. Sacrament ontfanget, 152.
Alsmen dat Heilige Sacrament ontfanghen hebbe, 101.
Bedekijns...van Sinte Franciscus, 100.
Bedenkingen op de Passie J.-Ch. 153.
Bevelinge seer goet om lesen, 117.
Collecte, 125.
Collect...an die H. Drievoudicheit, 108.
Confiteor in Duutsche, 100.
IX Corte lessen, diemen lesen mach in die Vigilien wanneer men wille, 76.
Croene des loofs der salegher Maghet Marien, 21.
Des manendaechs ghebet, 108.
Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo, 58, 66.
Devoet gebet voer een siel ofte voer veel sielen, 117.
Devoot exercicie ende ghetijde vander weke, 108.
Devote bevelinghe tot O. L. Vr. (van Sunte Barnardus), 103.
Devote oracie an dat weerdich Sacrament vanden aultare, 36.
Dinst der glorioser maghet Sinte Berbelen, 21.
Eerste lesse vut Job. Parce michi, Domine, 75.
Gebet... alstu ten Heiligen Sacramente wilste gaen, 46.
Gebet... alstu dat Heilige Sacrament ontfangen hebste, 46.
Gebet... als men wil gaen totten H. Sacrament te ontfanghen, 78.
Gebet... alstu dat H. Sacrament ontfangen heves, 78.
Gebed tot dinen enghel, 100.
Ghebet van dat vlyen Christi in Egiptenland, 109.
Gebeth tot God den Vader, 113.
Gebeden vanden vijf en tsestich artikelen der passien Ons lief Heren, 118.

Gebeden voor de H. Mis, 127.
Verschillende Gebeden, 34, 49, 63, 75-76, 103, 113, 114, 116, 117, 118-119, 120-121, 123, 127, 128, 130, 132-133, 148-149, 152, 154, 157-158.
Goede bedinghen vander weerder H. Drievoldicheit, 76.
Godvruchtige overweging der Passie, 60, 126.
S. Gregorius ghebeden, 115.
Groetenisse tot Sinte Annen, 115.
Gulden rosencrans van Onser liever Vrouwen, 147.
Litanie van O. L. V., 112, 119.
Litanie van Alle Heiligen, 21, 22, 30, 45, 53, 62, 70, 83, 93, 103, 105, 114, 117, 119, 126, 147, 149.
tLof van Onser liever Vrauwen, 37.
Magnificat, 69.
Mechteldis drie gebeden tot O. L. V., die Onse L. V. haer leerde, 49.
Metten voer die overledene, 115.
Namen Onser liever Vrouwen (Die lxxij), 153.
Neghen gebedekijns voer die wapen O. H. J. C., 147.
Oefeninghe, 110, 112.
Officie, 125.
Officium defunctorum, 62, 126.
Omelia Gregorij, 54.
Omelie van den H. Gregorius, 83.
Oracien van S. Gregorius, 35.
Oracie van S. Baerbelen, 36.
Onser Vrouwen lethanien, 112, 119.
Onser Vrouwen Misse, 72, 100.
Pater noster ende Ave Maria mit een suverlike glose, 50.
.XV. Pater nosters van S. Brigitten, 132.
Penitency psalmen uten souter Marie... 109, 110.
Salve regina tzo duytsche, 28.
Schoen ghebet eermen ten verdighen Sacrament gaet, 72.
Schoen ghebet van die Soete Naem Jhesus, 112.
Schoen gebet vander passien Ons lief Heren Jh. Xpi, 115.
Schoen bedinge op die seven psalmen, 117.
Schone grueten totten leden Ons Heren, 117.
Schoen gebet vander ontfenckenisse des Hilligen Sacraments 154.
Sequencien (twee) van Onser Vrouwen, 73.
Seven psalme (Die), 44, 62, 70, 99, 102, 114.
Seven psalme in Duutsch (Die), 83, 93.
Seven psalmen Davids van penitencien, 104.
Seven psalmen van penitentien, 130.
Seven psalmen van penitencie, 145, 147, 149.
.vij. psalmen in Duutsche, 53.
Seven salm David, 30, 86.
Seven Weden van O. L. V. 147.
Seven (Die) woorden Ons Heren, 147.
S. Jan ewangeli, 99.
Sinte Jans heilich evangeli, 115.
S. Jheronimus (Van), 77.
Sancta Anna crans der heiliger weduwe, 153.
Sinte Augustin's vermaninghe oft manuael, 21.
Sincte Bernardus contemplacie vanden Zueten Name Jhesus, 153.
S. Erasmus (Van), 77.
Sente Geneviven (Van), 37.
Sommighe ynnighe ghebeden, 134.
Suverlic gebet tot O. L. V., 49.
Suverlic gebet tot Gode den Vader, 50.
Suverlic gebet van dat liden O. H. Jhesu Xpristi, 101.
Suverlic prieel van roosen, etc., 156.
Te Deum laudamus, 64-65.
Te Deum van Onser liever sueter Vrouwen, 22.
Unser leyven Vrouwen claghe, 122.
Van onsen Here Jhesum Xpristum, alsmen dat Heilighe Sacrament op boert... 100.
Veni Creator Spiritus, 60, 68, 82.
Veronica. Soe wie die Veronica aensiet met devocien..., 76.

Vigilie (Die), 33, 146.
Vigilien, 86.
Vigilien in Duutsche, 55.
Vigilien (Die) in Duutsche, diemen leset over die doode, 74.
Vigelie van ix lessen, 94.
Langhe Vigilie, 70.
Langhe Vigelie voir die sielen, 84.
Woerden (Die) die O. L. Vrouwe sprack, 128.
Ymnus ter eere van de H. Maagd, 59.
Ynnich gebet vanden Sueten Name Jhesus, 34.

GESCHIEDENIS.

Cartularium S. Bavonis Gandavi (XIIe-XIIIe eeuw), 248.
Cartularium abbatiæ S. Laurentii in civitate Leodiensi (1142-1219), 246.
Chronijck van Brabant ende ander omliggende landen int dichte, 243.
Dagelijckse geschiedenissen van den Nederlanden (1569-1576), 243.
Formularia notariatus apostolici, 246.
Négociations du Concordat, 257.
Ordnung der Maurer und Hafner (zu Augspurg), 243.
Practycke criminel der stadt Antwerpen, 246.
Register of the monastery of Groenendale, 244.
Register van den rechten ende privilegiën van Antwerpen, 243.
Staatsstukken, 246.
Tax ende settinghe, te Antwerpen in 1521, 243.
Turben ende privilegien der stadt van Antwerpen, 246.

GETIJDEN.

I. — TITELS.

Getijdenboeken 42, 64, 72, 78, 85, 87, 95, 102, 103.
Horæ, 34.
Horæ beat. Mariæ Virginis, 37.
Horæ B. Mariæ, P. P., 41.
Hours of the Virgin Mary, in Dutch, 31.
Latin Hours, 42.

II. — INHOUD.

Heilighe Cruus Getiden :

H. Cruus getide, 30.
Lange Cruisgetiden (Die), 33.
Hore Sancte Crucis, 37.
Cruus ghetide in Duutsche, 52.
Cruces ghetide (Die), 67.
Lange Cruus ghetide, 81.
Heilige Cruus getide, 86.
Langhe Cruijs ghetide, 91.
Langhe Cruus getide, 97.
Des H. Cruus lange ghetide, 102.
Corte Cruus getiden, 115.
tHeylichs Cruys ghetide in Dietsche, 129.
Heilig Kruis getijden, 143.

Eeuwighe Wijsheits Getiden :

Seven getiden vander Ewigher Wisheit, 33.
Ewige Wysheit getide, 45.
Wijsheit ghetide (Die), 53.

Wijsheits ghetide (Die), 69.
Getide vander Ewiger Wijsheit, 79, 144.
Ghetide vd. Ewigher Wijsheit, 90.
Ghetiden vd. Ewighe Wijsheit, 96.
Ghetide vd. Ewigher Wijsheit, 102.
Getide vande Ewighe Wijsheit, 125.

H. Gheest Ghetiden :

Hore de Sancto Spiritu, 37.
Heileghen Gheest ghetide (Die), 54.
Hilighe Gheest getide, 60.
Hilighe Ghiest tide, 68.
Heilighe Geest getide, 82.
Ghetide vanden Heilighen Gheest, 92.
Heilighe Gheest ghetiden, 98.
H. Geest ghetide, 102.
Priem, Tercie *en* Noen vanden H. Gheist, 105.
Getijden v. d. Heiligen Geest, 143.

O. L. V. Ghetiden :

Vrouwe getide (Die), 29, 85.
Getijden van O. L. Vrouw, 29, 31.
Onser liever Vrouwen getiden in Duutsch, 49.
Onser liever Vrouwen ghetide in Duutschen, 51.
Onser Vrouwen tide, 64.
Onser liever Vrouwen ghetide in Dietsche, 73.
Onser liever Vrouwen getide, 79, 147.
Mary psalter in low dutch, 85.
Ghetide van O. L. Vrouwe, 89.
Getijden van O. L. Vrouw, 96.
Ghetiden van Onser Vrouwen, 102.
Sexte *en* Noen van Onser Vrouwen, 105.
Onser Vrouwen Ghetijden in duytsche, 114.
Goet ghetide van Onser Vrouwe, 140, 141.
Gulden ghetijden Onser liever Vrouwen, 153.
Paradijsscen souter ... van Maria, 156.

Passie-Ghetiden :

Seven getiden van Onsen lieven Heren Ihu Xpe (*sic*), 32.
Horæ de Passione Domini... 34.
Ghetide van die Verrisenisse O. H. J. C., 138.

Gemengde Getijden :

Alre Heilighen ghetiden, 98.
Getijden van Allen Heiligen, 153.
Ghemein colect op elcke ghetide vanden Cruys ghetijde, 104.
Getijden van Sancta Agneta, 153.
Ghetiden van Sente Marien Magdalenen, 36.
Ghetide vanden Maechden, 137.
Getijden vanden xj dusent meegden, 153.
Ghetide van 't Heilighe Sacrament, 139.
Ghetide van die toecomst O. H. Jh. Xpi, 138.

GODSDIENST.

Beduytnisse vander H. Missen, 28.
Bijbel (fragment), 7.
Godsdienstige verhandelingen, 21.
Job (Boek), 7.
Passie (Verhaal van de), 12.
Rijmbijbel (1e exemplaar) van J. van Maerlant, 10.
Rijmbijbel (2e exemplaar). 16.
S. Bernts Prekel der minnen. 123.
Spieghel der zielen meester Heynric van Hassia, 25.
Tractatus theologici, van Joh. Gerson, 190.

GRAVUREN. 113, 155.

KALENDERS.

Flemish entry in Calendar, 124.
Kalenders, 29, 31, 34, 37, 41, 43, 51, 56, 64, 72, 85, 88, 95, 102, 104, 114, 115, 124, 129, 134, 140, 147, 148, 151.

LETTERKUNDE.

I. — DICHTWERKEN.

A. B., recht ende averecht, op elc lettere een vers, 189.
Der naturen bloeme, door J. van Maerlant, 239.
Dietsche Lucidarius, 183.
Dits van Augustijnkens Sceepkene (gedicht), 186.
Expositie vanden viere vingheren ende vanden dume, 188.
Fragmenten van mnl. Dichtwerken, 173, 175.
Geestelyck refereyn, 190.
Godsdienstige gedichten, 24, 38, 41, 86, 131, 132, 140, 151, 198.
Hughe van Tyberien, door Hein van Aken, 183, 188.
Lijst der voornaamste dichters, welke van de XIIIᵉ tot het einde der XVIIIᵉ eeuw in ons vaderland gebloeid hebben, 220.
Lof vanden Heylighen Sacramente, door Anthonis de Roovere, 179.
Sinte Jans ewangelium alsoet Augustynken gheexponeert heeft, 188.
Speculum humanæ salvationis, 200.
Spieghel der sonden, van Jan de Weert, 183.
Spieghel smenschen behoudenesse, gedicht van Maerlant (?), 199.
Sunte Peters Bende (Van), 159.
Van het getal Zeven, 187.
Van vj vaerwen ende xij outheyden deen metten anderen bediet, 187.
Veni, Sancte Spiritus, enz. Vlaamsch gedicht door Arno Waghemans, 193.

II. — PROZA.

Job (Boek), 7.
Prozaverhaal van Christi Kruisdood (fragment), 174.

MINIATUREN.

Miniaturen en Teekeningen, 10, 16, 29, 31, 37, 41, 51, 56, 72, 78, 85, 95, 102, 107, 113, 115, 129, 140, 147, 199, 257.

MUZIEK, 28.

NAMEN.

PERSONEN EN SCHRIJVERS.

Augustijncken van Dortrecht, 186.
de Roovere (Anthonis), 179.
de Weert (Jan), 183.
Johannes de Harlebeke, 241.
Gerson (Johannes), 190.
Gevaerts (Joannes), 243.

Heynric van Hassia, 25.
Koster (Lourens), 87.
Lanfranco, 242.
Li Muisis, 241.
Ruysbroeck, 25.
Van Aken (Hein.), 183, 188.
Van den Avoort (Nicolaes), 247.
Van Maerlant, 10, 16, 239.
Van Ommel, 247.
Verbruggen (Johannes-Franciscus), 247.
Waghemans (Arno), 193.

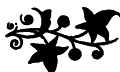
VROEGERE BEZITTERS VAN HANDSCHRIFTEN.

Boone, 102.
Broeder Jan, 200.
Bronckhort, 124.
Burges (William), (1853), 34.
Cleri (H.), 150.
Clignett (J.-A.), 239.
De Dene (Gulleelmo), 107.
Dillon (Joannes), (1825), 87.
Duke of Sussex, 51.
Evan, (1838), 87.
Frans Pietersz, van Purmerend, pastoor, (1630), 87.
Heidenheim, 151.
Kloss (Georgius), 200.
Leevenhorst (joeffrou van), 124.
Lilly (Jos.), 72.
Lisbrant van Schoten (joncheer), 124.
Lord Stuart de Rothesay, 147.
Marie... (te Belle), (1585), 150.
W. Maskell, 64.
Olivier (J.), 183.
Ouwegeers (Jacob Pietersz), 87.
Philipps, 102.
Puttick, 64.
Rodd, 140, 155, 248.
Smith, bookseller, 244.
Soet van Schoten (joeffrou), 124.
Sotheby, (1850), 95.
Spierinck, (1486), 79, 82.
Spoors (J.), (1661), 87.
Suster Geertruijt van Oosterwijck, 155.
Tross, te Parijs, 103.
Vaenius (Gerardus), 114.
Van Broeckhoven (Sophia), 155.
Vander Steghen (Joffr. Dorothea), 155.
Van die Werf (jofvrow Helena), 124.
Van Hulthem (C.), 184.
Van Schoten (Gherart), 124.
Van Vlijet (joeffrou), 124.
Weale (W. H. J.), 124.
Willems (J.-F.), 183.

WAPENSCHILDEN, 80, 81-82, 150.

WETENSCHAP.

Ars chirurgiæ van Lanfranco, 242.
Der Naturen bloeme, van J. van Maerlant, 239.
Exorcismi aliquot, 241.
Geneeskundige notas, 116.
Lijst van Vlaamsche kruidennamen, enz., 221.
Medical and surgical receipts, 242.
Tractatus de Spera solida, door Johannes de Harlebeke, 241.
Tractat. var. Chymici et Philosoph. 242.
Tractatus varii, 241.
Vocabularius herbarum, 221.

CENTRALE BIBLIOTHEEK RUG VOORLOPIGE BOEKKA

FON | PL–NR | EXP | KL. | DPN | R | O | HOOFDWOORD | VOLUME

